

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Brno 2011

Kateřina Božková

**UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno**

**Hodnotová orientace a životní spokojenost osob
ve věku pozdní dospělosti (61-75)**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

PaedDr. Libuše Mazánková, Dr.

Vypracovala:

Kateřina Božková

Brno 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Hodnotová orientace a životní spokojenost osob ve věku pozdní dospělosti (61-75)“ zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

V Brně dne

.....
Kateřina Božková

Poděkování

Děkuji paní doc. PhDr. Márii Machalové, CSc., která mi pomohla v začátku mé práce a zejména děkuji paní PaedDr. Libuši Mazánkové, Dr., za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěla poděkovat příteli Romanovi a celé rodině za morální podporu a pomoc, kterou mi poskytli při zpracování mé bakalářské práce, a které si nesmírně vážím.

Kateřina Božková

„Krásní mladí lidé jsou hříčkou přírody, ale krásní staří lidé jsou umělecká díla“.

J. W. Goethe

Obsah

Úvod	2
-------------------	---

1. Hodnotová orientace a její utváření

1. 1 Hodnoty a terminologie s hodnotami spojená.....	4
1. 2 Hodnotový a normativní systém.....	8
1. 3 Vznik, vývoj, změna a zánik hodnoty.....	9
1. 4 Funkce hodnot.....	10
1. 5 Problém klasifikace hodnot.....	11
1. 6 Typologie hodnot.....	20

2. Pozdní dospělost a životní spokojenost

2. 1 Psychologické hledisko pozdní dospělosti a životní spokojenosti.....	31
2. 2 Filozoficko-antropologické hledisko pozdní dospělosti a životní spokojenosti.....	40
2. 3 Gerontologické a gerontopedagogické hledisko pozdní dospělosti a životní spokojenosti.....	42
2. 4 Pozdní dospělost a životní spokojenost v mezinárodních dokumentech a dokumentech vlády ČR.....	46

3. Sociálně pedagogické aspekty

3. 1 Cíle sociální pedagogiky.....	52
3. 2 Sociální pedagogika jako životní pomoc.....	52
3. 3 Vzdělávání seniorů a smysl psychologické přípravy na důchodový věk.....	55
3. 4 Sociální pedagog a jeho možnosti.....	57
3. 5 Závěr.....	60

4. Kvantitativní průzkum hodnot, hodnotového žebříčku a životní spokojenosti osob v pozdní dospělosti

4. 1 Cíle průzkumu.....	61
4. 2 Výběr respondentů.....	61
4. 3 Způsob průzkumu a použití explorativní metody.....	62
4. 4 Zpracování, interpretace výsledků.....	64
4. 5 Závěr průzkumu.....	69

5. Závěr a doporučení pro praxi.....

70

Resumé	72
---------------------	----

Anotace	73
----------------------	----

Seznam literatury	74
--------------------------------	----

Přílohy

Úvod

Problematika hodnot a hodnotové orientace je stále aktuálním námětem diskusí nejen v pedagogice, ale i v sociologii, psychologii, etice resp. filosofii. Součástí praktické filosofie je axiologie – filosofie hodnot, která se zabývá hodnocením a hodnotami. I když nutno podotknout, že hodnoty jsou tématem mnoha vědních oborů, výzkumů na téma hodnoty a hodnotové orientace není mnoho, snad proto, že je toto téma výzkumně tak těžce uchopitelné.

Hodnoty, hodnotová orientace a životní spokojenost osob ve věku pozdní dospělosti je zajímavým tématem i pro sociální pedagogiku. Výsledky výzkumů na tato a podobná témata ve všech věkových kategoriích mohou být velkým přínosem pro praxi sociálních pedagogů. V případě osob ve věku pozdní dospělosti k nim lze nalézt cestu skrze jejich vlastní hodnoty dále například pomoc při ztrátě životního partnera, pomoc v tom, že může nabídnout různé důležité informace pro seniory, nabídnout životní orientaci na rozvoj a osobní růst v této etapě života. Když si někdo není jistý svým hodnotovým žebříčkem, být mu nápomocen, nebo u některých osamělých či životem zkoušených lidí upravit jeho pohled na stávající hodnoty atd. Možností práce sociálního pedagoga týkající se hodnot je mnoho (podrobněji v kapitole 3. 4 Sociální pedagog a jeho možnosti).

O hodnotách se pojednává v nejrůznějších souvislostech. Téma hodnot je totiž velmi složité navíc každá generace vytváří jiné hodnoty, a ani napříč jednotlivými generacemi nejsou stejné, protože závisí od mnoha vlivů prostředí. Poznávání hodnot je nekončící a neomezené, platí to i o výsledcích takového poznávání.

Existující výzkumy se zabývají především hodnotami mládeže, vysokoškoláků či hodnotami ve společnosti celkově. Připomínáme, že neustále tu zůstává problém, že hodnotová orientace se může s vyvíjející se společností mírně měnit. Nicméně stěžejní a důležité hodnoty by měly zůstat stejné. Bohužel žádný nám dosud známý výzkum na téma hodnoty či hodnotová orientace lidí v pozdní dospělosti nebo stáří zatím nebyl uskutečněn. Je to velká škoda, protože zastáváme názor, že by to pomohlo k pochopení moudrosti stáří a mladí lidé by se učili respektu ke stáří, což v této společnosti velmi chybí. Lidé ve starším věku jsou dnešní společností chápáni jako zátěž, a to je alarmující. Například v dobách starověkého Říma byli tito lidé považováni za moudré a těšili se velkému respektu a úctě.

Je nutné začít se více zabývat tímto obdobím života a změnit pohled na něj. „V tomto století u nás přibývá starších lidí rychleji než příslušníků jiných věkových skupin. Příčiny jsou dvě, jedna trvalá, druhá dočasná. První příčinou je prodlužování lidského věku. Druhou příčinou je snižování porodnosti. Tato druhá příčina přestane působit, až bude dětem z nynějších slabých ročníků 60 a více let.“ (Říčan, 2004, s. 332). Nyní se šedesátníci a sedmdesátníci stávají silnou skupinou, která se chce společensky uplatnit, má své nároky, svůj způsob života. Být příslušníkem takovéto silné skupiny je něco jiného než být ojedinelým případem, výjimkou.

Cílem této práce je:

- Identifikovat hodnotové orientace v cílové skupině osob v pozdní dospělosti;
- sestavit hodnotový žebříček ve vybrané skupině respondentů v pozdní dospělosti;
- odhalit nejdůležitější hodnoty tzn. hodnotové orientace u osob v pozdní dospělosti, aby se pokud možno dal předpokládat podobný výsledek u všech osob této věkové kategorie, v celé ČR;
- odhalit míru životní spokojenosti v tomto období.

Forma zpracování bude teoretická studie; empirická stať tzn. výzkumná zpráva o šetření a možnosti jejího využití již byly zmíněny v úvodu práce.

Nejde nám „jen“ o popis, ale o alespoň zásadní porozumění struktuře hodnot lidí v pozdní dospělosti. V této práci se nepokoušíme podat nominální vymezení hodnot. Jsme přesvědčeni, že to ani není možné.

První část práce je teoretické vymezení pojmů hodnot a hodnotové orientace. Zde budou vysvětleny pouze důležité pojmy, protože terminologie týkající se hodnot je velmi bohatá a nutno říct neutříděná a většinou závisí od autora. Pojetí hodnot jsou stovky například Gert Hofstede, jeden z velkých badatelů ve výzkumu hodnot, odkazuje na Balese a Couche, kteří už v roce 1969 shromáždili téměř 900 různých pojetí hodnot z literatury publikované v USA.

Ve vymezení hodnot uvedeme alespoň některé definice o pojetí významu, a také o vymezení hodnotové orientace a souvisejících pojmů. Naznačíme různé typologie hodnot a přístupy ke zkoumání hodnot

V druhé části se budeme zabývat psychologickým pohledem na vývoj hodnotové orientace a životní spokojenosti. Vývojem osobnosti v pozdní dospělosti, sebepojetím a sociálními rolami v tomto období. Naznačíme také postoj filozofické antropologie, dále pohled gerontologie a gerontopedagogiky. V závěru této části rozebereme dokumenty a stanoviska, které se problematikou tohoto období (stárnutí) zabývají - OSN, WHO, vláda ČR.

Třetí část se týká sociálně-pedagogických aspektů tohoto problému. Důležité jsou možnosti sociálního pedagoga a zapojení sociální pedagogiky v problematice stárnutí a stáří.

Ve čtvrté části se pokusíme prvním dotazníkem identifikovat hodnotové zaměření lidí v pozdní dospělosti a zjistit nejdůležitější hodnoty. Druhým dotazníkem slouží k odhalení životní spokojenosti osob v pozdní dospělosti. Využíváme tedy kvantitativního průzkumu za pomoci dotazníků.

Poslední částí je závěr a doporučení pro praxi, využitelnost této práce a průzkumu.

Část první

Hodnotová orientace a její utváření

1. Hodnotová orientace a její utváření

1. 1 Hodnoty a terminologie s hodnotami spojená

Je zcela běžné, že se o hodnotách pojednává jednou jako o „žebříčku hodnot“, jindy jako o hodnotových orientacích, jindy zase prostě jako o hodnotách, se stejnými nebo spíše nespecifikovanými vymezeními toho, co se pod těmito termíny při zkoumání hodnot myslí.

V české literatuře je několik výjimek z tohoto pravidla. D. Slejška (1990) se pokusil detailně popsat formy utváření, složení a působení hodnot a to ho vedlo k vytvoření několika desítek nových dílčích termínů, jako například hodnotová sféra, hodnotová tradice a revalorizace, aktivační a dezaktivační hodnoty a mnoho dalších.

Zde se pokusíme o přehled termínů, které souvisí s hodnotovou orientací a jejím utvářením, i když často i v odborné literatuře některé termíny splývají nebo se prolínají.

Rekapitulace těch, se kterými jsme se setkali v souvislosti s touto prací:

Hodnoty, hodnotový žebříček, hodnotové preference, hodnotová orientace, hodnotová hierarchie, hodnotová struktura a také životní hodnoty a hodnoty jednotlivých seskupení nebo životních etap.

Hodnoty

Obecné vymezení hodnot neexistuje. Literatura je velmi různorodá. Jednou jsou hodnoty chápány jako *zvláštní vlastnosti skutečnosti* (Scheler, 2003). Tvůrcem hodnot však, podle Schelera není člověk, hodnoty nejsou jeho dílem. Hodnoty existují objektivně, ale prožíváme je subjektivně. Relativnost se nevztahuje k hodnotám, ty jsou svou povahou absolutní, relativní je však naše zkušenost cítění hodnot. Tím lze vysvětlit, proč absolutní hodnota může být prožívána různými subjekty nestejně nebo může představovat vyšší či naopak nižší hodnotu.

Jindy jsou hodnoty chápány jako vztah, jako *produkt subjektivního vztahu ke skutečnosti*. A o tom, co jsou hodnoty, rozhoduje v zásadě subjekt sám. On hodnoty nejen objevuje, ale i tvoří. Hodnota je specifickým vztahem mezi člověkem a věcmi, jejímž základem je postoj přízně či nepřízně, touhy nebo odmítnutí, lásky nebo nenávisti apod.

V jiných pohledech jsou hodnoty chápány jako něco, co je dáno božím úralkem. Hodnoty jako produkty náboženskosti mají dlouhou tradici. Přijetí či nepřijetí takto chápaných hodnot je zdrojem smyslu a spásy člověka a celého lidského společenství.

Hodnoty jako *součást biologických dispozic člověka* byly dříve spojovány s aktivizací pudů jako zdrojů hodnot (nejznámější je v tomto uvažování Freudův koncept). Emocionální a volní složky vědomí, to vše vyvěrá z pudů a stává se zdrojem aktivit. Naplňováním pudů se tvoří hodnoty.

Další přístup k hodnotám je specifikuje jako produkt skupiny. Hodnoty jako *nástroj a výsledek skupinové kontroly* jsou projevem přesvědčení, že chování jedince musí odpovídat zájmům skupiny, avšak stupeň shody mezi těmito póly určuje odpověď kolektivu: jestliže jedinec působí ve skupinově prospěšném směru, přináší mu sociální odměna, pokud ne, je posílení negativní, tedy skupina trestá. Odměna stimuluje jedince k žádoucím hodnotám, trest vytváří mechanismy seberegulace a příslušné pocity studu.

Prakticky ve všech těchto vymezeních se objevují hodnoty jako něco podstatného, jako to, co je nutné pro existenci člověka, skupiny, společenství, kultury a civilizace. Především proto, že vždy jde o součást utváření řádu, který je nezbytný pro zachování lidské existence.

Možná že pro obecné východisko výzkumu hodnot může více přispět charakteristika různých typů hodnot, která bude v následujících kapitolách.

Nicméně další vysvětlení pojmu hodnota následuje. Je to tedy důkazem, že hodnoty se dají chápat různými způsoby a přece znamenají vždy to stejné.

Často se rozlišují *hodnoty instrumentální*, které mají přímý vliv na způsoby našeho chování, a *hodnoty terminální*, spočívající v systemizování našich cílů. Osobní systém hodnot a cílů může, ale také nemusí být v souladu s hierarchií hodnot a cílů dané společnosti. Co je velkou hodnotou pro jednoho, může druhého ponechávat zcela lhostejným a naopak. Hodnotou se mohou stát sociálně uznávané předměty a ideje (hodnoty morální, estetické), ale i předměty, které společnost jako žádoucí neuznává (např. alkohol). (Kohoutek, 2002)

Vágnerová (2008) rozlišuje *hodnoty* na *pozitivní*, kde vnější objekty a situace mohou člověka nějakým způsobem přitahovat, a to znamená, že pro něj mají pozitivní hodnotu. Jiné jej mohou odpuzovat a z toho vyplývá, že pro něj mají *hodnotu negativní*. Hodnotou se stává to, co může uspokojit subjektivně důležitou potřebu. Hodnoty vytvářejí hierarchický systém, který spoluurčuje lidské chování za všech okolností. Hierarchie hodnot se rozvíjí v průběhu života, ale zároveň se stále, v závislosti na získaných zkušenostech, nějakým způsobem mění.

Prudký (2004) spojuje pojem hodnota s *postižením významu objektu*, který jedinec či skupina tomuto objektu přikládá. A jde o významy podstatné, vyjadřující obsah a váhu daného objektu v očích toho, kdo jej hodnotí. Definuje hodnotu jako přijaté sdělení o důležitosti něčeho či někoho.

Čakirpaloglu (2009) vysvětluje pojem hodnota jako stabilní, *trvalou strukturu osobnosti* významnou pro individuální, sociální a historickou realizaci člověka. Hodnoty představují přesvědčení o dobrém nebo prospěšném, ale také o špatném nebo nežádoucím, které regulují individuální nebo skupinovou aktivitu.

„Koncept hodnot ...představuje základní pojem, který, striktně řečeno, nelze definovat nominální definicí. Je ovšem možné popsat, co znamená, a identifikovat vztahy utvářející jeho význam.“ Takto dodává optimismus M. Scholl-Schaaf (1975, s. 60).

„Hodnota je předmětem potřeb subjektu a je jím reflektovaná v názorech, normách, ideálech atd. Člověk se stává člověkem tím, že si v ontogenezi osvojuje určité hodnoty.“ (Brožík, 1985, s. 124).

Vybrané kapitoly ze sociální pedagogiky, kolektiv autorů, (2002, s. 155) tvrdí, že „lidské hodnoty nejsou jen **užitnou hodnotou** jako sklenice vody pro člověka, který má potřebu se napít. Současně má **hodnotu směnnou**, která je vyjádřena v ceně, kterou za sklenici vody zaplatíme. Cena sklenice vody na trhu kolísá podle poptávky a nabídky, jinak je tomu na rušné ulici ve městě a úplně jinak na poušti. Jsou ovšem hodnoty, které se neprodávají a nekupují a jsou součástí našeho života: příroda, voda, vzduch, východ slunce, déšť. Hodnotami je naplněn i společenský a osobní život: vlast, domov, rodina aj.“

Definice hodnoty z **Pedagogického slovníku** (Průcha, Walterová, Mareš 2009, s. 74): „V sociálněpsychologickém pojetí subjektivní ocenění nebo míra důležitosti, kterou jedinec přisuzuje určitým věcem, jevům, symbolům, jiným lidem aj. Hodnoty (hodnotové orientace) jsou osvojovány v procesech socializace a akulturace. Některé hodnoty jsou sdíleny celými skupinami nebo celou společností. Určité hodnoty (např. morální) mají trvalou „absolutní“ platnost, jiné jsou proměnlivé a mají krátkodobé trvání. Z pedagogického hlediska jsou důležité: 1. hodnotové systémy mládeže; 2. vzdělání samo jako společenská hodnota, tj. významnost, kterou společnost přisuzuje roli vzdělání pro život jedince a pro rozvoj společnosti; 3. hodnoty a postoje jako součást cílů a obsahů školní edukace vymezovaných ve vzdělávacích programech. → kulturní vzorce.“

R. Čornaničová v *Edukácii seniorov* (1998) hovoří o hierarchii hodnot seniorů následovně: „Hierarchie hodnot každého seniora úzce souvisí s jeho celoživotní výchovou, s jeho specifickou životní cestou. Na druhé straně společenské hodnoty, hodnoty jako součást společenského vědomí, odrážejí kulturu společnosti.“

Obecně platí, že předpokladem vzniku hodnot je hodnocení. Hodnoty jsou výsledkem hodnocení a zároveň zdrojem dalších hodnocení. Hodnocení je v nich vždy obsaženo. A samy musí být zároveň poznávány jako zdroje hodnocení. Avšak vzhledem k tomu, že hodnocení je předpokladem hodnot, nemohou být hodnoty hodnoceny. A současně předpokladem jejich plného poznání je poznat i jejich hodnotící dimenzi. Platí tu starý paradox: pro poznání oka nelze použít oko. Protože oko je předpokladem zraku, avšak současně není ve svém zorném poli. Jediná možnost je nastavit zrcadlo. To, zda poznáváme zrcadlo či oko, ale odstartuje další řadu paradoxů. Čili pokoušíme-li se hodnoty poznat, z poznávání samotného je poznat nelze. Poněvadž jeho součástí je i hodnocení a hodnoty nemohou být hodnoceny. Zároveň je poznávání předpokladem poznání. Zrcadla pro poznávání hodnot nejsou doposud „přesně vybroušena“. Pro každého poznávání hodnot je zřejmě potřeba využitelné zrcadlo znovu hledat, specifikovat a zpřesňovat. Obecně je nutné počítat s tím, že toto bludiště je při poznávání hodnot všudypřítomné. Jediná cesta spočívá v co nejpřesnějším a znovu ověřitelném a opakovatelném postupu poznávání hodnot při každém jejich zkoumání. (Prudký a kol., 2009, s. 23).

Problematika hodnot a hodnotové orientace je stále aktuálním námětem diskusí v etice, sociologii, psychologii a pedagogice. Z tohoto důvodu existuje mnoho definicí, popisu významu obsahu tohoto slova, ale i přístupů ke zkoumání.

Hodnotový žebříček nebo ***hodnotové preference***

Sousloví hodnotové preference lze použít jako označení pro hierarchizaci hodnot. Vyjadřuje tedy pořadí hodnot.

Hodnotová orientace

Problém hodnotové orientace je specifickým případem orientace jako takové, nese v sobě základní a určující znak každé orientace, kterou je **zaměřenost**.

Jde o postupné utváření (ukládání, tvorbu a také užívání) hodnot v čase, zaměřené do časového působení a rozvoje. Vyjadřuje cestu, zacílení, směr, kterým se hodnoty (a zřejmě z nich vyplývající chování) budou pravděpodobně ubírat či ubírají. Hodnotová orientace vyjadřuje **specifikaci hodnot** přijatých daným nositelem v procesech a zaměřeních. Hodnotové orientace lze uspořádat, hierarchizovat, některé preferovat ve vztahu k jiným. To je, ale atribut hodnot vůbec (Prudký, 2009).

Životní styl a činnost člověka tedy určuje hodnotová orientace, která vyjadřuje smysl jednání, a jak už bylo řečeno, v něm zahrnutý cíl. Hodnotová orientace se uskutečňuje volbou (výběrem) možných cílů a prostředků vedoucích k jejich dosažení. Hodnotová orientace je mj. souhrnem názorů a postojů k různým kvalitám skutečnosti, které pro něj představují určité hodnoty. Jsou to jednak hodnoty související se zajištěním člověka jako živé bytosti (zdraví, pohoda, strava apod.), dále hodnoty související s rozvojem člověka jako člena širšího společenství.

Hodnotová hierarchie

Hodnotová hierarchie znamená, že ne všechny hodnoty jsou co do fungování systému stejně významné. Že postavení různých hodnot ve struktuře hodnotového systému má povahu pořadí. Jedna nebo několik hodnot se dostává do pozice dominantních hodnot. Tyto hodnoty mají prioritní postavení v pořadí všech hodnot a určujícím způsobem ovlivňují pohyb struktury systému a charakter fungování (Kučerová, 1996).

Hodnotová struktura

Vyjadřuje fakt, že hodnoty existují v subjektu jako určitý uspořádaný celek. Tento celek znamená provázání jeho hodnotových preferencí (s rozhodující vahou životních hodnot), hodnotových orientací.

Hodnotová struktura vyjadřuje **obecnější pojmové uchopení** podoby uspořádanosti a vztahů mezi hodnotami přijatými a vyznávanými daným subjektem. V širším slova

smyslu může jít také o problém uspořádanosti hodnot mezi subjekty, například i v dimenzi společenské vrstvy, státu, kultur a vztahů mezi nimi (Prudký, 2009).

Životní hodnoty

Hodnoty, které se vztahují k ucelenému vyjádření vztahu k podstatným atributům vlastního života osoby. Životní hodnoty patří vždy k prvořadě významným, protože zahrnují zásadní skutečnosti pro život daného nositele hodnot. Jako takové jsou podstatné a mají výraznou tendenci ke **stabilitě** a **neměnnosti**. Lze se domnívat, že právě životní hodnoty jsou jednou z podstatných součástí skladby hodnot přijatých a přijímaných daným nositelem hodnot.

Ovšem kromě životních hodnot lze nalézat i hodnoty, které časově omezenou podobu (například jsou spojené s různými fázemi vývoje životního cyklu) nebo přesahují „hranice“ osobnosti. V tomto smyslu může jít o „životní hodnoty skupiny“ a jejich žebříček nebo o žebříček hodnotových preferencí skupince vztahu k určité cílové aktivitě atd. Jednou z důležitých indikací rozdělovacích životní a „ostatní“ hodnoty je jejich trvanlivost (Říčan, 2004).

1. 2 Hodnotový a normativní systém

Hodnotový a normativní systém si lidé vytvářejí proto, že jsou ve svém životě nuceni volit opatření, rozhodovat se, vypořádávat se s problémy, hledat a nacházet další kroky svého života. A způsobem jakým to dělají, vyjadřují vlastně svůj skutečný životní postoj.

Pojem norma, stejně jako pojem hodnota, se nachází na hranici několika vědních disciplín – filosofie, etika, sociologie, psychologie, pedagogika.

Hodnoty a normy mají řadu společných rysů, ale také se od sebe liší. Společné je jim to, že regulují vztahy lidí, umožňují jim se jejich prostřednictvím orientovat ve svých činech a jednání. Stručně řečeno, hodnoty a normy slouží k tomu, aby člověk jednal v souladu se společenskými potřebami a zájmy.

Na rozdíl od norem je v pojmu hodnoty vyjádřena především vnitřní pohnutka, motiv, dobrovolná snaha každého jedince nebo společnosti. Normy jsou naproti tomu více závazné pro činy lidí.

Vzhledem k tomu, že jak hodnoty, tak normy regulují chování, je nutné zohlednit jejich specifickou a rozdíly, abychom eliminovali jejich případné ztotožnění. D. Pantić (In Cakirpaloglu, 2009) specifikoval následující **kritéria obou pojmů**:

- *Hodnoty* jsou *obecnější* než normy. Původem rozličných norem může být stejná hodnota. *Normy* jsou *specifická pravidla*, která zavazují k předem stanovenému jednání na základě žádoucnosti obecné hodnoty. Např. život jako obecná hodnota zavazuje, aby se lidé navzájem nevráždili, starali se o potomky, o nemohoucí, nemocné apod.

- Hodnoty předcházejí normám. *Hodnoty* představují *apriorní dimenze*, *normy* jsou pak *konkrétním projevem hodnoty*, hodnoty trvají déle, zabezpečují historickou a kulturní kontinuu a také sociální kohezi společnosti.
- *Hodnoty nepředpokládají přítomnost sankce*. Hodnoty se podobají ideálům, protože přitahují na základě žádoucnosti. *Normy* však pravidelně implikují určitou formu *sankce*.
- Hodnoty bývají realizovány prostřednictvím norem. *Hodnotami se vyjadřují obsahy existence*, *normy jsou nositelkami způsobu, jak prakticky realizovat hodnotové obsahy*. Hodnotové obsahy tedy představují cíle, k nimž směřuje individuální a společenský vývoj. Tomuto teleologickému určení hodnoty odpovídá Rokeachův pojem *temporální hodnota*. Další skupina *instrumentálních hodnot* vyjadřuje vnější imperativ „musí“ (angl. have to), je bližší normám a napomáhá realizaci hodnotového cíle. Temporální, cílové hodnoty lze charakterizovat jako pozitivní (ideální), obecné a stabilní. Reprezentují konkrétní, a ne vždy pozitivní činy, které se přizpůsobují nebo transformují v průběhu realizace hodnotového cíle.

1. 3 Vznik, vývoj, změna a zánik hodnoty

Vznik, vývoj, změna a zánik hodnoty souvisí s životním cyklem osobnosti. Připustíme-li, že socializace představuje celoživotní proces vývoje osobnosti jedince, pak to logicky předpokládá, že i hodnoty po celý život člověka podléhají změnám. Hodnoty se tvoří, existují a mění v průběhu dětství, puberty, dospělosti a stáří. Významnými činiteli hodnotové transformace v jednotlivých obdobích života je hodnotová pružnost a také pozice hodnoty v dimenzi **perifernost – centrálnost**. **Hodnotová pružnost** souvisí s věkem, největší pružnost a transformace hodnot byla zaznamenána u dětí a adolescentů. Období zralosti a stáří charakterizuje stupňující se **hodnotová stabilita**, v jejímž pozadí je přirozený proces hodnotové konzervace. Proces hodnotové transformace souvisí i s pozicí hodnoty v hodnotovém systému jedince. Hlavní hodnoty charakterizuje zvýšená odolnost vůči změnám. Periferní hodnoty lze měnit snadněji. Periferní hodnota se může změnit na centrální. K tomu však dochází spíše v mladším věku, v pozdějším věku se systém hodnot stabilizuje v souladu s postupným formováním životní filozofie osoby. Rostoucí autonomie osobnosti a nezávislosti vůči vnějším vlivům během dospělosti a stáří stabilizuje hodnotový systém tak, že někteří autoři (Guilford, Eysenc, Adorno aj.) došli až k pojmovému označení **hodnotový konzervatismus**.

Již bylo řečeno, že trvání hodnoty není absolutní. P. Cakirpaloglu (2009) rozlišuje různé typy hodnotových transformací – můžou se měnit z hlediska intenzity, stupně žádoucnosti, pak jde o tzv. *kongruentní změnu*; jsou také možné změny v oblasti hodnotového zaměření, přičemž původní hodnota bývá transformována do vlastního

protikladu. Tento transformační proces se označuje jako *nonkongruentní změna* hodnoty. Mezi hlavní faktory transformace hodnot a hodnotového systému se počítají: skupinová příslušnost, informovanost, vědomosti a personální činitelé. Skupinová příslušnost zahrnuje různé kategorie: příslušnost národnostní, politickou nebo náboženskou, dále příslušnost k pracovnímu kolektivu nebo příslušnost k primárním skupinám. Informovanost představuje kognitivní složku hodnoty, která určuje kvalitu hodnotové racionality; to má svůj význam v souvislosti s předsudky. Extrémně negativní hodnoty postrádají kognitivní složku. Tento nedostatek bývá zaplněn emocionálními a motivačními obsahy.

Co se týče způsobu, který vede ke změně hodnoty, lze odlišovat **spontánní transformaci** hodnot od **záměrné transformace**. Spontánní přeměna hodnoty představuje každodenní proces v běžných podmínkách života, záměrná transformace však nastává jako výsledek cíleného působení na stávající hodnotu. Příkladem záměrné transformace hodnoty jsou formy tzv. resocializace osobnosti, experimentální působení, cílevědomé přesvědčování (persuase), komerční, ideologická a jiná forma propagandy, psychoterapeutická intervence atd.

Z hlediska realizace lze určit hodnoty jako *plně realizované*, *částečně realizované* a *nerealizované*. Dosažením cíle dochází k naplnění hodnoty, hodnota získává stabilitu a funkčně se spojuje se stávajícími hodnotami v systému.

1. 4 Funkce hodnot

W. J. McGuire (1969, In Cakirpaloglu, 2009) rozdělil individuální funkce hodnot do dvou celků: podpoření procesu adaptace a procesu individuálního růstu

Funkce **adaptace člověka** na fyzické a sociální podmínky. Většinu hodnot, které do této skupiny patří, člověk akceptuje v průběhu socializace nebo je získává vlastní zkušeností.

Funkce **překonávání vlastní existence** – tato individuální funkce hodnoty má význam pro cíle a stavy s nejvyšším stupněm žádoucnosti. O hodnotových funkcích zaměřených k ideálním stavům existence pojednávají koncepce o nejvyšším dobru, o morální dokonalosti, duševní rovnováze atd.

Toto jsou individuální funkce hodnot a hodnoty mají také sociální význam.

Sociální význam hodnot lze analyzovat prostřednictvím dvou skupin funkcí.

Funkce **sociální integrace** – integrační působení hodnot v oblasti sociálního života souvisí s procesy udržení skupiny a celé společnosti. Jedná se o sociální koheze, stability, efektivitu a podobné jevy skupinové dynamiky.

Funkce **sociální racionalizace** – hraje významnou roli v dynamice společnosti. V tomto případě hodnota slouží k ospravedlnění společenských zájmů prostřednictvím

nejširší společenské podpory (konsensus) pro určitý obsah nebo cíl. Racionalizace transformuje dílčí zájmy různých vrstev, politických skupin a jiných konfrontovaných složek společnosti v hodnotový obsah, který je přijatelný pro největší počet subjektů uvnitř zájmově heterogenní společnosti. Tak vznikají společenské hodnoty. Přítomnost více ideologií svědčí o strukturální, zájmové a politické diferenciaci společnosti, kvalita vztahů mezi jednotlivými systémy hodnot odhaluje míru demokratického potenciálu společnosti. Prohlášení zájmů užší sociální skupiny za obecně přínosné uzurpuje demokracii a vytváří napětí ve společnosti. Nárůst sociálního napětí doprovází radikální ideologický a hodnotový střet protikladných zájmových skupin. Extrémní hodnotový a ideologický nesoulad polarizuje společnost, prohlubuje společenskou krizi a v mnoha případech vede k občanské válce. Určitá míra společenského napětí a hodnotového nebo ideologického nesouladu je obecně považována za přínosnou a nezbytnou pro vývoj společnosti.

1. 5 Problém klasifikace hodnot

Podle D. Pantiće (In Cakirpaloglu, 2009, s. 287), který se důkladně zabýval problematikou klasifikace hodnot v psychologii, lze hodnoty a hodnocení uspořádat pomocí obecných teoretických a metodologických kritérií.

Teoretická kritéria vytvářejí nejpočetnější skupinu v psychologické klasifikaci hodnot, přičemž implikují tři dimenze formální klasifikace: objektivnost - subjektivnost, specifická - obecnost, relativnost – univerzálnost. K uvedeným relacím náleží následující kritéria hodnot.

1. *Kdo je nositelem hodnoty.* Toto kritérium rozděluje hodnoty na individuální, skupinové a univerzální.

2. *Původ hodnoty.* Podle zdroje vzniku lze rozlišovat hodnoty individuální a institucionální. Individuální hodnoty jsou ryze subjektivní, institucionální hodnoty mají povahu obecných norem a představují zavazující pravidla chování pro všechny členy skupiny.

3. *Vztah k přirozenosti člověka a živočichů.* Humanistický přístup považuje hodnoty za imanentní vlastnosti lidské přirozenosti, zatímco někteří autoři připouštějí, že i zvířata mohou vlastnit prvky hodnot. Ch. Morris považuje hodnoty jako tendence nebo dispozice živých tvorů preferovat určité objekty víc než jiné.

4. *Role hodnoty.* Dle tohoto kritéria Aristotelés rozlišoval hodnoty – prostředky a hodnoty – cíle. M. Rokeach později rozpracoval tuto klasifikaci do tzv. instrumentálních a terminálních hodnot.

5. *Pozice v hierarchii.* Hodnoty nejčastěji tvoří individuální systém vertikálního, hierarchického uspořádání. Nejznámější teoretickou koncepcí tohoto typu je Maslowova hierarchie potřeb. Podle ní lze rozlišovat níže postavené D-hodnoty a výše postavené B-hodnoty. D-hodnoty jsou výsledkem tělesného nebo

fyziologického nedostatku nebo přebytku – jejich povaha je biologická, ultimativní.; jsou to automatizované programy, které obnoví stav dynamické rovnováhy organismu a po vykonání vlastní funkce hasnou. B – hodnoty představují vysoce subjektivní tendence k růstu osobnosti. Nejvyšších hodnot nelze definitivně dosáhnout, jejich význam je v realizaci celoživotního projektu, jehož smyslem je nejintenzivnější prožívání a plnohodnotný život jedince prostřednictvím naplňování autentických potenciálů.

6. *Stupeň obecnosti.* Podle tohoto kritéria jsou některé hodnoty pouze specifickými preferencemi. Ztotožnění hodnot s nejjednoduššími dynamickými mechanismy chování nacházíme např. u J. Davise, který soudí, že hodnota představuje postoj určující některou věc jako žádoucí nebo nežádoucí.

7. *Podstata hodnoty.* Podle nejobecnější podstaty lze hodnoty rozdělit na očekávané, tj. normativní standardy chování, a na hodnoty směřující k naplnění existence. Normativní standardy souvisí se sociální prospěšností kolektivu a nabádají jedince, aby jako člen společnosti plnil to, co je třeba.

8. *Funkce lidských hodnot* je kritérium rozlišující hodnoty na adaptující – zprostředkují přizpůsobení v nových podmínkách, ochranné – Ego obrana, poznávací – různé zájmy a kognitivní potřeby a sebeaktualizující – hodnoty růstu.

9. *Obsah hodnoty.* Z hlediska specifického obsahu lze dělit hodnoty na normativní a na preferenční.

10. *Oblast směřování hodnot.* Toto kritérium posuzuje hodnoty podle typu dobra a výsledkem jsou kategorie morálních, estetických, náboženských a jiných hodnot. S dobrem jako kritériem hodnot pracoval E. Spranger při tvorbě vlastní klasifikace osobnostních typů: rozlišoval dobro jako spravedlnost, zisk, krásu, humánnost, moc a sjednocení; podle typu dobra rozlišoval hodnoty teoretické, ekonomické, estetické, sociální, politické a náboženské.

11. *Intenzita projevu hodnoty* je kritériem, které hodnoty rozlišuje na explicitní a implicitní, manifestní a latentní, aktuální a potenciaální. Explicitní a implicitní hodnoty, jako synonyma se používají také pojmy extrinsické a intrinsické hodnoty; extrinsické hodnoty označují vnější, povrchové vlastnosti a kategorie, intrinsické hodnoty se vážou k podstatě osobnosti. Manifestní hodnoty mají podobný význam jako explicitní hodnoty, v psychologii však pojem manifestní implikuje sociální zaměřenost nebo očekávání veřejné odezvy vůči individuálnímu projevu. Pojem latentní označuje skrytý, utajený význam hodnoty. V pojmech aktuální a potenciaální je rozhodující časový rozměr hodnoty.

12. *Stupeň vědomosti.* Toto kritérium určuje hodnotu buď jako vědomou, nebo jako nevědomou.

13. *Stupeň zakotvenosti.* Jeho určením lze odlišit povrchovou či deklarovanou (extrinsickou) hodnotu, jejímž základním mechanismem je konformování, od pravdivé, autentické či vnitřní (intrinsické) hodnoty, která je tím pravým regulátorem jednání.

14. *Umístění hodnoty.* Toto kritérium se podobá kritériím č. 1 a 2 a rozlišuje subjektivní a objektivní hodnoty. Subjektivní hodnota klade důraz na vnitřní původ. Objektivní hodnota souvisí s vnějšími vlastnostmi, s cíli a normami jednání.

15. *Stupeň vzdálenosti hodnoty od osoby.* Dle tohoto kritéria lze rozlišovat konkrétní a abstraktní hodnoty. U konkrétních hodnot převládá citový vztah k blízkým obsahům, objektům a pojmům, abstraktní hodnoty souvisí s velice vzdálenými obsahy a cíli.

16. *Modalita účinku.* Toto kritérium rozlišuje pozitivní – negativní, progresivní – regresivní, potencionální – aktuální hodnoty.

17. *Časová dimenze.* Z časového hlediska je možno dělit hodnoty na minulé, současné a budoucí – u minulých se klade důraz na zkušenost, kontinuitu, důslednost apod., současné hodnoty jsou aktuální zájmy, postoje, motivy atd. a budoucí hodnoty aproximují osobnostní ideály, cíle, záměry aj.

18. *Způsob přístupu ke skutečnosti.* Dle tohoto kritéria K. Engliš rozlišuje ontologické, teleologické a nomologické vlastnosti jevů, ke kterým jsou analogicky přiřazeny ontologické, teleologické a normativní hodnoty.

19. *Deduktivní v. induktivní přístup.* Deduktivní přístup vychází z apriorního názoru, že hodnoty jsou dispozice, které se manifestují v chování a které je rovněž možno objektivně pozorovat a měřit. Induktivní přístup je cesta tvoření úsudků o předmětu zkoumání, jehož základem je metoda pozorování.

20. *Způsob operacionalizace hodnot.* Z hlediska operacionalizace lze rozlišovat pozice a funkce hodnoty ve výzkumném procesu. Hodnoty mohou být určeny jako nezávislé, zprostředkující nebo závislé proměnné v souladu s předmětem a cílem empirického bádání.

21. *Velikost hodnoty.* Toto kritérium rozlišuje hodnoty dle předem určené míry nebo stupnice, např. dva předměty téhož druhu, z nichž jeden má větší hodnotu než druhý.

22. *Intenzita hodnoty.* Kritérium intenzity je zaměřené na určení výše hodnoty a je důležité pro empirické zdůvodnění koncepce o hierarchii hodnot.

Ad. 5) Pozice v hierarchii - **Hierarchická koncepce hodnot**

A. H. Maslow (1908-1970) (In Cakirpaloglu, 2009) umístil problematiku hodnot do středu psychologického zájmu o lidskou existenci. Maslow se však nepokouší definovat hodnoty; stávající heterogenní pojetí pojmu hodnota mu připomíná „velký koš (containe), který zahrnuje různorodé a nejasné pojmy“

Maslow vypracoval hierarchii lidských potřeb a tuto teorii rozšířil o učení o metamotivech neboli tzv. B-hodnotách (B od angl. Being=bytí, růst), k nimž patří dobrota, krása, dokonalost, pravda, spravedlnost, řád, celistvost, úplnost, prostota, bohatství, hravost, význam aj. Cíl seberealizace lze tedy chápat jako vývoj hodnot a jejich integraci v systém dynamických regulátorů jednání při současném omezení působení nižších potřeb, zejména D-hodnot (D od angl. Deficient=nedostatek).

Tab. 1 Seznamy B-hodnot, patogenních hodnotových protikladů a příslušných metapatologických jevů dle A. H. Maslowa

B- hodnoty	Patogenní deprivace	Specifická metapatologie
Pravda	Nečestnost	Nedůvěra, cynismus
Dobrota	Zlo	Úplné sobectví, nenávisť
Krása	Ošklivost	Vulgárnost, pochmurnost
Celistvost	Chaos, ztráta spojitosti	Dezintegrace, náladovost
Živost	Neživost	Pocity vlastní robotizace
Jedinečnost	Jednotvárnost	Anonymita, úbytek sil
Dokonalost	Nedokonalost	Bezmocnost, zrazování
Dokončení	Neúplnost	Beznaděj, perzeverace
Spravedlnost	Nespravedlnost	Nejistota, nedůvěra v právo
Prostota	Matoucí složitost	Přehnaná komplexnost
Bohatost	Omezení, chudoba	Deprese, stísněnost
Nenucenost	Namáhavost	Vyčerpanost, neobratnost
Hravost	Nedostatek smyslu pro humor	Neradost, paranoia
Soběstačnost	Nepředvídatelnost	Závislost na jiných
Smysluplnost	Nedostatek smyslu	Ztráta životního smyslu

A. H. Maslow ve studii *K psychologii bytí* (v angl. Originálu *Toward a Psychology of Being*) prezentoval seznam patnácti metamotivů či B-hodnot. (Maslow, 2000) Později ve své *Teorii o metamotivaci* (v angl. Originálu *A Theory of Metamotivation*) tento seznam ještě doplnil tak, že ke každé hodnotě přiřadil její negativní, patogenní

podobu (antihodnotu), která určuje podstatu specifické metapatologie osobnosti (viz tabulka 1)

Podle A. H. Maslowa jednou z vlastností hodnot je tendence k vzájemnému seskupení do větších funkčních a psychologických celků, např. pravda je krásná, dobrá, spravedlivá, celistvá apod., stejně jako dobro je dokonalé, nenásilné, je bohatstvím, nebo prostota je dokonalá, krásná, je bohatstvím atp. Triáda hodnot pravda, dobrota a krása zároveň určují stupeň seberealizace a míru duševní rovnováhy jedince. Právě tyto hodnoty A. H. Maslow pravidelně nacházel u zralých, seberealizovaných jedinců. U neurotických osob však pozoroval pravý opak – nedostatek již zmíněných hodnot.

Jeden z nejznámějších pokusů o konstrukci hodnotových typů a jejich podob ve společnosti je spojen se jménem **E. Sprangera (1882 – 1963)** (zdroj: <http://is.muni.cz>). Jde o tyto typy:

- *teoretický člověk*, jehož cílem je hledání pravdy, hodnotou je poznání. Poznávání pravdy, zákonitostí, podstaty světa a vztahů mezi lidmi je pro něj určující hodnotou. Jde u něj vždy o to, porozumět tomu, co, jak a proč se děje;
- *ekonomický člověk*, jehož cílem je sebezáchova, hodnotou je užitečnost. Hledá ve světě užitek a zisk. Je to egocentrik, rozhoduje u něj vlastní blaho, hodnotu má jen to, co je prospěšné jemu samému, rodině, skupině;
- *estetický člověk*, jehož cílem je hledání harmonie, hodnotou je krása. Hledá ve světě zážitek, estetický dojem nebo příležitost k sebevyjádření. Pro něj je svět místem forem, zvuků, barev, rytmů. Když je harmonický prožívá libost, když disharmonický, strádá;
- *sociální člověk*, jehož cílem je konání dobra, hodnotou je láska. Stěžejní hodnota je hledání sebe v druhém, tedy láska k lidem. Usiluje o lásku lidstvu. Je rozporný: na jedné straně patriarchální, na druhé straně vstřícný;
- *politický člověk*, jehož cílem je ovládnutí druhých, hodnotou je moc. Jeho stěžejní hodnotou je moc ve smyslu podřízení se vyšším principům. Jde o uplatnění moci vyšších zásad a ztotožnění se s nimi. Mocí nerozumí moc administrativní, ale výsledek činnosti, která determinuje jednání a motivy druhých lidí;
- *náboženský člověk*, jehož cílem je sebepřesah, hodnotou je jednota s Bohem. Rozhodující je hledání smyslu života. Náboženská je spíše implicitní, nemusí být vázána na respektování doktríny.

V. Smékal (2002, s. 258) uvádí typy hodnotových orientací podle W. Sterna. Ten chápe hodnotové orientace jako vysoce zobecnělé motivy. Základní směry těchto orientací pak Stern vymezuje v následujících typech:

- *autotelický*, mající smysl a účel sám v sobě, v Já. Zaměřené pouze na vlastní osobu;
- *heterotelický*, směřující ke zvýznamňování druhých. Zaměřené na ostatní lidi a jejich blaho;
- *hypertelický*, směřující k nadosobním cílům, zaměřený na ideály.

Z odlišného směru pohledu formuluje „hodnotové typy“ ve své přednášce z 31. května 1992 A. Gellner (In Prudký, 2009, s.29). Ty jsou kombinacemi opřenými o vztah k náboženskosti. A. Gellner je shrnuje do podoby „dramatis personae“:

- *relativista*, jehož povrchní ekumenismus nemůže v nikom vzbudit skutečné morální přesvědčení;
- *fundamentalista*, jeho asymetrické nároky ve jménu výlučného, žárlivého, údajně monopolistického zjevení ohrožují nejen toleranci, ale i svobodu;
- *osvícenský puritán*.

Zároveň si A. Gellner uvědomuje, že fundamentalista a osvícenský puritán sdílejí smysl a respekt pro jedinečnost pravdy; osvícenský puritán a relativista sdílejí sklon k toleranci; relativista a fundamentalista sdílejí poměrně dobře zařízený, obyvatelný svět, naprosto odlišný od drsné prázdnoty osvícenského puritána. Zpřesňuje tím typy do kombinací ústících do dalších typů. Upozorňuje na přechody mezi typy.

Ilustrovaný encyklopedický slovník rozlišuje hodnoty:

- *Ekonomické* (užitná hodnota, směnná hodnota).
- *Sociálně politické* (spravedlnost, nespravedlnost).
- *Morální* (dobro, zlo).
- *Estetické* (krásné, ošklivé).

M. Nakonečný (2007) pojednává o otázce klasifikace hodnot z pohledu jejich základního rozdělení na hodnoty obecné a instrumentální:

- *Obecné* – vyjadřují obecně smysl života (svoboda štěstí, moudrost).
- *Instrumentální* – pomocí nichž se smysl života a obecné hodnoty naplňují.

Dále uvádí taxonomii hodnot, kterou provedl M. Roekach, jenž rozlišuje celkem osmnáct cílových (obecných) a stejný počet instrumentálních hodnot. (viz. Koncept M. Rokeache s. 22)

Zajímavé a přehledné se jeví uspořádání hodnot podle **V. Frankla** (1994). Hodnoty dělí na:

- *Hodnoty tvůrčí* – patří sem zejména práce, ať už jí vytváříme hodnoty materiální (výrobky, stavby) nebo hodnoty duchovní (odborné publikace, umělecká díla).
- *Hodnoty zážitkové* – patří sem prožívání (při četbě, při vnímání lásky atd.)
- *Hodnoty postoje* – uplatňují se zejména ve vztahu k utrpení, např. při bolestivých onemocněních. Tyto hodnoty člověk uskutečňuje tím, že nevyhnutelné utrpení trpělivě snáší.
- *Hodnoty náboženské* – mají velký význam pro věřící osoby a vycházejí z víry ve vyšší moc a posmrtný život.

P. Hungr (2006) nabízí pohled na hodnoty a jejich uspořádání hned z několika úhlů. Uvádí následující klasifikaci:

- **podle základních oblastí života lidské společnosti:**
 - materiální (potrava, bydlení, oděv),
 - duchovní (krása, dobro, spravedlnost, čest).
- **podle charakteru společenských vztahů**
 - sociálně-politické,
 - právní,
 - morální,
 - ekonomické,
 - estetické aj.
- **podle sociální struktury:**
 - individuální,
 - skupinové,
 - celospolečenské.
- **podle obsahového zaměření:**
 - normativní (vyjadřují nadosobní, společenské nebo skupinové požadavky),
 - motivační (výraz osobních potřeb a zájmů).

S. Kučerová (1996) v knize *Člověk–hodnoty–výchova: kapitoly z filosofie výchovy* rozlišuje hodnoty:

1. přírodní, které dále dělí na vitální a sociální
2. civilizační
3. duchovní.

Přírodní hodnoty ve vitální podobě jsou výrazem tendence po prosazení, udržení a rozvinutí života organismu jako jedince i jako druhu. Sociální hodnoty mají základ v přírodou daném vztahu člověka k druhým lidem a k sobě samému. Lidský jedinec touží po družnosti, vzájemnosti, po tom být milován a milovat a zároveň má potřebu být oceňován, prosadit se, mít úspěch. Civilizační hodnoty vyplývají ze způsobu organizace lidské pospolitosti v historickém a společenském kontextu. Oblast duchovních hodnot se tvoří podle S. Kučerové v okruzích, jako je sebeřízení (morálka, mravnost), sebevýraz (podle zákonů krásy, umění) a sebereflexe (světový a životní názor, náboženství, filozofie)

Další klasifikací, kterou uvedeme je členění hodnot autorů **M. Vážanského a V. Smékala** v *Základech pedagogiky volného času* (1995):

Tab. 2 Členění hodnot

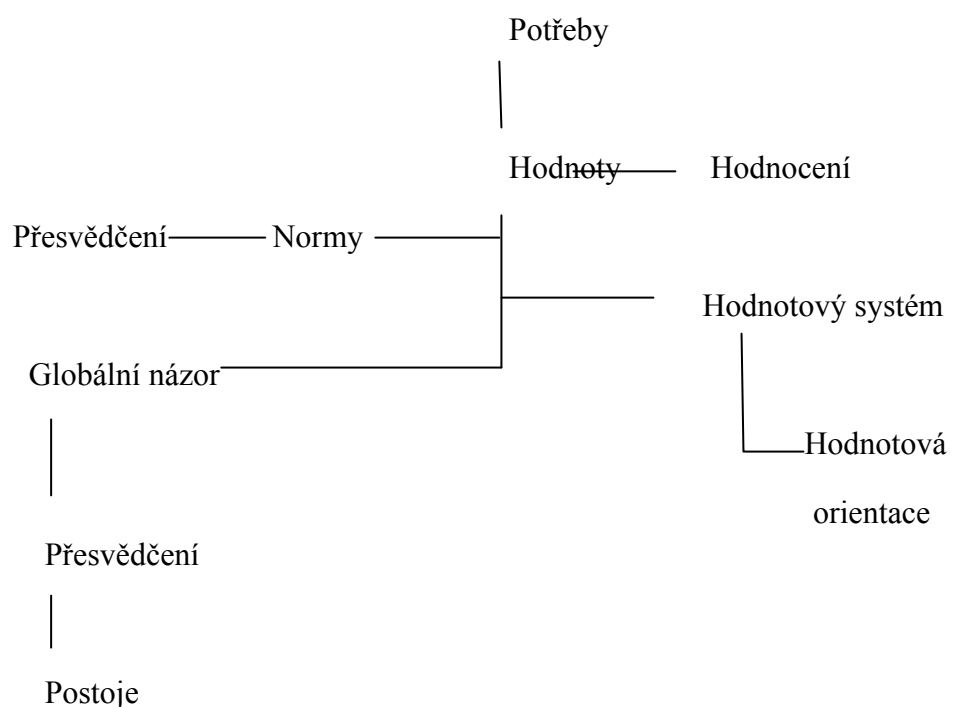
	Povinnost akceptace	Rozvoj sebe sama
zřetel ke společnosti	disciplína poslušnost výkon pořádek plnění povinností věrnost podřízenost pracovitost skromnost	idealistická kritika společnosti: emancipace (od autorit) přímé jednání rovnost demokracie participace autonomie
zřetel k individuálnímu Já	sebeovládání přesnost ochota přizpůsobení poddajnost zdrženlivost	dosažení blaženosti: požitek dobrodružství napětí změna rozvoj emocionálních potřeb individualismus: kreativita bezprostřednost seberealizace volnost samostatnost

Podle Vážanského a Smékala hodnoty či hodnotová orientace představují individuální vůdčí linie, které usměřují chování člověka všude tam, kde nerozhodují jeho biologické „pudy“, zábrany nebo zdánlivě racionální uvažování. Existence dvou rozdílných skupin hodnot na jedné straně zahrnuje hodnoty povinnosti a akceptace, na druhé straně obsahuje hodnoty rozvoje vlastní osoby, které se jeví jako hlavní nositelé aktuálních hodnotových změn. Obě skupiny jsou pak pojaty buď se zřetelem ke společnosti, anebo se zřetelem k individuálnímu Já. Autoři konstatují, že hodnoty rozvoje a vlastní osobnosti se jeví jako hlavní nositelé aktuálních hodnotových změn a převládá trend jejich vzestupu na úkor hodnot povinnosti a akceptace.

J. Máchová (1970) klasifikuje hodnoty následovně:

1. stupeň – hodnoty fyziologické = zdraví vzhled apod.
2. stupeň – hodnoty zabezpečení = pracovitost, samostatnost, praktičnost, hospodárnost, apod.
3. stupeň - hodnoty asociace = láska, věrnost, apod.
4. stupeň – hodnoty osobnostní – vzdělanost, odbornost, individualita, kultivovanost, hrdost, sebevědomí, asertivnost, apod.
5. stupeň – hodnoty vyšších osobních cílů – realizace vlastních schopností, tvůrčí činnost, apod.

Poslední způsob chápání hodnot - schéma, které uvádíme, je z knihy Kapitoly z teorie výchovy, **J. Horák** (1996):

Základním determinujícím faktorem jsou potřeby, jako nutnost organismu něco získat, nebo něčeho se zbavit. Komplementární pojem k potřebám jsou hodnoty. Výběrem hodnot se určuje způsob, jak mohou být potřeby uspokojovány. Hodnoty se postupně vytvářejí, formují a diferencují v procesu socializace a výchovy. **Výchova** je sféra, kde se zabezpečuje „předávání“ **hodnot společenského vědomí do vědomí individuálního**. Společenské hodnoty jsou základem pro hodnocení, prostřednictvím kterého vznikají individuální hodnoty. Hodnoty tak tvoří základ pro hodnotový systém a hodnotovou orientaci, jako volitelný a relativně stálý vztah lidí ke světu. Hodnotová orientace pak představuje organickou část globálního názoru člověka na svět, jejíž základní strukturální prvky tvoří přesvědčení a jejich externalizované složky – postoje (Horák, 1996, s. 27).

Podle J. Horáka schéma naznačuje i cesty jak formovat hodnotovou orientaci žáků. Předpokládá, že existují dvě cesty: první „začíná“ formováním a kultivací potřeb osobnosti žáků a „končí“ utvořením žádoucích postojů, druhá cesta pak „začíná“ formováním postojů a „končí“ kvalitativně novými potřebami a zájmy. Zároveň zdůrazňuje, že žádnou z uvedených cest nelze absolutizovat, protože pojmy tvořící pojem hodnotová orientace jsou organickým systémem, a nelze je proto mechanicky řadit za sebe či vedle sebe. Vzájemně se obsahují.

Naznačený výčet způsobů členění hodnot není ani zdaleka úplný. Každá z uvedených hodnotových typologií má odlišné východisko a pracuje s odlišným přístupem k hodnotám. A současně každá, a mnoho dalších může sloužit jako relevantní východisko pro zkoumání hodnot. Což ovšem znamená, že každá zakládá odlišné výsledky a interpretace.

1. 6 Typologie hodnot

V literatuře se jako ucelené koncepty empirických kvantitativně založených výzkumů hodnot objevují čtyři: koncept R. Ingleharta, koncept G. Hofstedeho, koncept S. H. Schwartze a koncept M. Rokeacha.

Koncept M. Rokeacha je uveden jako první, protože je východiskem pro některé další přístupy, především Inglehartův. Nebudeme všechny koncepty rozvádět do podrobností, ale myslíme si, že je důležité uvést jejich přehled. Nakonec se zmíníme o novému konceptu L. Prudkého, který je úplně nový a výzkumy hodnot podle něj jsou teprve v začátcích. Pokouší se vytvořit ucelený koncept použitelný pro všechny výzkumy hodnot.

Koncept M. Rokeache

Přístup spočívá ve snaze o zkoumání hodnot samotných o sobě pomocí empiricky uchopitelného přístupu k hodnotám.

Hodnoty pro něj představují rozsáhlou tendenci preferovat jistý stav věcí před ostatními. Jsou těsně svázány se zájmy, potřebami a cíli naplňovanými prostřednictvím preferenčních voleb (In Prudký, 2009).

Rokeach vymezuje tři složky hodnot, které se vzájemně doplňují:

- *složku kognitivní* (hodnota je poznání žádoucího, člověk ví, jak se má správně chovat, k jakým cílům má směřovat a oč usilovat);
- *složku afektivní* (jde o citový vztah k objektu, souhlasný či nesouhlasný, přijímající či odmítající...);
- *složku behaviorální* (hodnota jako intervenující proměnná, jako aktivátor, motiv, zdroj intencionality...).

Vymezuje také základní funkce hodnot, chápe hodnoty jako standardy, obecné projekty pro řešení konfliktů a rozhodování, motivy, adaptátor, zdroj adjustace i odklad komunikace, zdroj sebeobrany a sebeaktualizace.

Přijaté hodnoty nás vedou a řídí v našich činnostech, určují zacílení v zaujímání pozic v sociálních vztazích a tématech. Upřednostňuje směr určité náboženské a politické ideologie, usměrňují naše chování vůči ostatním, oceňují a posuzují, přispívají k přesvědčování a ovlivňování druhých, pomáhají ovlivnit hodnoty druhých. Napomáhají také rozumově zdůvodnit přesvědčení, víru, postoje a činnosti tak, aby byly sociálně i individuálně žádoucí.

Nejnámější je Rokeachovo rozdělení druhů hodnot na **cílové** a **instrumentální**. Cílové hodnoty definují vlastně konečný stav. Tedy to, o co má smysl usilovat. Instrumentální hodnoty slouží jako prostředky a možnosti dosažení, jedná se tedy o způsoby chování a jednání.

Hodnotový systém je pak tvořen trvalou organizací hodnot podle stupně relativní důležitosti, resp. priority, která člověku umožňuje volbu způsobů jednání ve smyslu nacházení výhodnějších cest k dosažení cíle, voleb činností či rozhodování, tedy i možností jak vyřešit konflikt. Jedná se vlastně o „hodnotový algoritmus“, který si jedinci individuálně vytvoří a kterým se vzájemně odlišují. Naučené, osvojené hodnoty se postupně integrují do uspořádaného hodnotového systému, kde je každá hodnota zařazena dle své priority k ostatním hodnotám.

Hodnotový systém se stabilizuje socializací v dané kultuře. Mění se v souladu se změnami v kultuře, ve společnosti a na základě nových osobních zkušeností. Rozdíly v osobní, společenské a kulturní zkušenosti vyvolávají jak *individuální difference* v hodnotových systémech, tak individuální rozdíly v jejich *stabilitě*. Znamená to, že hodnotový systém je relativně stálý a každá nová sociální, individuální, kulturní zkušenost či změna může vyvolat změnu v uspořádání hodnot.

M. Rokeach na těchto východiscích formuloval jednoduchý přístup k zachycování a měření hodnotových struktur.

Metoda nazývaná někdy „**value survey**“ představuje konstrukci 36 hodnot – položek v dotazníku, které přicházejí (v kultuře, kterou Rokeach předpokládá – tedy vlastně v euro-severoamerické tradici) v úvahu. Jsou rozdělené do dvou částí, tj. na hodnoty instrumentální a terminální. Tyto hodnoty jsou respondentům předloženy k posouzení podle toho, jaku mají v jejich životě důležitost. Zjištěné poznatky slouží jak ke konstrukci hodnotových preferencí („žebříčků“), tak k charakteristikám diferencí či shod v těchto preferencích.

Předpokládá se, že určité hodnoty jsou dané kultuře vlastní a tento předpoklad se dává respondentům k posouzení jako hotová věc. Model sám neověřuje, nýbrž rovnou z teoretických východisek či hypotetických předpokladů naplňuje.

Seznam terminálních a instrumentálních hodnot (zdroj: <http://www.course-readings-and-resources.bestpractices-healthpromotion.com>; vlastní překlad).

Terminální hodnoty ovlivňující a usměřující chování osob:

1. pohodlný život (prosperující život);
2. rovnost (bratrství, rovné šance pro každého);
3. vzrušující život (aktivní život);
4. zabezpečení rodiny (péče o blízké);
5. svoboda (nezávislost a svobodná volba);
6. zdraví (fyzická a duševní pohoda);
7. vnitřní harmonie (osvobození od vnitřního konfliktu);
8. zralá láska (sexuální a duchovní důvěrnost);
9. národní bezpečnost (jistota před útoky);
10. potěšení (příjemný, volný život)
11. spása (věčný život)
12. sebeúcta (sebevědomí)
13. pocit úspěchu (trvalý pocit úspěšnosti)
14. společenské uznání (respekt a obdiv)
15. opravdové přátelství (úzké kamarádství)
16. moudrost (hluboké porozumění životu)
17. svět v míru (svět bez válek a konfliktů)
18. krásný svět (krásy přírody, umění)

Instrumentální hodnoty usnadňující dosahování cílových hodnot:

1. ambice (pracovitost, ctížádostivost)
2. tolerance (otevřenost)
3. kompetence (schopnost, účinnost)
4. čistota (pořádkumilovnost)
5. odvaha (stojící za svými názory)
6. odpuštění (ochota odpustit ostatním)
7. pomoc (starat se o blaho druhých)
8. čestnost (upřímnost, pravdivost)

9. fantazie (odvážnost, tvořivost)
10. nezávislost (samostatnost, soběstačnost)
11. intelekt (inteligence, reflexivnost)
12. logičnost (konzistentnost, racionalita)
13. láska (láskyplnost, oddanost)
14. loajálnost (věrnost přátelům a různým skupinám)
15. poslušnost (svědomitost, respekt)
16. zdvořilost (dobré vychování)
17. odpovědnost (spolehlivost)
18. ovládání se (zdrženlivost, disciplinovanost)

Braithwaite a Law později doplnili Rokeachův model o čtyři hodnotové typy, které podle nich v seznamu chyběly. Jedná se o typy: a) fyzický rozvoj a well-being, b) individuální práva, c) šetrnost a d) bezstarostnost.

Koncept R. Ingleharta

V současnosti snad nejcitovanějším, nejužívanějším, ale zároveň i nejkritizovanějším přístupem k analýze hodnotových struktur je koncept spojený s dlouholetými výzkumy R. Ingleharta. Ten navazuje na podobná východiska jako M. Rokeach a také přímo na Rokeachovy postupy, staví například na Maslowově konceptu potřeb (In Prudký, 2009).

Vychází z analýz, které vedou k přesvědčení, že v americké společnosti sedmdesátých let došlo v zásadě k zabezpečení dvou základních životních potřeb, a to potřeby obživy a potřeby bezpečnosti¹. Rozdělení potřeb podle Maslowa chápe Inglehart jako východisko pro rozdělení hodnot do dvou skupin: **materialistických** a **postmaterialistických**. Materialistické hodnoty

nemají pouze hmotnou podobu, ale patří mezi ně i hodnoty zabezpečení, bezpečí, jistoty a trvalosti řádu, stabilní ekonomika, boj proti růstu cen, boj proti kriminalitě, respektování sociálního řádu a samozřejmě zajištění základních hmotných potřeb pro život. Mezi postmaterialistické hodnoty Inglehart řadí naplňování sociálních a seberealizačních potřeb, včetně podílení se na moci, svobody projevu, participace na řízení v zaměstnání, bližších (osobnějších) mezilidských vztahů.

¹ Z tohoto východiska mimochodem pramení zcela zásadní námitka vůči Inglehartově výstavbě hodnotových orientací ve společnosti v souvislosti se změnami v možnosti naplňovat potřebu bezpečí, které v americké společnosti nastaly po 11. Září 2001.

R. Inglehart formuloval dvě základní, relativně samostatné hypotézy.

Především jde o **hypotézu vzácnosti**: období ekonomického dostatku a bezpečí vede k přesunu potřeb k relativně vzácnějším hodnotám, jako jsou seberealizace, vyšší participace, rozsáhlejší a bohatší sociálně-politická existence. A opačně – období úpadku vyvolává vyšší orientaci na ekonomické a další materiální hodnoty.

Druhá Inglehartova hypotéza je **hypotéza socializace**. Vychází z důležitosti naučeného při tvorbě hodnot, především v období adolescence. Zkušenost s převahou materialistických či postmaterialistických hodnot v období adolescence je podle Ingleharta stěžejní pro vytvoření hodnotových struktur dospívajících. Tento základ hodnotových struktur pak mají jednotlivci tendenci uchovat po celý život.

Zatímco hypotéza vzácnosti implikuje vztah mezi ekonomickou prosperitou a bezpečností i tendencemi k postmaterialistickým hodnotám, pak z hypotézy socializace lze vyvozovat představu o relativně vysoké stabilitě hodnotových struktur ve společnosti.

Tento koncept je velmi zajímavý. Je to koncept, který je využitelný pro zkoumání hodnot ve společnosti. Hodnot týkajících se budoucnosti země a dalších hodnot s tím spojených.

Koncept G. Hofstedeho

I G. Hofstede v závěru svých analýz koncipuje *obecnou teorii vývoje a diferencí kultury*.

G. Hofstede přistupuje ke zkoumání hodnot jako k jednomu z procesů poznávání a měření „mentálních programů u lidí“, které v sobě zahrnují hodnoty a kulturu a které mohou být nalezeny v úrovni univerzální, kolektivní a individuální.

G. Hofstede vychází z toho, že sociální systémy mohou existovat jen proto, že lidské chování není nahodilé, ale do určité míry předvídatelné (In Prudký, 2009).

Protože hodnoty získáváme především v počátku našeho života, mají podle Hofstedeho spíše iracionální jádro a zdůvodnění. V tomto smyslu platí, že hodnoty určují definici naší subjektivní racionality.

Hodnoty jsou cíle, ne prostředky. Jejich přijímání jako žádoucích je buď nevědomé, nebo se zdá být přímo odvozováno ze zkušenosti či od nějaké vnější autority.

Naše hodnoty uspořádáváme do vzájemných vztahů a hierarchií, což ale neznamená, že se jedná o systémy harmonické. Většina lidí současně vyznává řadu konfliktních hodnot, například svobodu a rovnost současně. Vnitřní konflikt hodnot je jedním ze zdrojů nejistot v sociálních systémech.

Stěžejní význam přikládá G. Hofstede rozdělování hodnot podle toho, **co si lidé aktuálně přejí** (chtěné-desired), a podle toho, **co si myslí, že by si měli přát** (vyžadované-desirable).

Koncept G. Hofstedeho se podobně jako koncept R. Ingleharta zabývá společností a jeho kulturou.

Koncept S. H. Schwartze

Posledním z „velkých“ postupů zkoumání hodnotových struktur, které pracují s velkými soubory dat, s kvantitativní analýzou a s pokusy o výpovědi o hodnotových strukturách celých státních společenství a civilizačních zón, je postup spojený s prací profesora Jeruzalémské univerzity S. H. Schwartze.

S. H. Schwartz pracuje s hodnotami jako kritérii užívanými lidmi pro výběr a ospravedlňování činností a pro oceňování lidí (včetně sebe sama) a událostí. Tedy spíše jako s kritérii než jako s inherentními kvalitami předmětů.

Srovnává řadu projektů zaměřených na význam hodnot v různých kontextech a shrnuje, že měly vlastně odpovědět na tři otázky (In Prudký, 2009, s. 89):

1. Jak jsou hodnotové priority jednotlivců ovlivňovány jejich sociálními zkušenostmi? Nebo také: jak jejich společné prožitky a postavení v sociální struktuře ovlivňují jejich hodnotové priority? A také jak zvláštní zkušenosti individuů (např. traumata, vztahy s rodiči, imigrace apod.) ovlivňují jejich priority?
2. Jaký vliv mají u jednotlivců jejich hodnotové priority na jejich orientaci v chování a ve výběrech? Tedy: jak hodnotové priority ovlivňují ideologie, postoje a akce v politické, náboženské, environmentální a jiných oblastech?
3. Otázky spojené s mezikulturními a mezinárodními rozdíly v hodnotových prioritách a hledáním některých jejich příčin a důsledků- Když mluví o kulturních rozdílech, odkazuje na Hofstedeho a další.

Schwartz a Bilsky (Řeháková, 2006, In Sociologický časopis) vytvořili pojmovou definici hodnot, která zahrnuje pět formálních vlastností hodnot, které se v literatuře neustále vrací. Hodnoty 1. jsou pojmy nebo přesvědčení, 2. vztahují se k žádoucím koncovým stavům nebo chování, 3. přesahují specifické situace, 4. řídí výběr nebo ohodnocení chování a jevů, 5. jsou uspořádané podle relativní důležitosti.

Typologii různých obsahů hodnot odvodili na základě úvahy, že hodnoty reprezentují tři univerzální požadavky lidské existence: potřeby jedince jako biologického organismu, nezbytnost koordinované sociální interakce, přežití a zabezpečení zájmů skupin. Výsledkem bylo osm hodnotových typů, které byly později doplněny o další tři. Původních osm typů se tak rozrostlo na jedenáct (In Sociologický časopis, 2006, s. 109)

1. **samostatnost** (self-direction). Definujícím cílem je nezávislost myšlení a výběru jednání, tvořivost, zvědavost. Motivační typ byl odvozen z potřeb kontrolovat a ovládat a z potřeby autonomie a nezávislosti;

2. **stimulace** (stimulation). Motivačním cílem je vzrušení, novota, výzva. Typ byl odvozen z předpokladu, že k optimální úrovni aktivace je potřebná pestrost a mnohotvárnost podnětů;

3. **požitkářství** (hedonism); Motivačním cílem je požitek, rozkoš, smyslové uspokojení. Hodnotový typ byl odvozen z potřeby požitků a z potěšení, které vzniká na základě jejich uspokojování;

4. **úspěch** (achievement). Definujícím cílem je osobní úspěch, který se projevuje prostřednictvím schopnosti posuzované podle sociálních standardů. Kompetentní vystupování je podmínkou pro získání zdrojů pro přežití, pro úspěšné sociální vztahy a pro úspěšné institucionální fungování.

5. **moc** (power). Hlavním cílem je dosažení sociálního statusu a prestiže, kontrola nebo dominance nad lidmi a zdroji. Moc a úspěch jsou hodnoty, které jsou zaměřeny na společenskou vážnost. Zatímco úspěch zdůrazňuje aktivní demonstraci schopnosti v konkrétní interakci, moc zdůrazňuje dosažení nebo uchování dominantní pozice uvnitř sociálního systému;

6. **bezpečnost** (security). Motivačním cílem je vlastní bezpečnost, harmonie a stabilita, ale také bezpečnost společnosti a vztahů. Tento hodnotový typ vyplývá ze základních individuálních a skupinových požadavků;

7. **konformismus** (konformity). Definujícím cílem je sebekázeň v jednání, zálibách a popudech, u nichž je pravděpodobné, že by mohly znepokojit nebo ohrozit ostatní a porušit společenská očekávání nebo normy. Typ je odvozen z předpokladu, že jedinci potlačují sklony, které by mohly být společensky rušivé, které by ohrožovaly hladké fungování skupiny;

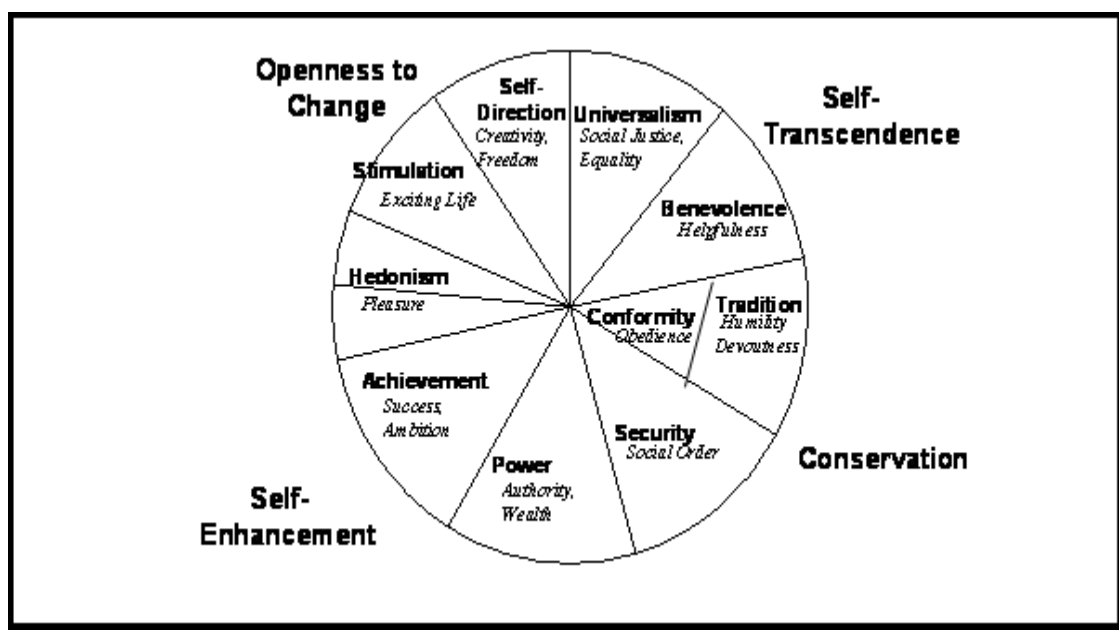
8. **tradice** (tradition). Skupiny na celém světě vyvíjejí symboly a zvyky, které reprezentují jejich sdílenou zkušenost a osud. Tradiční způsoby chování se stávají symbolem skupinové solidarity, výrazem jedinečnosti skupiny a předpokládaným garantem jejího přežití. Často mají formu náboženských rituálů a norem chování. Motivačním cílem tradičních hodnot je respekt, oddanost a přijetí zvyků a ideálů, které ta která kultura nebo náboženství zavádí;

9. **spiritualita** (spirituality). Teologové, filozofové a sociologové náboženství zdůrazňují, že základní význam tradičních přesvědčení a zvyků spočívá v tom, že dodávají životu význam a řád v reakci na zdánlivou nesmyslnost každodenní existence.

10. **benevolence** (benevolence). Soustřeďuje se na zájem o prosperitu těch, s nimiž jsme v každodenním styku.

11. **univerzalizmus** (universalism). Motivačním cílem je pochopení, uznání, tolerování a ochrana prosperity všech lidí a přírody. Tento typ lze odvodit z požadavků zajišťujících přežití. Pokud se totiž nepodaří akceptovat druhé, kteří jsou jiní a jednat s nimi spravedlivě, povede to k životu ohrožujícím střetům a neúspěch v ochraně přírody povede ke zničení zdrojů, na kterých závisí život.

Tab. 3 Teoretický model vztahů mezi deseti motivačními typy hodnot

Rozdělíme-li kruh na devět výsečí a začneme-li například u univerzalizmu, je v další výseči benevolence, ve třetí jsou hodnoty dvě, konformismus, který je blíže ke středu kruhu, a tradice, která je blíže okraji kruhu. Ve čtvrté výseči je umístěna bezpečnost, následuje moc, úspěch, požitkářství, stimulace a v deváté výseči je samostatnost. Čím blíže si jsou kterékoliv dva typy hodnot v libovolném směru kolem kruhu, tím podobnější jsou jejich motivace, čím jsou vzdálenější, tím protichůdnější jsou jejich motivace.

Nový koncept empirického výzkumu hodnotových struktur L. Prudký a kol.

Tyto čtyři koncepty popisujeme, protože mimo jiného byly u zrodu nového přístupu ke zkoumání hodnot vytvořeného L. Prudkým a kolektivem. „Když jsme se pokoušeli nalézt společné rysy ve zkoumání hodnot podle Ingleharta, Hofstedeho a Schwartze, dospěli jsme postupně k závěru, že všechny tyto přístupy v sobě mají několik společných východisek. Především, zmínění autoři hodnoty chápou jako skutečnosti, které lze zkoumat pomocí empirických, kvantitativně založených sociologických výzkumů. Toto východisko stojí i u základu nově vytvářeného přístupu ke zkoumání hodnot.“ (Prudký a kol., 2009, s. 103).

Tento koncept byl důsledkem zpracování mnoha výzkumů, hledání společných rysů mezi jejich výsledky. Podle našeho názoru je to velmi zdařilý koncept, který by mohl sloužit jako východisko k uskutečňování nejrůznějších výzkumů a sjednotit tak přístupy k výzkumu hodnot, aby byli mezi sebou srovnatelné.

Tento koncept výzkumu hodnot má následující součásti: (Prudký a kol., 2009)

Metodika přístupu

1. Koncipování struktury hodnot podle významů a verbálního vyjádření do skupin indikátorů.

- a) skupina stěžejních životních hodnot (hodnotové preference);
- b) skupina směru, trendů a zaměření hodnot (hodnotové orientace);
- c) skupina ohraničující prostor usazování a nasměrování hodnot (hodnotový rámeček);
- d) skupina promítnutí hodnot do postupů a akcí (normy chování);
- e) sociální, ekonomické a demografické vlivy – diferenciaci z nich plynoucí.

Hodnotové preference jsou zde chápány jako elementární vyjádření základních životních hodnot, často jednoslovné, bez specifikace obsahu, s vysokou rezistencí vůči změnám: základní stavební kameny hodnotové struktury (rodina, přátelé a známí, volný čas, práce, politika, náboženství).

Hodnotové orientace specifikují hodnotové preference z hlediska zaměření (začlenění) významů, často vážením výroků v bateriích vyjadřujících i souvislosti mezi výroky. Jsou základním zdrojem obsahového zaměření hodnotových struktur. Mohou sloužit pro konstrukci typů hodnotových orientací (příjemnosti života, rovnostářské hodnotové orientace versus diferenciaci, xenofobní versus nexenofobní orientace, svoboda, bohatství, bezpečnost, osobní odpovědnost, individualistické zaměření, konformita, prosazování se).

Hodnotový rámeček je ohraničením možností pohybu a dosahu hodnot prostřednictvím míry možného ovlivnění jedincem, důvěrou, vírou a především skrze smysl aktivit. V tomto ohraničení se pohybují hodnotové preference a hodnotové orientace. Často je vyjádřen prostřednictvím několika indikátorů, zabývajících se hlavně důvěrou, vírou, smyslem a možností jedince či skupiny přímo působit na svá hodnocení a rozhodování (optimismus, pesimismus, rezignace, vztahy se státem, víra v Boha nebo jinou nadpozemskou sílu, nevíra).

Normy chování jako potvrzení či vyvrácení hodnot, kdy normy jsou chápány jako možné postupy realizace toho „co se má“ a „oč se má usilovat“ (zjišťování vztahu mezi tolerancí a respektem k odlišnému, konzervací pravidel a řádu, vztah mezi tolerancí a anarchií atd.)

Sociální, ekonomické a demografické charakteristiky představují specifikaci shod či rozdílů mezi jednotlivými typy hodnotových struktur. Jsou tak jak základem pro konkretizaci sociálního začlenění těchto typů, tak jedním ze zdrojů ověřování míry platnosti zjištění o typech sociálních struktur (závěry, které L. Prudký vyvodil z výše zmíněných zkoumaných kategorií).

2. Indikace jednotlivých skupin: obvykle hlavní indikátor a projektové, kontrolní či doplňkové indikace.

Pro jednotlivé skupiny indikátorů byly vyvinuty konkrétní indikace, rozdělené na hlavní (charakterizující jádro skupiny) a doplňkové, které slouží jednak ke specifikaci

hlavního indikátoru, dále pro jeho případné rozšíření a také pro ověření (kontrolu) platnosti a pravdivosti zjištění, která jsou s hlavním indikátorem spojena. V konstrukci těchto indikátorů je jádro metodiky přístupu ke zkoumání hodnotových struktur podle tohoto konceptu.

Tab. 4 Indikátory podle nového konceptu výzkumu hodnot

Skupina indikátorů	Hlavní indikace	Doplňkové a kontrolní indikace (varianty)
A. Hodnotové preference	Základní životní hodnoty	-zdroje klidu a rovnováhy -vlivy na úspěšné manželství -Podstatné atributy výchovy dětí (co si děti mají především uchovat pro život)
B. Hodnotové orientace	Zaměření hodnot -struktura tendencí vývoje hodnot	-specifikace hodnotových orientací podle konkrétních situací (výkonnost, chudoba, úspěch, spokojenost, soudržnost atd.) -ochota ke změnám
C. Hodnotový rámec	Smysl existence	-důvěra obecně a vůči konkrétním aspektům života společnosti (stát, nositelé moci, instituce atd.) -víra, zvláště náboženská -možnost ovlivňovat průběh života
D. Normy chování	Přijetí či odmítnutí přestupků	-podoba aktivit v oblastech přestupků/norem -míra nezbytnosti řádu
E. Sociální, ekonomické a demografické vlivy	Členění na hlavní či doplňkové indikátory zde nepřichází v úvahu. Rozsah a pojetí jsou vázány na zacílení a možnosti konkrétního výzkumu. Dosud u nás jako podstatné vystupují zvláště pohlaví, věk, náboženská, vzdělání, druh školy, životní úroveň, životní styl, velikost obce bydliště, region a jeho socio-ekonomická úroveň a dynamika, diference ve vybavenosti domácnosti, podmínkách pro vzdělání a kulturní a sociální kapitál a diference v podobě některých atributů dosavadní socializace.	

Metodika zpracování

1. Analýza hlavních indikátorů a testování vztahů s indikátory doplňkovými. Tato část metodiky je jednak součástí zpracování, ale zároveň je důležitou součástí vzniku a ověřování platnosti konceptu.

2. Konstrukce umělých znaků pro hodnotové typy a testování uvnitř skupin. V tomto směru je stěžejní částí metodiky zpracování.

3. Analýza sociálních, ekonomických a demografických charakteristik hodnotových typů.

Závěr ke konceptům

Koncepty zkoumání hodnot jsou významné a důležité pro dlouhodobější zkoumání hodnot a jejich změny. Tak jako mnoho výzkumů i náš průzkum bude proveden „ad hoc“. Použití konceptů je přínosné a zajímavé v případě dlouhodobé vize sledování hodnot nebo zjišťování hodnot v určité kultuře. Podle našeho názoru zkoumání hodnot nějaké specifické skupiny musí být přizpůsobeno. Tyto koncepty nejsou zaměřeny na starší generaci, pro kterou by bylo třeba vytvořit koncept specifický. Z tohoto důvodu se o tyto koncepty neopíráme, ale přesto uvádíme jejich přehled, protože v problematice hodnot zaujímají důležité místo.

V každém případě u sledování hodnot je velmi běžné, že se používají výzkumy „ad hoc“. L. Prudký (2009) vysvětluje důvody používání výzkumů „ad hoc“ i výzkumů podle určitého konceptu. Uvádí různá pro i proti.

Přístupů ke zkoumání hodnot, které nemají ukotvení v nějaké jasně postavené teorii, je velká většina. L. Prudký (2009, s. 72) říká, že „provedení výzkumu hodnot způsobem „ad hoc“, může být z hlediska zkoumaného předmětu nebo podmínek, v nichž se výzkumník nachází, legitimní. Nejčastějším důvodem je otázka, zda koncept výzkumu hodnot nepředstavuje pro poznávání hodnot omezení“. L. Prudký se s tímto názorem neztotožňuje, protože on sám je autorem nového konceptu výzkumu hodnot. Výzkumy, které nejsou prováděny podle žádného konceptu chápe jako dostačující. Podle něj rámcové poznávání hodnot může být v elementární „ad hoc“ podobě pro poznávání daného předmětu postačující a podstatné.

Část druhá

Pozdní dospělost a životní spokojenost

2. Pozdní dospělost a životní spokojenost

2. 1 Psychologické hledisko pozdní dospělosti a životní spokojenosti

Vývoj osobnosti

Období 60-75 let, o kterém budeme hovořit bývá často v literatuře označováno jako období raného stáří. V následujících kapitolách se tedy bude objevovat spíše pojem rané staří, než pozdní dospělost.

Stádium počátečního stáří začíná v 60. až 66. roce života a končí kolem 75. roku. Na začátku stádia se zpravidla odchází do důchodu. Tato skutečnost mnohokrát přináší rozmanité množství problémů, změněná životní pozice nezřídka ústí do tzv. důchodcovského syndromu. Stárnoucí jedinci se opět stávají závislými, většinou se zhoršuje životní standard, výrazně se oslabují sociální kontakty. To má jednoznačně negativní vliv na jejich chování a zintenzivňují se psychickou krizi. Dochází k pesimismu, k uvědomování si krátkosti života, k nervozitě, egocentrismu a vědomí ochuzování života. Mohou se oslabovat etické zábrany a objevují se doposud neobvyklé počiny, a to zvláště u jedinců mužského pohlaví.

Podle teorie psychosociálního vývoje **E. H. Eriksona** je hlavním vývojovým úkolem stáří dosáhnout integrity v pojetí vlastního života. Starší člověk by měl svůj život akceptovat takový, jaký byl, bez velké lítosti nad tím, co se neuskutečnilo nebo mohlo být jinak. To zahrnuje i přijetí vlastní nedokonalosti, smíření se s vlastními nedostatky a vyrovnání se vším, co se nepodařilo.

Nezbytné podmínky pro dosažení integrity shrnuje **M. Vágnerová** (2008) v několika bodech

- **Pravdivost** k sobě samému. Ve stáří už nemá smysl nic předstírat, uplynulý život je třeba vidět takový, jaký byl. Pravdivost znamená obrat ke skutečným hodnotám a autentickým potřebám.

- **Smíření.** Vlastní život je třeba přijmout, jiné řešení by nemělo smysl, protože zásadní změna už není možná.

- **Stabilizace a generalizace** postoje k životu – prožitá zkušenost mění vztah k životu zcela obecně, umožňuje nadhled. V rámci dosažení integrity je starý člověk schopen chápat život širěji, ve všech jeho souvislostech.

- **Kontinuita.** Dosažení integrity vede k pochopení vlastního života jako nedílné součásti generační posloupnosti.

Na počátku 60. let života si lidé uvědomují nevyhnutelné přibližování stáří se všemi jeho problémy a jde o to, jak budou očekávanou proměnu interpretovat a jak jí dokážou přizpůsobit svůj životní plán. Rané stáří ještě zpravidla nepřináší zásadnější omezení. Většina 60letých lidí si udržuje přijatelnou úroveň tělesných i duševních schopností a může žít uspokojivě a nezávisle. Může žít dokonce mnohem svobodněji než dřív, nezatěžována povinnostmi, které už splnili (zaměstnání, péče o děti a staré rodiče). Vědomí větší svobody v rozhodování o sobě i o svém životním programu může být akceptováno s uspokojením, ale i jako zátěž, pokud by si starší člověk nedokázal vytvořit přijatelnou náplň svého aktuálního života. Pocit většího ohrožení – ať už jde o úbytek fyzických sil, psychických kompetencí či narušení vztahů s lidmi – vede seniory k tendenci získat co největší kontrolu nad svým životem a omezit tak rizika ztrát. Leckdy se projevuje sklonem bránit se pro jistotu jakýmkoliv změnám, protože by ve svém důsledku mohly být nebezpečné.

Starší člověk už není zaměřený na výkon, který byl chápán jako projev soupeření a měl leckdy víc formální význam než skutečnou vnitřní hodnotu. Už necítí povinnost udržovat své profesně společenské postavení, dost často k tomuto posunu dochází po odchodu do důchodu, a může si dovolit realizovat dosud nenaplněné vnitřní potřeby a dělat to, co jej zajímá. Důležité je, že se už neřídí tlakem společnosti, ale svými autentickými potřebami, které mohou být z hlediska společenského standardu bezvýznamné či směšné.

Stagnace, která se na počátku stáří někdy objevuje, může být výrazem nejistoty, jak dál žít, ale i projevem pocitů marnosti a chybění smyslu života, někdy vedoucí až k rezignaci. Může jít o přechodnou fázi, 60letý člověk zátěž, vyplývající z procesu nezbytné transformace, obvykle dříve či později zvládne. Na počátku období raného stáří dochází ke kolísání pocitů kompetentnosti a osobní pohody a jejich střídání pocity marnosti a nedostatku motivace i energie. Uvědomění úbytku sil a vědomí jistoty jeho progresu vede 60leté lidi ke zpomalení životního tempa, redukci aktivit a zájmů a k přijetí kompromisu, který signalizuje postupné smiřování s realitou stárnutí, ať už je, nebo není plně uvědomělé (Vágnerová, 2009).

Starší člověk je ve větší míře zaměřen do minulosti. Jeho postoj ke světu i k sobě samému je převážně bilancující, už nemá tendenci něco měnit. Svůj život změnit nemůže a nechce, aby se měnil okolní svět. Je to jeho svět, dobře se v něm vyzná a může se cítit jeho spoluvůrcem. V mezích možnosti jej přizpůsobil svým potřebám. V tomto věku už nemá důvod se domnívat, že by změny byly k něčemu dobré. Ve stáří se musí vyrovnat se svým životem i proto, že nyní už nic nelze zásadně změnit. Na druhé straně to, co prožil a uskutečnil, zůstane v nějaké formě zachováno. Dosažené zkušenosti, úspěchy a pozitivní zážitky staršímu člověku zůstávají navždycky, jsou nezměnitelnou součástí jeho osobnosti.

V této době je rovněž třeba najít smysl zbývajících života, jehož hodnotu zásadním způsobem ovlivňuje vědomí časové omezenosti a očekávání různých ztrát, které jsou ve stáří čtenější než kdykoliv předtím a které někdy fungují jako životní zlomy. Starší člověk velmi brzo pochopí, že je třeba (Vágnerová, 2005, s. 305):

- zaměřit se na to, co je skutečně významné,
- naučit se těšit z toho, co zůstalo zachováno,
- akceptovat to, co nelze změnit.

Starší člověk se musí neustále přizpůsobovat novým problémům a nepříznivým změnám a musí tak činit v době, kdy jsou jeho kompetence vlivem stáří (nebo i chorob) více či méně limitovány. (Takovou ztrátou může být odchod do důchodu, smrt partnera, umístění do nemocnice, ztráta soukromí vlastního bytu apod.) Minulé zkušenosti nebývají pro řešení takových situací použitelné, jde o něco zcela nového, přinejmenším svou definitivností a neodvolatelností. Většina lidí není na období stáří nijak připravena, a proto leckdy reagují méně účelně.

Strach z budoucnosti tíží často budoucí důchodce už několik let dopředu. Bojí se ekonomické nejistoty, těžko se smiřují se snížením příjmu. Nejde jen o rozdíl mezi výší platu a výší důchodu, nýbrž i o ztrátu všelijakých možností vedlejších příjmů, přesčasů, stravenek, internetu, mimořádných odměn, vzájemných výhodných protislužeb mezi spolupracovníky atd. Pokles životního standardu bývá proto citelný. Obávají se hlavně vzdálenější budoucnosti např. toho, že jejich důchod se bude sice valorizovat, ale bude zaostávat za růstem průměrných mezd, mají obavy ze zhoršení zdravotního stavu, závislosti, samoty atd.

Sociální role v pozdní dospělosti

Stáří dokáže život hodnotit z jiné perspektivy, s nadhledem a rozvahou. Starý člověk je součástí společnosti, může přispět svými zkušenostmi, postojem a přijmout jiné pracovní a společenské role. V každém věku, a ve stáří obzvláště, je třeba svůj pozitivní vztah k životu opírat o drobné radosti, být ochoten nelpět na činnostech, na které již síly nestačí. Statečně přijímat svá omezení a svou energii tvořivě směřovat k jiným životním hodnotám.

V každém věku je důležité udržovat sociální vazby a získávat nová přátelství. U mnoha lidí v tomto období je hlavní sociální rolí pomoc s péčí o vnuky. U jiných seniorů, kteří například nemají rodinu nebo bydlí daleko, převládá touha po soukromí a pohodlí, uzavření se do svého světa a přijetí pasivní role ve stáří. Je na nás respektovat to, nehodnotit to jako neschopnost, ale přijmout to jako jejich životní volbu. Důležité je, aby senioři věděli, kam se mohou obrátit o pomoc, pokud ji budou potřebovat.

Ve stáří krystalizují povahové rysy, objevují se jiné nároky na soužití. Stáří je pro některé jedince nesmírně těžké. Musíme se snažit chápat a hledat odpovědi, proč tomu tak je. Moderní společnost žádá od starší generace, aby si svůj program pro své stáří vytvořila, ale nemá dořešený systém zdravotně-sociální pomoci pro nesoběstačné a

osamělé seniory. Ale i soběstační senioři často bývají vystaveni ekonomickým až existenčním problémům. Zde je nutno podotknout, že např. důchodový věk ve státě jako Francie není „strašákem“ jako to je u nás. Těmto seniorům se začínají otevírat možnosti pro cestování, rybaření, jachtění apod. spousta lidí se na důchod těší, což u nás bychom mohli říct jen o malém procentu lidí.

Každý člověk potřebuje někam patřit, mít své role v rodině, v práci a ve společnosti. Ve stáří přibývá mnoho sociálních změn a ztrát, které jsou seniory mnohdy obtížně přijímány. Změny a ztráty ve stáří jsou v přehledu uvedeny v tabulce.

Tab. 5 Sociální role ve stáří a ztráty s nimi související (Dlabalová, Klevetová, 2008)

Změny	Ztráty
Pracovní role	Ztráta pracovního kolektivu a navyklých pracovních činností v závislosti na čase
Role otec – matka – prázdné hnízdo	Odchod dětí
Společenská role – odchod do důchodu	Sociální izolace
Rozvod – nemoc – smrt partnera	Osamělost
Bydlení – odchod do nemocnice, domova důchodců	Soukromí, vlastní domov
Snížení fyzických sil	Neschopnost sebepečce – závislost na druhých
Změna fyzického vzhledu	Ochota něco nového si koupit, zkrášlit svůj obličej i tělo, jít do společnosti
Smyslové funkce	Okamžitá orientace a jednání

Sebepojetí

Sebepojetí staršího člověka se pod tlakem okolností mění, někdy velmi zásadním způsobem. Děje se tak individuálně variabilním způsobem, v různém období stáří, v 60 letech ještě spíše výjimečně. Stáří je dobou ztrát mnoha rolí a úpadku různých kompetencí, které byly do této doby nezpochybnitelnou součástí identity. Nyní mohou zůstat zachovány jen v symbolické podobě, ve formě vzpomínek. Nicméně i v této podobě mohou být subjektivně velmi významné.

Osobně velmi významné minulé role a kompetence zůstávají součástí identity staršího člověka, i když už jen na symbolické úrovni. Jako součást sebepojetí přetrvávají zejména ty, které potvrzovaly jeho kvality. Starý člověk rád připomíná, kým byl, popřípadě jak vypadal, když byl mladší, čeho dosáhl apod. Tyto vlastnosti a kompetence reálně existovaly, nejde o produkt fantazie. Minulost používá jako oporu sebeúcty a vylepšuje jí své aktuální sebepojetí.

V současném pojetí identity se velmi často projevuje důraz na zachované kompetence. Starší člověk se musí vyrovnávat se ztrátami a s negativní proměnou své osobnosti. Jednou z obran přijatelného sebepojetí je důraz na své pozitivní vlastnosti a relativně dobré kompetence, které zatím nejsou nijak narušeny. Pro srovnání slouží těmto lidem jako referenční skupina jejich vrstevníci, mladší lidé jen velmi vzácně. Proklamování relativních kvalit v oblasti zevnějšku, tělesných i duševních kompetencí, sociální pozice apod. signalizuje, že tyto vlastnosti jsou subjektivně důležitou součástí sebepojetí. Dokonce i tehdy, jsou-li z objektivního hlediska zanedbatelné. (Např. kolik dokáže udělat kliků nebo zda má stále dost vlasů)

Pro staršího člověka je důležité kam a ke komu patří. Jeho identita je vázána na příslušnost k určitým lidem, sociální skupině a místu (Vágnerová, 2008):

- Velmi důležitou složkou identity je rodina. V tomto věku je ještě o něco významnější, než byla dřív. Starší člověk se definuje příslušností k partnerovi, dětem, vnukům, ale i místem kde žije, tj. domovem. I v t této oblasti dochází k postupné proměně. Úmrtí partnera je spojeno se ztrátou určité role, která byla součástí identity staršího člověka. Ovdovění ji ochuzuje a má i v tomto směru negativní význam. Vztah k dětem a vnukům mívá až charakter identifikace. Lidé tohoto věku si své sebepojetí dost často vylepšují pozitivními vlastnostmi a úspěchy svých potomků, jejichž vznik považují, přinejmenším do určité míry, za svou zásluhu, protože děti jsou součástí jejich života, oni je zplodili a vychovali.

- Součástí identity starého člověka je i jeho teritorium, tj. místo, kde žije, a společenská skupina, k níž náleží (a která je definována širěji než jen příslušností k rodině). Tuto součást identity starší člověk ztrácí např. umístěním do domova důchodců. Odchod do jakéhokoliv ústavního zařízení jej anonymizuje, což se mimo jiné projeví i ochuzením identity.

Sebepojetí staršího člověka velice významně ovlivňuje jeho zdravotní stav. Jedinec, který trpí závažnějším onemocněním postupně chápe svůj chorobný stav jako trvalou součást vlastní osobnosti. Přijal roli nemocného, která ovlivňuje i jeho sebepojetí. Mnohá onemocnění nemají jen tělesné symptomy, ale projeví se i narušením či úbytkem psychických kompetencí.

Životní úkoly

Trend, směřující ke zdravému a aktivnímu stáří, dosud v našich podmínkách nezdomácněl a necitlivý “image seniorů” ve sdělovacích prostředcích je zatlačuje spíše do role pasivních, neduživých a zákonitě dementních bytostí. Ostatně, soudě podle televizních reklam, na světě stejně žijí jen děti a velice krásní mladí lidé.

Bojovné heslo Šedých panterů (mohutné organizace gerontů² v USA): „Nemáme co ztratit!“ by přitom u nás mohlo platit dvojnásob...

Tito geronti² nechtějí být objektem péče, čekajícím co „se“ pro staré udělá, ale společenským subjektem, který se všemi dostupnými prostředky snaží o zlepšení životních podmínek starých lidí. Vydávají se časopisy (např. Moderní zralost), pořádají se sjezdy, požadují se úpravy zákonů. Žádá se například, aby zákon zaručil úpravy pracovních podmínek tak, aby vyhovovaly lidem, jejichž schopnosti v některých směrech klesají. Šedí panterci patří ke generaci, která už v mladém věku prožila pokles úcty ke stáří a nechce se dát tímto jevem zaskočit, bojuje proti ageistickým předsudkům, proti diskriminaci stáří.

Nejdůležitější činností zdravého šedesátníka má být práce, při níž uplatní především své znalosti a zkušenosti.³ Vedoucí pracovník či konstruktér s průměrnou „životností“ by se měli kolem šedesátky⁴ pomalu připravovat k přechodu do funkce poradce, která je stejně kvalifikovaná a cenná, ale méně stresující, nevyžaduje tolik pružnosti, pohotovosti a schopnosti orientovat se v záplavě nových informací a umožňuje také omezit pracovní úvazek.

U některých kategorií pracovníků je obtížné najít uplatnění pro toho, jehož výkon se ve stáří snižuje, i když zůstává stále kvalitní. Jak těmto lidem pomůžeme v dalším pracovním uplatnění, to je prakticky test naší úcty ke stáří.

Starobní důchod. Slovo „starobní“ nezní pěkně, ale tomu, kdo na důchod toužebně čeká, chutná přesto sladce. Jsou lidé, pro které je možnost odejít do důchodu vysvobozením z těžké dřiny, nudné rutiny nebo ponižující pozice. Pro jiné je perspektiva blížícího se důchodu noční můrou. Půjdou do „starého železa“. V každém případě je ukončení výdělečné činnosti, kterou člověk vykonával řadu let, často od dokončení školy, nesmírně významným, mnohostranným předělem, který nutí přebudovat identitu (Říčan, 2004).

²Geront - osoba, která už překročila produktivní věk; stařec

³Nejde jen o výdělečnou práci, ale o jakoukoliv společensky prospěšnou činnost, k níž má šedesátník chuť a energii. Ale je třeba respektovat i lidi, kteří vidí hlavní náplň svých šedesátých let v zábavě podle svého vkusu.

⁴ Pro vedoucí funkci vyžadující dravost a rvavost může být optimální věk už čtyřicítka – a padesátka může znamenat stáří!

Pohled gerontopsychologie

Literatura o psychologii stáří (o gerontopsychologii) pojednává většinou o tom, jakou péči a pomoc potřebují staří lidé, kterým ubývá tělesných i duševních sil, kteří trpí nemocemi, smyslovými defekty, samotou a smutkem, strachem ze smrti atd. Existuje ale i zdravé, normální stáří. (Říčan, 2005).

„Mladý člověk si má především uvědomit, že ho stáří odpuzuje a děsí. Bylo tomu tak do jisté míry vždycky, v dnešní době s jejím kultem mládí, krásy, zdatnosti a požitku je však odpor ke stáří – a zároveň strach z vlastního stáří! - mimořádně silný.“ (Říčan, 2005, s. 276)

Ve skutečnosti je stáří pro mnohé nejšťastnější životní etapou, ve které převažuje radost a klid. Každé životní období má své vlastní, jedinečné poslání a osobnost zraje po celý život.

Stáří je vývojová etapa, jež s sebou nese řadu úkolů a možností. Je třeba, aby starý člověk poznal, kdy má předat mladším svou funkci v zaměstnání, správu rodinného majetku a postupně i svou práci, a aby se věnoval hlavně tomu, co ho těší a na co dosud neměl čas. Odstup od životního shonu a velká zkušenost dodávají někdy starým lidem moudrou laskavost, trpělivost naslouchat mladým a schopnost být jim citovou oporou. Člověk stárne různým tempem. Zatímco manažer v průmyslu nebo v bance je „starý“ v padesáti, akademický malíř může v osmdesáti letech stát na prahu svého nového, vrcholného tvůrčího období. Není vždycky snadné poznat svůj čas a odejít.

Péče o tělesnou a duševní kondici, investice do vlastního zdraví, udržování společenských kontaktů, organizace soužití s dětmi a vnoučaty, vzdělávání a kulturní život – to vše tvoří důležitý a vcelku známý program stárnoucího a starého člověka. V etapě stáří existuje jeden hlavní vývojový úkol a tím je – **integrita**. Podle P. Říčana (2005) Celost, celistvost lidského života znamená zejména čtyři věci:

1. **Poznání pravdy příběhu**, kterým byl můj život jako celek.
2. **Smíření** s tím, co bylo a jak bylo – uzavřít to, odpustit a přijmout odpuštění, být připraven v míru odejít.
3. **Domov** – je čas pochopit, kde mám své kořeny, kam patřím, čeho jsem částí: kterého kraje, kultury, národa.
4. **Moudrost**, kterou lze najít ve filozofii a ve víře (ať už si o tom či onom náboženství myslíme cokoli) – včas, dokud rozum nevyhasne, se má starý člověk naplno otevřít tomu nejlepšímu, co ho chce oslovit.

Hlavní nebezpečí integrity je zoufalství. Ztráty, které s sebou stáří nese, hrozící bezmoc, samota a bolest, umírání a smrt, ale i vědomí osudných chyb, které jsme udělali, zmařených šancí, jež se nikdy nevrátí. To vše na starého člověka občas zaútočí a je možné tomu podlehnout. Není jistě náhoda, že po šedesátce počet suicidií stále stoupá. Na vlastní integritě je třeba tvrdě pracovat a opakovaně se k ní proboujovat.

Pohled biodromální psychologie

Biodromální psychologie je celoživotní vývojová psychologie (řecky: bios – život, vztah k životu; dromos – cesta; psycha – duše, vědomí, mysl; psychologie – věda o zákonitostech psychických jevů), která poznává a zkoumá psychický vývoj a rozvoj jedince v průběhu jeho životní cesty. (Machalová, 2010, s. 54)

J. Koščo spolu se svými spolupracovníky chápou psychický vývoj osobnosti jako „proces permanentně se odehrávajících změn, s potenciálem pro růst, obohacování a změnu i v dospělosti a stáří. Vývojové změny se tedy odehrávají ve všech fázích, stádiích a všech bodech životní cesty. I v dospělosti až po pozdní fáze stáří může docházet k podstatnějším změnám a reorganizaci osobnosti“ (Koščo a kol., 1987, In Machalová, 2010, s. 110).

Pro nás z toho plyne, že hodnoty a hodnotová orientace se tvoří a přeměňuje během celé životní cesty.

Životní cesta. Podle M. Machalové (2010) je podmínkou pochopení biodromálního vývoje konkrétního člověka, poznání jedinečnosti jeho životní cesty a osobní historie. Životní cesta vyjadřuje kontinuum života jednotlivce. Je v ní obsažené směřování člověka k poznání pravdy, zákonů a pravidel života.

Myslíme si, že pro práci sociálního pedagoga s lidmi v pozdní dospělosti je znalost biodromální psychologie důležitá, proto uvádíme další důležité body z knihy Biodromálna psychológia, M. Machalová (2010).

V biodromálním přístupu k psychickému vývoji je zásadní kontext životní cesty jednotlivce resp. kontext psychického vývoje a rozvoje. Podle Machalové (2010)

- Člověk se psychicky vyvíjí ve všech stádiích svého života, pro které jsou vždy příznačné specifické životní vývojové úkoly.
- Životní vývojové úkoly jsou výzvou pro zvládnání – to je úkol pro jednotlivce a výzva pro pomoc a vedení – to je úkol pro pomáhající profese.
- V každém okamžiku je možný vývoj jednotlivého člověka ve směru evoluce. Člověka je potřebné chápat a respektovat jako jednotu, celek a systém dimenzí jeho bytí – jeho těla a psychiky. Člověk žije v podmínkách prostředí tak, že se učí. To znamená, socializuje se a adaptuje se.
- Sociální prostředí ovlivňuje psychiku lidí povahou mezilidských vztahů a také systémem mezilidské komunikace. Tyto jsou v dané společnosti určené zvenku, etickými a právními normami, jsou zakódované v sociální psychice a zaužívané v chování lidí.

Velmi se nám líbí metafora životní cesty Šimončíkové (2004, In Machalová 2000, s. 65), a proto si ji dovoluujeme na tomto místě uvést v plném znění ve slovenském originále:

„Životné obdobia – jar, leto, jeseň, zima sú jako prírodný kolobeh.

V jari sa rozvíjate hlavne fyzicky. Rozvíjate reč, myslenie, spoznávate mnoho nových vecí. Každým novým poznaním rozvíjate svoje vedomie. Vyháňate výhonky a obrastáte listím poznania.

Leto vášho života predstavuje krásnu rozvinutú korunu s mnohými púčikmi. Je iba na vás, či necháte všetky puky vykvetnúť a rozvinúť sa do plnej krásy. Každý púčik predstavuje vaše poznanie, pocity, vnemy a ich aplikovanie v bežnom živote.

V jeseni už začínate zberať plody vlastných rozhodnutí a vlastných prístupov a riešení. Zisťujete, že všetky plody neboli len zdravé. Niektoré boli napadnuté škodcami, iné nedostávali potrebné živiny a vlahu, zakrpateli. Tie treba zo svojej koruny striasť a snažiť sa v ďalšom vegetatívnom období zabezpečiť, aby úroda bola zdravšia a živšia, chutnejšia a hlavne uchránená od škodcov.

Tomuto obdobiu treba prikladať veľkú dôležitosť. Lebo ak sa vtedy o svoju kvetenu nebudete riadne starať, tak v poslednom životnom období, v období zimy už môžete iba sumarizovať. Zistíte, že ste jako suchý strom, ktorý život už má za sebou. A ak aj vtedy spoznáte a viete, jako ste sa maľi starať o svoje púčiky, nebudete z toho radostní, lebo už cítite, že váš strom života už nebude mať šancu zazelenat' sa.“

Životní stádia a vývojové úlohy

Následující autoři a jejich vývojové stádia byly čerpány z knihy Biodromální psychologie (Machalová, 2010):

jde o představitele celoživotní vývojové psychologie a vzpomeneme pouze období týkající se naší práce.

Ch. Bűhlerová označuje období 45 – 65 r. jako období duchovního rozmachu, úspěchu. Období 65 r. + je období teoretického poměru k životu. Retrospekce, příprava k ukončení života.

D. E. Super – období 65 – 70r. je období zpomalování.

Podle D. J. Levinsona je období 60 – 65 r. přechodnou fází, tranzitem do pozdní dospělosti a 65 r. + označuje jako období pozdní dospělosti.

R. J. Havighurst konkrétně popisuje životní úkoly v období dospělosti. Dospělost dělí na tři období. Poslední období, které se týká naší práce - *vývojové úkoly pozdní dospělosti bez určení věku*. Těmito úkoly jsou: adaptování se na úbytek energie a síly; adaptování na důchodový věk a snížení finančních příjmů; vyrovnání se s úmrtím partnera; vytvoření vztahu věkové příbuznosti s vrstevníky; přijetí nové sociální role; zabezpečení si přiměřeného a uspokojivého bydlení.

V současnosti pokračuje profilování vývojových úkolů výraznějším tempem, než tomu bylo v minulosti. Podle M. Machalové (2010, s. 96) se objevují další a nové, předtím neznámé úkoly dospělosti, mezi které patří tyto úkoly:

- Naučit učit se i po ukončení určitého cyklu vzdělávání;

- rozvíjet svoji způsobilost učit se; vzdělávat se v dospělém i pozdním věku;
- naučit se používat nové informační a komunikační prostředky;
- naučit se nové způsoby jak udržovat zdraví;
- adaptovat se na změny v hierarchii hodnot, zájmů a preferenčních životních stylů;
- vyrovnat se s případnou sociální a psychologickou marginalizací starších lidí ve společnosti, izolovaností od majoritní populace;
- být schopný identifikovat pokusy o manipulaci vědomí lidí a čelit těmto vlivům.

2. 2 Filozoficko-antropologické hledisko pozdní dospělosti a životní spokojenosti

„Jako každý živý organismus i člověk se narodí, dospívá, stárne a nakonec zemře. Že to tak musí být, víme nejen ze zkušenosti s druhými lidmi kolem sebe, ale také abstraktně a teoreticky. Viděli jsme, že to je způsob všeho živého: jeho bytí nespočívá v prostém trvání, ale v tom, že se musí postarat o pokračování v nové čerstvé generaci, které svou smrtí zároveň uvolňuje místo.“ (Sokol, 2008, s. 133).

Stáří se dříve či později vždycky projeví. Se zvládnutými dovednostmi a nabytými zkušenostmi se snižuje současně ochota i schopnost na svém jednání a myšlení cokoli měnit. Starý člověk nejen, že změny špatně snáší, ale stále méně chápe, že by se věci daly, nebo dokonce měly dělat jinak. Na druhé straně většinou cítí, že se s ním samotným něco děje: najít něco, co by pro něho bylo tak nové a zajímavé, jako byla první stavebnice a první slovo, které se mu podařilo přečíst, je čím dál tím těžší a výsledek stále hubenější. Získaná zkušenost a nabytá zručnost je totiž dvojsečná. Každá poznaná a ovládnutá oblast, každé odhalené tajemství sice rozšiřují náš známý svět, zároveň ale snižují napětí a chuť pouštět se do dalších objevů. Jako by se tu projevovalo něco podobného, čemu ekonomové říkají „zákon klesajícího užitku“: o pátý rohlík stojí člověk méně než o první. Podobnost není možná jen nahodilá: obojí totiž vyjadřuje bytostnou konečnost, omezenost každého lidského počínání a lidských možností vůbec.

Člověk umírá také díky zvyku, to znamená, když se zcela zabydlel v životě, když se duchovně a fyzicky otupil, protože člověk je činný jen tehdy, pokud něčeho dosáhl a chce produkovat a uplatňovat ve vztahu k tomuto nedosaženému. Když je to dosaženo, mizí činnost a životnost, a nezájem, který pak nastává, je duchovní a fyzickou smrtí (Hegel, 1992).

Tak jako člověk ve dvaceti přestane růst, přijde obvykle doba, kdy ho přestane bavit dál a dál rozšiřovat své možnosti. Poznávání a zvládání světa začne ztrácet přitažlivost a smysl. Zbývá nám ještě nějaké „jinam“?

I stáří má svůj dobrý smysl a své vlastní, jiné možnosti, **přinejmenším ve trojím směru** (Sokol, 2008). Všechny lidé odjakživa znali. Byla by škoda, kdybychom je právě my úplně zapomněli.

1. Ve všech tradičních společnostech se staří lidé především těší jisté úctě, a to zejména vzhledem ke svým znalostem a zkušenostem. Už skupiny pavíánů vedou staří „prošedivělí“ samci. Zřejmě proto, že vědí co si počít. V lidských skupinách je místo starých mužů v radách a soudech, jim se obvykle svěruje výklad tradic a zvyků a ovšem i rozhodování ve sporech. Řecké pres-bys znamená doslova „dříve jsoucí“, odtud presbyteros, starší, jež se pak stalo označením křesťanského kněze. Ze „starců“ je původně složen římský senát (z lat. senex, stařec) i senáty soudní, různé „rady starších“, dodnes obvyklé v některých církvích, a odtud pochází i naše „starosta“⁵. „Staří“ lidé tedy vystupují jako znalci, zkušené experti, a zároveň jako ti, kteří mají větší odstup, neboť už nejsou pod takovým tlakem své vlastní rodiny a svých starostí. Teprve novověký racionalismus ve snaze vymanit se z moci tradice přednosti „starých“ odmítl a místo toho zavedl kult mládí. Ale přes všechny proklamace současná zkušenost zemí více i méně demokratických svědčí spíše o tom, že na rozhodujících místech v politice i v kultuře převládají zase spíš starší, ne-li přímo starci.

2. O druhé specifické funkci stáří není třeba mnoho slov: staří lidé se vždycky věnovali dětem. To je jejich tradiční „společenská funkce“. Předávali zkušenost, dovednosti, vyprávění, všechno co tvoří kulturní tradici. A i když moderní doba může tuto funkci svěřit knihám, školám, muzeím, televizi a samozřejmě internetu, osobní slovo i svědectví se tím nedá nahradit. Babička, která vypráví, nesděljuje jenom informace: vypráví něco, za čím stojí, a zasvěcuje do světa, za který sama ručí.

3. Třetí specifická role stáří je méně přístupná a souvisí se smrtí. O té neradi hovoříme, asi proto, že se jí bojíme. To je přirozené, protože se jí bojíme, ale zamlčováním se nic nespraví. I smrt patří k životu a musíme si jí všimnout, přinejmenším proto, abychom si ujasnili, k čemu je jí třeba. Lidé vždycky tušili, že smrt má význam i sama o sobě. Jen díky smrti může být z lidského života příběh. Co má tvořit celek musí mít své meze a konec. Že je má i život, je na něm cítit v každém okamžiku. Jen proto, že má konec, že je omezený, má v životě takovou cenu čas. Nesmrtelný člověk by měl na všechno času dost a nejspíš by nikdy nic neudělal. Všechno by mohl odkládat a na všechno si počkat. V tom případě by ale čas ztratil cenu a sním všechno co je „v něm“. Naši předkové to vyjádřili ve známé pohádce o „Smrti kmotřičce“. Nic by nemohlo být jedinečné ani vzácné, všechno by se nakonec muselo stále opakovat.

Smrt tedy není žádná věc a vlastní smrt není ani událost. Je to mez, konec života. Proto také může životu a všemu co je v něm, dodávat nějakou vážnost a cenu.

⁵ „Starý“ ovšem původně neznamenal věkovitý nebo chatrný, nýbrž zralý, dospělý člověk.

2. 3 Gerontologické a gerontopedagogické hledisko pozdní dospělosti a životní spokojenosti

„Začátky **gerontologie** – vědy o stárnutí a stáří – a **geriatrie** – nauky o chorobách ve stáří – sahají až do starověku. Již staří Řekové měli své představy o stárnutí a stáří. Tak např. Aristoteles a Seneca pokládali stáří za nevyléčitelnou chorobu, zatímco Galén na základě svých klinických pozorování tvrdil, že stárnutí je pochod fyziologický, přirozený a je třeba jej odlišit od procesů patologických.“ Jedlička (1991).

Podle Gruberové (1998) je stárnutí posledním přechodným obdobím v životě člověka a tedy také poslední možností, kdy lze aktivně ovlivnit kvalitu stáří. Tomuto období je nyní věnována velká pozornost v tzv. preventivní geriatrii, na bázi vědeckých poznatků se vypracovávají celé systémy přípravy na stáří.

Věda, která se zabývá problematikou stárnutí a stáří je tedy gerontologie. Má tři hlavní části:

1. **Gerontologie teoretická** – zabývá se příčinami stárnutí, koncipuje teorie stárnutí, soustřeďuje a třídí poznatky o stárnutí a stáří a provádí jejich syntézu.

2. **Gerontologie klinická** – zabývá se starým člověkem jako jedincem a hodnotí ho komplexně a to jak ve zdraví, tak nemoci. Ta část, která se zabývá zvláštností chorob ve stáří se nazývá geriatrie.

3. **Gerontologie sociální** – zabývá se vztahy starého člověka a staré populace ke společnosti jako celku.

Studium gerontologie má význam pro pochopení problematiky staré populace.

Podle B. Gruberové (1998, s. 22) je „fyziologické stárnutí a stáří všeobecně charakterizováno postupným úbytkem nejen tělesných, ale i duševních sil. Výjimky jsou ovšem četné, což potvrzují díla řady umělců a vědců, vytvořená až v období stáří (Goethe, Tizian, Picasso, Masaryk) Některé psychické funkce se nemění, některé mají sestupnou, některé dokonce vzestupnou tendenci.“

- Ve stáří a již v průběhu stárnutí postupně **klesají**:

1. **Kognitivní, tj. poznávací funkce** což při normálním průběhu stárnutí nemá dlouho žádný vliv na praktickou činnost jedince. *Zpomaluje se psychomotorické tempo.* Jsou pomalejší reakce na podněty. Na řešení potřebuje delší dobu, zpomaluje se rychlost slovní reakce, odpověď na otázku. Typické je *snížení vstřípivosti a výbavnosti.* Mají potíže se zafixováním nových jmen, nevybaví si nové jméno léku. Zhoršená novopaměť kontrastuje s neporušenou pamětí dlouhodobou a snadným vybavováním starých zážitků. Dochází také k poklesu *adaptability* a snižuje se *koncentrace*, což souvisí se zvýšenou únavností.

2. Typická pro stáří je **emoční labilita**. Staří lidé podléhají snadno dojetí. Může být i střídání nálad, sklon k úzkosti. Staří lidé jsou citově snadno zranitelnější, mají větší potřebu projevů náklonnosti a očekávají ohledy a porozumění okolí.

3. Mění se i **povaha**. Obecně se negativní vlastnosti stářím akcentují, ale není to pravidlo. Kdo byl v mládí šetrný, bývá ve stáří lakomý atd.

- V průběhu stáří se můžeme setkat i s **pozitivními jevy** v duševní sféře. S přibývajícím věkem se obecně zvyšuje vytrvalost a trpělivost, rozvaha. Starším lidem nevádí stereotyp v práci. Zvyšuje se tolerance k druhým lidem, může se rozvinout altruismus.

Sociální gerontologie

Zabývá se, jak už bylo řečeno, postavením starého člověka, resp. věkové skupiny starých lidí, ke zbytku společnosti. V minulosti dokud bylo málo pravděpodobné, že se člověk dožije vyššího věku, bylo stáří ctěno a respektováno. Stáří však přestalo být něco zvláštního, co by mělo být ctěno a došlo k degradaci stáří. B. Gruberová (1998) vymezuje příčiny této degradace:

1. *Prudce se rozvíjí pracovní technologie.* Stárnoucí člověk není schopen udržet tempo s mladými, není již často schopen zvládnout např. nové pracovní postupy, komputernou techniku, takže se již nemůže uplatnit v práci.

Poznatky starých lidí nejsou pro moderní společnost relevantní. Právě ve společnosti s nejvyšší produktivitou práce je degradace nejvyšší. Ctěn je ten, kdo si vydělává, kdo může konzumovat. Starý člověk nevydělává, dostává důchod, dostává se do pozice závislosti na společnosti. Ve skutečnosti nejde o dar, ale o vrácení daní, které si člověk ve svém produktivním věku platil.

2. *Došlo k uvolnění rodinných svazků.* Prototypem rodiny je tzv. rodina nukleární (tj. soužití rodičů s nedospělými dětmi).

V dřívější velké rodině – třígenerační – děti normálně přijímaly věkově diferencovanou roli, podřizovaly se vůli rodičů, měly přirozenou úctu k prarodičům. V této rodině se praktikovala mezigenerační výměnná služba. V moderní dynamické společnosti se zachovávaní věkové hierarchie nerespektuje. Povinnost postarat se o starého člověka je prezentována pouze morálně, nikoliv právně.

Vzhledem k prodloužení délky života, časnějšímu uzavírání sňatků a oddělenému bydlení generací došlo k tomu, že mezigenerační výměnná služba ve formě pomoci ve stáří je ztížena nebo dokonce chybí.

3. *Sebehodnocení starých, penzionovaných lidí je nízké.* Moderní společnost vede celý život člověka k nezávislosti. Odchodem do důchodu ztrácí člověk roli ve společnosti, danou pracovním postavením. Důchodci se tak dostávají do situace, kdy odchod na zasloužený odpočinek přijímají konfliktně, často přímo negativně. Ztráta programu ve stáří, to je dnes hlavní problém starých lidí v industriální společnosti.

V naší společnosti k tomu přistupují i ekonomické problémy důchodců. Výška důchodu zajišťuje přežití, nedovoluje ekonomickou nezávislost. Tu mají důchodci v bohatých západních zemích.

Spokojené stáří záleží na postoji celé společnosti. Ta dnes musí se starými lidmi počítat a pomoci jim při adekvátní přípravě na toto období. Je nezbytně nutné, aby společnost podporovala a rozvíjela aktivity samotných starých lidí, vytvářela prostor pro jejich iniciativy, umožnila jim najít náhradní program.

Gerontopedagogika

V tomto tisíciletí budou hrát senioři významnou roli. Právě na rozhraní druhého a třetího tisíciletí opouští pedagogika koncepci vyhraněného zaměření na dětskou populaci a orientuje se rovněž na populaci dospělých v produktivním období života a na populaci seniorů. Rozvíjí se andragogika, gerontopedagogika a gerontologie, subdisciplíny pedagogiky, které si svoje místo v systému společenských věd teprve hledají (Mühlpachr, 2005).

Objevují se nové cílové skupiny, mezi nimiž seniorská populace hraje dominantní úlohu.

Gerontopedagogika jako nedílná součást gerontologie se vymezila jako subdisciplína teprve v nedávné době (konec 20. století), a tudíž historické počátky této subdisciplíny jsou identické s počátky gerontologie. Gerontologie je však přírodní věda, která se zabývá problematikou stárnutí a stáří. Vychází z biopsychosociální podstaty člověka a procesů stárnutí. Zkoumá zákonitosti, příčiny, mechanismy a projevy stárnutí a vypracovává vědecké podklady pro zdravé stárnutí a stáří a pro komplexní péči o staré občany. Rozsah problémů zahrnuje mimo jiné biologické, lékařské, sociální a demografické aspekty procesu stárnutí a v posledních desetiletích i aspekty pedagogické, andragogické a speciálně pedagogické v podobě nově koncipované gerontopedagogiky.

Gerontopedagogika je v užším slova smyslu chápána jako pedagogická disciplína zabývající se výchovou a vzděláváním seniorů. Jedná se o vzdělávání ve stáří a ke stáří. V širším slova smyslu je prezentována jako teoreticko-empirická disciplína zabezpečující komplexní péči, pomoc a podporu seniorům při uspokojování jejich potřeb (mezi ně patří i ony vzdělávací potřeby) v nemedicínské dimenzi, ale paralelně s ní. V tomto pojetí se částečně může krýt se sociální pedagogikou. Ta má však mnohem širší záběr a využití, především proto, že se zabývá problémy a pomocí ve všech věkových kategoriích.

Z pohledu gerontopedagogiky stáří není choroba, i když je zvýšeným výskytem chorob provázeno, a ztráta soběstačnosti není nezbytným, zákonitým důsledkem stárnutí. Zdravotní a funkční stav seniorů se historicky, generačně zlepšuje a je účelné a smysluplné aktivně usilovat nejen o zabezpečení nemocných a závislých starých osob, ale především o zlepšování zdravotního a funkčního stavu ve stáří a o prevenci závislosti.

P. Mühlpachr (2005, s. 12) ve své knize *Schola gerontologica* **charakterizuje seniorskou populaci** jako populaci heterogenní, a to i v rámci jemnějšího chronologického členění a určitého regionu. Je to dáno především:

- obecně platnou jedinečností vloh a osobnostních rysů, které se s věkem neztrácejí;
- různou mírou rozvoje těchto vloh během mládí a středního věku;
- individuální variabilitou involučních biologických dějů;
- různou mírou chorobných změn;
- událostmi dlouhého života, zkušenostmi a návyky včetně vzdělání a profesní kariéry, životním způsobem;
- hodnotovým systémem, životním názorem, aspirací, expektací;

- různým sociálně-ekonomickým zázemím včetně majetku, bytových podmínek a bytové situace (osamělost, ovdovění, počet dětí a vztahy s nimi).

Senioři, přestože mají mnohé rysy společné, se tak navzájem velmi liší jak ve své zdatnosti a životních podmínkách, tak ve svých potřebách a nárocích.

Jako rizika seniorské populace vidí Múhlpachr (2005):

- pauperizaci (snižování životní úrovně), ekonomické zbídačování, znemožňující uspokojit potřeby přiměřené dané společnosti;
- věková diskriminace, ageismus;
- segregace, vytěsňování, nedobrovolný život vně společnosti;
- generační intolerance (pracovní příležitosti, vedoucí pozice, bydlení);
- předsudky, např. přeceňování nemocnosti a poklesu funkční zdatnosti ve stáří, apriorní podezírání z přítomnosti diskreditujících postižení (demence);
- podceňování léčitelnosti zdravotních obtíží i potřeby věkové modifikace zdravotnických i jiných služeb;
- maladaptace na stáří a s ním spojenou změnu sociálních rolí (penzionování);
- osamělost, zvláště v souvislosti s ovdověním;
- rychlý vývoj společnosti, zastarávání technologických znalostí, ztráta konkurenceschopnosti na trhu práce, zhoršení orientace ve společenském dění i mezigenerační komunikaci (nové aktivity, nová terminologie);
- vyšší nemocnost a při kombinaci a atypickém průběhu chorob ve stáří i vyšší riziko omylu;
- zvýšené riziko ztráty soběstačnosti;
- pokles schopnosti a vůle signalizovat své potřeby a potíže;
- manipulování, ztráta rozhodovacích možností (zvláště v souvislosti se zdravotnickými a sociálními službami);
- zanedbávání a týrání nesoběstačných jedinců.

Tyto rizika jsou klíčové i pro sociálně-pedagogickou práci a podílejí se taktéž na tvorbě a změnách hodnotové orientace lidí v pozdní dospělosti resp. stáří.

2. 4 Pozdní dospělost a životní spokojenost v mezinárodních dokumentech a dokumentech vlády ČR

Demografické stárnutí společnosti, které od poloviny 20. století postihuje ve větší či menší míře všechny země, se v současnosti stává jedním z celosvětových problémů.

Podle dlouhodobých prognóz budoucího vývoje celkového počtu a pohlavní a věkové struktury obyvatelstva bude podíl starších osob v populaci stále narůstat. O starých lidech a jejich zvyšujícím se počtu se v západních společnostech často hovoří jako o sociálním problému, především v souvislosti s důchodovým systémem a s růstem nákladů na sociální zabezpečení a zdravotní péči.

Pojem stárnutí je třeba rozlišovat na úrovni jednotlivce a populace.

- U **jednotlivce** znamená stárnutí biologický proces, kterým je organismus modifikován od narození do smrti, jednoduše chápáno, je to zvyšování věku jednotlivce. Výraz "biologický věk" poukazuje na objektivní stav fyzického vývoje či degenerace. Jinými slovy, stárnutí lidského organismu je permanentní a omládnutí není možné.

- **Stárnutí v demografickém smyslu** se naopak týká celé populace a oproti jednotlivci může stárnoucí populace omládnout zvýšením podílu mladých věkových skupin. K demografickému stárnutí dochází v důsledku změn v charakteru demografické reprodukce a mění se při něm zastoupení dětské a postreprodukční složky v populaci. Může být vyvoláno dvěma faktory. Prvním je relativní zpomalení růstu mladších věkových skupin, které je většinou výsledkem poklesu úrodnosti a porodnosti. Tento typ stárnutí se nazývá "stárnutí v základně věkové pyramidy". Druhým faktorem je zrychlení růstu počtu osob ve starším věku, které je důsledkem rychlejšího snižování měr úmrtnosti ve vyšším věku. To vede k prodloužení naděje dožití a tím k častějšímu dožívání se vyššího a vysokého věku. V tomto případě jde o typ "stárnutí ve vrcholu věkové pyramidy". Obvykle však oba uvedené typy probíhají současně.

„Stárnutí“ v mezinárodních dokumentech

V duchu výzev světových organizací a jejich programů je reálné usilovat o to, aby byl přidáván život létům, nikoliv léta životu. Prodloužení aktivního období života vyžaduje další nabídku smysluplných aktivit. Společenský přístup ke stáří má dva aspekty (Mühlpachr, 2005):

- prvním jsou potřeby a zájmy stále se zvyšujícího počtu seniorů, otázky smysluplnosti, kvality a zabezpečení jejich života;
- druhým jsou sociálně ekonomické důsledky stárnutí populace včetně ovlivnění hospodářského rozvoje a sociálního smíru.

Společenská opatření vůči seniorské populaci by měla být komplexní, koordinovaná, individualizovaně cílená, vycházející z potřeb a přání seniorů a zpět na tyto konkrétní

subjekty účelně orientovaná za jejich aktivní spoluúčasti a cílevědomé ochrany jejich práv. Zdravotně sociální problematika je jen částí těchto komplexních opatření.

K mezinárodním prioritám patří zejména:

- důsledná integrace seniorů do společnosti, prevence segregace;
- mezigenerační tolerance s vyloučením ageismu, věkové diskriminace (ageismus od anglického age = věk);
- důraz na kvalitu života ve stáří;
- maximální účelnost všech forem péče, služeb a čerpání nákladů, včetně restrukturalizace a geriatrické modifikace služeb historicky vzniklých v mladé společnosti;
- pomoc rozvojovým zemím ve zvládnutí očekávaného rychlého přibývání seniorů, kteří dosud tvoří jen kolem 3% místní populace.

V roce 2002 proběhlo Druhé světové shromáždění o problematice stárnutí v Madridu:

„Madridské shromáždění vychází vstříc celosvětovým výzvám k vypracování nového mezinárodního akčního plánu, který by odrazil současnou realitu i budoucí problémy, jimž budou muset čelit vyspělé, rozvojové i transformující se ekonomiky. Stále více se také hovoří o potřebě začlenit problematiku globálního stárnutí do širšího kontextu rozvoje a řešit situaci starších osob z pohledu průběhu celého života. Jedině tak bude možné dostát mezinárodním závazkům omezení chudoby, posílení zdraví a sociálního rozvoje. Připravovaný rámec zásad, založený na jednotném a rovném přístupu, musí proto brát v potaz všechny poznatky a zkušenosti získané od roku 1982, kdy proběhlo první světové shromáždění.“

Mezinárodní akční plán k problematice stárnutí, přijatý Světovým shromážděním OSN o stárnutí, např. konstatuje a požaduje:

- Delší život umožňuje člověku provést retrospektivní analýzu svého života, napravit některé své chyby, více se přiblížit pravdě a dosáhnout jiného porozumění smyslu a hodnotě svých činů. To je snad nejvýznamnější přínos seniorů lidskému společenství. Zvláště v současnosti, následkem změn nemajících obdoby a dotýkajících se všech fází lidského života, by nám staří lidé mohli přehodnocením svého života pomoci dosáhnout naléhavě potřebné reorientace dějinného vývoje.
- Spirituální, kulturní a sociálně ekonomický přínos stárnutí je pro společnost cenný a jako takový měl být rozpoznán a chráněn. Náklady do problematiky stárnutí by měly být pokládány za trvalou investici. Důležitou podmínkou sociálně ekonomického rozvoje je věkově integrovaná společnost, ve které je eliminovaná věková diskriminace i nedobrovolná segregace a naopak je posilována solidarita a vzájemná podpora mezi generacemi. Stárnutí je celoživotní proces a jako takové by mělo být chápáno. Příprava celé populace na pozdější stádia života by měla být nedílnou součástí sociální

politiky a měla by zahrnovat faktory tělesné, duševní, kulturní, náboženské, spirituální, ekonomické či zdravotní. Senioři by měli být aktivními účastníky tvorby a realizace politických opatření, včetně těch, která se jich zvláště dotýkají.

- Člověk jako biologický druh je charakterizován dlouhým dětstvím a dlouhým stářím. To po celé dějiny umožňovalo starším lidem vzdělávat mládež a předávat jí své hodnoty. Tato role zajistila lidstvu přežívání a pokrok. Přítomnost starých lidí v rodinách, v sousedském okolí a ve všech formách společenského života je stále nenahraditelnou výukou humanity. Nejen svým životem, ale dokonce i svou smrtí staří lidé učí. Zármutkem přicházejí ti, kdo žijí dále, k poznání, že mrtví se dále podílejí na lidském společenství – výsledky své práce, svými díly a zvyklostmi, které za sebou zanechali, vzpomínkami na jejich slova a činy. To nás může povzbuzovat k tomu, abychom hleděli na svou vlastní smrt s větší vyrovnaností a postupně si uvědomili odpovědnost k příštím generacím.

Stanovisko Světové zdravotnické organizace WHO k problematice stárnutí

Světová zdravotnická organizace – regionální úřad pro Evropu (WHO/Europe) definuje podmínky pro aktivní stárnutí jako proces optimalizace příležitostí pro zdraví, zapojení se a pocit bezpečí ve snaze zachovat kvalitu života u stárnoucích osob. WHO/Europe zdůrazňuje témata spojovaná s aktivním stárnutím, např. propagace pojištění, podpora zdravého životního stylu, snižování zdravotních rizik a zvyšování kvality života, jelikož stárnutí klade zvýšené ekonomické a sociální nároky na všechny země WHO v evropském regionu. Starší lidé zároveň znamenají cenný, často opomíjený zdroj, který je důležitou součástí socioekonomické struktury naší společnosti.

Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012 (Kvalita života ve stáří)

Náš dotazník na průzkum životní spokojenosti osob v pozdní dospělosti je sestaven na základě bodů tohoto programu, který byl přijat dne 9. ledna 2008 jako Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008-2012 (Kvalita života ve stáří). Tento dokument vychází z Mezinárodního akčního plánu z roku 2002 přijatým Světovým shromážděním OSN v Madridu. Pro tuto práci se nám zdá velmi zajímavý a důležitý, z důvodu toho, že je aktuální a jeho cílem je řešení problémů a života lidí v pozdní dospělosti. Je otázkou nakolik budou body programu pro vládu prioritní a tudíž brány vážně ostatními institucemi a uváděny do praxe.

Cílem strategie je zajistit seniorům, kteří budou v roce 2050 tvořit třetinu společnosti, kvalitní a aktivní život. Vláda by chtěla dostat do širšího povědomí, že populace stárne.

Návrh programu se zabývá podporou zaměstnanosti seniorů, celoživotního vzdělávání, dostupnosti zdravotní péče a zajištění kvalitní sociální péče. Program stanovuje konkrétní úkoly a termíny pro resorty a instituce.

Například přechod mezi pracovní aktivitou a důchodem by měl být flexibilnější než dosud. Zaměstnavatelé by pro seniory měli vytvářet kvalitní pracovní místa a nabídnout jim dobré pracovní podmínky.

Pro dané období 2008 – 2012 formuluje Národní program priority a závazné úkoly v oblastech, jež mají zásadní vliv na kvalitu života starších osob. Jsou jimi zejména:

- udržení a zvýšení zaměstnanosti starších pracovníků, zvyšování jejich pracovní mobility a zabránění jejich vyčleňování z trhu práce;
- podpora a ochrana rovných práv a příležitostí a vyloučení diskriminace z důvodu věku;
- zajištění odpovídající, dostupné a potřebné péče a služeb pro seniory (sociální služby, zdravotní péče, bydlení aj.);
- podpora a rozšiřování celoživotního vzdělávání a podpora příležitostí k individuálnímu rozvoji a posílení nezávislosti;
- zajištění sociálního začlenění starších osob a seniorů.

Dokument obsahuje:

1. Úvod
2. Základní principy
3. Strategické priority
4. Aktivní stárnutí
5. Prostředí a komunita vstřícná ke stáří
6. Zdraví a zdravé stárnutí
7. Rodina a péče
8. Participace a lidská práva
9. Implementace a spolupráce

Dále uvádíme jen některé body z Úvodu, které představují tento dokument a nastiňují žádoucí pohled společnosti na lidi v období pozdní dospělosti resp. stáří. Plné znění dokumentu je na stránkách Ministerstva práce a sociálních věcí.

1. Demografické stárnutí je většinou nesprávně považováno za negativní jev a problematika spojená s demografickým stárnutím je často redukována na problematiku reformy důchodového systému. K zajištění kvality života ve stáří a k využití zkušeností a potenciálu přibývajících počtu starších lidí je však třeba učinit více. Je nezbytné přijmout opatření v řadě oblastí a zejména změnit negativní přístup ke stárnutí populace a ke starším lidem, který je často spojen se stereotypním až ageistickým pohledem na stáří a starší lidi, vzbuzuje obavy narušující mezigenerační soudržnost a vytváří podhoubí

věkové diskriminace. Přehlízí přitom nejen potenciál starých lidí, ale také důsledky a možnosti vědeckého, technického a ekonomického rozvoje.

2. Ke zvýšení kvality života ve stáří a podpoře prosperity ve stárnoucí společnosti je nezbytné dát v průběhu života příležitost pro uplatnění, učení, vzdělávání a aktivní život všem lidem. Lineární model vzdělání, práce a důchod stále více přestává platit a hranice mezi jednotlivými fázemi životního běhu se stávají flexibilnějšími a méně ostrými. Starší lidé mají stejně jako všichni právo být hodnoceni jako jednotlivci, na základě svých schopností a potřeb bez ohledu na svůj věk, pohlaví, barvu pleti, zdravotní postižení či jiné charakteristiky. Starší lidé a jejich znalosti a zkušenosti by měli stát v centru změn realizovaných v kontextu stárnutí populace.

3. Občané každého věku by měli hrát aktivní roli při určování povahy a kvality jim poskytovaných služeb. Na trhu práce, při poskytování zdravotní péče, sociálních a dalších služeb je žádoucí zásadní změna přístupu ke starším osobám. Stárnoucí společnost si nemůže dovolit vylučovat starší osoby z trhu práce a neposkytnout příležitost těm, kteří chtějí žít aktivně. Zdravotní péče o staré lidi musí předcházet vzniku dlouhodobé závislosti a institucionalizaci. Potřebujeme hlavně více možností pro aktivní a soběstačný život ve stáří, nejen více residenčních zařízení pro seniory. Potřebujeme stáří přátelské komunity, které poskytují více příležitostí pro sociální aktivity a hodnotné trávení volného času. Potřebujeme komunitní centra poskytující starším občanům a rodinám podporu a flexibilní služby. Potřebujeme nabídku vhodného a důstojného bydlení, které podporuje sociální integraci a vyhovuje potřebám a omezením starých lidí.

4. Vláda si ve svém programovém prohlášení stanovila za jednu z priorit věnovat zvýšenou pozornost kvalitě života ve stáří. K zajištění vyšší kvality života ve stáří v kontextu demografického stárnutí jsou nezbytné koncepční změny a přijetí opatření v různých oblastech. Co učiníme nyní, významně ovlivní kvalitu života ve stáří budoucích generací a nás všech. Nevyužití příležitostí a nereagování na výzvy, které významná demografická změna přináší, může vést k neefektivním politikám a k nesenzitivním službám, které nevyužívají potenciál a nezohledňují potřeby a aspirace rostoucího podílu a počtu starších lidí. Koncepční a preventivní řešení jsou levnější a efektivnější.

5. Stále větší část dospělého života budeme prožívat ve stáří. Pokud lidé starší 65 let budou tvořit třetinu populace, přestává mít smysl rozlišovat mezi službami a produkty pro seniory a pro neseniory. Všechny služby a produkty, nejen specifické služby pro seniory, musí vyhovovat také potřebám, omezením a preferencím starších lidí. Služby musí být kvalitnější a flexibilnější a musí vyhovovat všem, bez ohledu na jejich zdravotní stav a omezení spojená s věkem. Správné a prozíravé je udělat maximum pro to, abychom vytvořili podmínky pro důstojný, zdravý a aktivní život v druhé polovině života a pro uplatnění potenciálu a aspirací rostoucího podílu starších osob. Polovina života stále většího počtu lidí se přitom odehraje ve věku nad 50 let. Demografické stárnutí bylo označeno také jako tichá revoluce. Je třeba se zamyslet nad tím, zda naše instituce, prostředí, způsob myšlení i života jsou připraveny na pozvolný, ale jistý příchod společnosti dlouhověkosti.

6. Tento program stanovuje základní předpoklady pro to, abychom vytvořili podpůrné, integrující a vstřícné prostředí pro sebe i pro druhé. Jeho cílem je podpořit solidaritu a soudržnost mezi generacemi a zájem o situaci, těžkosti a preference starších

lidí v České republice, zvýšit subjektivní a objektivní bezpečí a ochránit práva zranitelných skupin starých lidí. Program navazuje na Národní program přípravy na stárnutí na období let 2003 až 2007 a na zkušenosti s jeho realizací. Stanovuje priority a opatření na pět let. V roce 2012 bude vyhodnocen a revidován. Stanovené základní prioritní směry by však měly mít dlouhodobější platnost.

7. Kvalita života ve stáří je hodnota a průřezové téma, které přesahuje hranice administrativních kompetencí a úrovní veřejné správy. Vyžaduje ucelený a komplexní přístup a spolupráci napříč sektory společnosti. Vyžaduje strategické partnerství vlády a samosprávy k naplnění závazku vyšší kvality života ve stáří. Měli bychom si všichni společně položit otázku, jaké chceme stáří pro sebe a pro své rodiče a co je nezbytné k naplnění naší představy učinit. Téma stárnutí populace a kvality života ve stáří se týká nás všech.

Jedním z možných úhlů pohledu na proces zákonodárství je, podle Múhlpachra (2005), soustředění se na obnovení a rozšíření participace starších osob na fungování společnosti v opozici ke zvyšování potřeb seniorů, jež vede k jejich izolaci a závislosti. Navrhuje aplikaci opatření, která budou zohledňovat stárnoucí populaci a budou napomáhat jejímu zapojení do společnosti. Příkladem takových opatření jsou v kompetenci městské rady dobře osvětlené ulice a vyhovující systém veřejné dopravy, rekreační služby poskytující programy zaměřené na cvičení, které umožní starším lidem udržet nebo zlepšit jejich mobilitu. V oblasti vzdělávání mohou být nabízeny programy celoživotního učení, v sociálním sektoru se jedná o poskytování pomůcek jako naslouchátka, popř. kurzy znakového jazyka s cílem zachování maximální schopnosti komunikace. Ve zdravotnictví mohou být nabízeny rehabilitační programy i speciální procedury jako operace katarakty nebo očkování proti chřipce.

Vláda a mezinárodní agentury mohou nabízet systém pobídek, které by motivovaly zaměstnavatele k obsazování pracovních míst seniory a umožňovaly zaměstnávání starších osob, které tedy budou nadále výdělečně činné a zapojené do sociálního života.

Část třetí

Sociálně pedagogické aspekty

3. Sociálně pedagogické aspekty

„Pedagogika na počátku třetího tisíciletí doznala výrazných změn. Nejedná se již o výhradně školské formy vzdělávání mladé generace, ale docházíme do stádia, kdy vzdělávací a výchovné intervence jsou součástí životního stylu člověka na jeho životní dráze. Pedagogika se integruje se sociologií, psychologií a jinými disciplínami, od dominantního intencionálního výchovného působení se přechází k analýze funkcionálních výchovných vlivů, které se mnohdy zdají být výchovně efektivnější. Postmoderní pedagogika se s celou řadou těchto rychlých změn ještě nevyrovnala. Nastolují se nové pedagogické problémy, svoje legitimní místo nacházejí speciální pedagogika a sociální pedagogika, andragogika a gerontopedagogika.“ (Mühlpachr, 2005, s. 7).

3. 1 Cíle sociální pedagogiky

L. Lowy považuje za důležité vytyčit v cílech osobní, duchovní, hmotné normy, které jsou zformulované do cíle pomoci člověku při vypořádávání se se životními úkoly, změnou bezprostředního okolí a zvládnutí problémů.

M. Erler považuje za důležité cíle sociální pedagogiky, vést lidi tak, aby byli schopni se samostatně rozhodovat a zodpovědně konat, umožnit lidem konstruktivně řešit situace, vyrovnávat společenské deficity, otevřít přístup ke svobodě.

Podle J. Schillinga se rozsah úloh sociální pedagogiky rozšiřoval a dnes zahrnuje všechny věkové kategorie. Vztahuje se nejen na zanedbanost a abnormální chování, ale také na zachování případně obnovení normality člověka. Pod sociální pedagogikou J. Schilling rozumí mimo jiné rozdílně koncipované a obnovené sociální služby. Sociální pedagogika je odborná sociální práce, která má různé úkoly v oblasti výchovy. Klientela sociální práce se změnila. Netvoří ji jen okrajové skupiny odkázané na pomoc, jako jsou bezdomovci, nemocní, kriminálníci. Sociální práce se stává součástí péče o všechny lidi ve společnosti.

3. 2 Sociální pedagogika jako životní pomoc

Chápeme-li sociální pedagogiku jako životní pomoc, jako např. J. Schilling, Roessler, K. Ludewig nebo Z. Bakošová je souvislost mezi tématem zabývajícím se hodnotami a životní spokojeností osob v pozdní dospělosti a sociální pedagogikou zcela zřejmá. Pro ilustraci uvádíme názory a definice výše zmíněných.

J. Schilling chápe pomoc jako „starost o ty členy společnosti, kteří v některých fázích života, nebo v určitých situacích, nejsou schopni samostatně a s podporou svého

nejbližšího okolí, spravovat svoje záležitosti“. Schilling vymezuje i pojem „sociální pomoc“:

1. primární pomoc - slouží osobnosti a celkovému rozvoji lidí;
2. sekundární pomoc – preventivní forma poradenství, pomoci a podpory;
3. terciární pomoc – dodatečná pomoc, když problémy eskalují, vytváří vlastní dynamiku a člověk je nemůže zvládnout sám.

Za systémy pomoci považuje čtyři základní typy: odborné vedení, odborné provázení, poradenství a terapii.

Podle **Roesslera** můžeme hovořit o dvou typech pomoci:

1. Pomoc v běžných životních situacích. Žadatel pomoci si nedokáže, nebo jen částečně dokáže zabezpečit podmínky na život svými vlastními silami a schopnostmi. Příkladem je pomoc při zabezpečení nákladů na potraviny, ubytování, oblečení, hygienu, nábytek, topení a osobní potřeby běžného života, např. na přiměřenou účast na kulturním životě.

2. Pomoc v jednotlivých situacích. Mezi ně patří zajištění životních podmínek, preventivní, zdravotní pomoc, pomoc v nemoci, pomoc při překonávání osobních sociálních těžkostí, pomoc ve stáří.

K. Ludewig uvádí čtyři typy pomoci, jejichž cílem může být rozšíření (zaměřené na zvýšení způsobilosti a rozhodovacích možností na lepší řešení problému) nebo zúžení (zaměřené na odstranění nebo zmírnění problémů):

1. pomoz nám rozšířit naše možnosti;
2. pomoz nám využít naše možnosti;
3. pomoz nám snášet naši situaci;
4. pomoz nám odstranit naši situaci.

Z. Bakošová (2008, s. 58) vymezuje sociální pedagogiku jako životní pomoc a její cíle takto:

Sociální pedagogika je součástí věd o člověku, patří do soustavy pedagogických věd, věd o člověku.

Sociální pedagogika jako životní pomoc je pozitivní pedagogika, jejímž cílem je v systému komplexní péče pomoc dětem, mládeži a dospělým v různých typech prostředí hledáním optimálních forem pomoci a kompenzováním nedostatků. Cílem je přeměna lidí a společnosti prostřednictvím výchovy. Jde o proces výchovy, péče, ochrany směřující k integraci a stabilizaci osobnosti. Jde o integraci všech aspektů, které tvoří osobnost a stabilizaci člověka ve společnosti.

Sociálněpedagogická pomoc vychází z humanistické pedagogiky, založené na úctě k člověku, na partnerství, emancipaci, na vztahu důvěry, pochopení, solidarity a ze sociální pedagogiky založené na pomoci. Akceptuje všechny stránky osobnosti, přijímá člověka takového jaký je.

Podle **M. Machalové** (2010, s. 19) sociální práce, sociální pedagogika, sociální andragogika jsou aplikované vědy a multidisciplinární profese i praktické činnosti. Jejich úkolem je vyvíjet prostředky účinné sociální pomoci jednotlivcům, skupinám, komunitám a to jak v rámci primární prevence potencionálních sociálních problémů, tak i při řešení reálných sociálních problémů v rámci sekundární a terciární prevence.“

M. Machalová také říká, že v programech pomoci dospělým mají být zakódované smysluplné, tj. pro různé oblasti života významné cíle jednotlivců a skupin – klientů sociální pomoci. Mluví o přenosu systému hodnot společnosti a jednotlivců do teorie a praxe sociální pomoci, která se realizuje prostřednictvím výchovy, vzdělávání, službami. „Je potřebné věnovat velkou pozornost komplexním motivům klientů, které nazýváme hodnotovými orientacemi. Hodnotové orientace jsou kompasem pro myšlení, prožívání a chování lidí. Možno říct, že hodnotové orientace jsou zvnitřněným (interiorizovaným) systémem mnohých rozmanitých potřeb, motivů a hodnot, které jsou vlastní konkrétnímu člověku. Řídí si jimi vědomě, ale též nevědomky. Pro moderní společnost a pro zachování života, není podle A. Einsteina, rozhodující technologie a výška betonových staveb, ale hodnotový rozměr života.“ (Machalová, 2010, s. 71)

Pomoc má být zaměřená na ty klienty, kteří jsou např. v ohrožení výskytu sociálního problému, ale i na ty, kterým už se poskytuje pomoc při řešení jejich aktuálního sociálního problému.

Proces sociální pomoci z hlediska individuality znamená: (Machalová, 2010):

- vzájemné sdílení života klientů sociální pomoci a pracovníků pomáhajících profesí. Systém sociální pomoci může zanechat pozitivní i negativní následky v identitě klientů sociální pomoci. A to jak v psychické identitě nazvané „vnitřní psychické Já“, tedy autentické prožívání jedince, tak v jeho sociální identitě „vnější sociální Já“, které se projevuje prostřednictvím rozmanitých sociálních rolí.
- vzájemné psychické obohacování klientů sociální pomoci a pracovníků pomáhajících profesí – v oblasti kognitivní (poznávání), emocionální (citové), motivační, hodnotové, konativní (v zodpovědnosti, v rozhodném chování, v konstruktivním chování), v oblasti sociální, kulturní a dalších.
- odborný způsob podpory psychického vývoje klientů sociální pomoci na základě jejich dispozic (genotypu) a také jako způsob podpory rozvoje a kultivace jejich psychického, duchovního a sociálního potenciálu.
- odborný způsob pomoci při zvládnání situací psychické zátěže klientů sociální pomoci: jejich frustrace, deprivace, konfliktů a stresu, které souvisí se životní situací, sociálním problémem nebo okolnostmi, které by mohli narušit jejich psychický a sociální aspekt identity jako jedinečné osoby a člena společenství.

Úkoly v období pozdní dospělosti.

E. H. Erikson (In Machalová, 2010, s. 95), charakterizuje úkoly ve věku 65+ následovně: „potřeba vytvářet produkty – předměty, ideje, vztahy, situace – vede ke generativně (produktivně, tvořivě schopnosti); když se tato potřeba nevyjádří osobnost riskuje stagnaci a ochuzení; starostlivost je schopnost starat se a vést to co člověk vytvořil – děti, projekty apod. Zpětný pohled na život člověka, který je doprovázen pocitem uspokojení z toho, že život měl svůj řád a smysl, to vede k integritě; pochybnosti a nesplněné touhy mohou být pramenem zoufalství a pocitu marnosti; moudrost uchovává a odevzdává nahromaděné vědomosti a zkušenosti druhým“.

Podle M. Machalové (tamtéž) se objevují další, předtím nepoznané úlohy dospělosti, k nimž patří:

- naučit se učit se i po ukončení určitého cyklu vzdělávání;
- rozvíjet svoji způsobilost učit se; vzdělávat se i v dospělém a pozdním věku;
- naučit se používat nové informační a komunikační prostředky;
- naučit se nové způsoby jak si udržet zdraví;
- adaptovat se na změny v hierarchii hodnot, zájmů a preferencí životních stylů;
- vyrovnat se s případnou sociální a psychickou marginalizací starších (i jiných) lidí ve společnosti, izolovaností od majoritní populace;
- být schopný identifikovat pokusy o manipulace vědomí lidí a čelit těmto vlivům.

Kniha M. Machalové Biodromálná psychológia je pro profesi sociálního pedagoga a pro naše téma, tak zásadní, že z ní v této části často citujeme. Další částí knihy týkající se naší práce je kapitola: Smysl psychologické přípravy na důchodový věk (Machalová, 2010, s. 133) „smyslem psychologické přípravy lidí na důchodový věk už v období střední dospělosti a hlavně v období pozdní dospělosti po padesátém roku, je odborná pomoc poskytnutá před jejich odchodem do důchodu. Předmětem zájmu lidí v tomto životním období jsou psychologické otázky tranzitu a vstupu do důchodu. Cíl je jasný – edukačními aktivitami přispět k prevenci možného výskytu psychické a sociální disharmonie adaptačního procesu jednotlivců, kteří se nachází v situaci důležité životní změny. Stárnutí je proces, který se týká jak biologického, tak psychického a sociálního aspektu jednotlivých osob.“

3. 3 Vzdělávání seniorů a smysl psychologické přípravy na důchodový věk

Vzdělávání pomáhá seniorům hledat nové jistoty a smysl života. Pro staré lidi jsou často změny přímo stresující, protože možnost ovlivnění životních podmínek z jejich strany je minimální.

Jak bylo výše uvedeno, problematikou vzdělávání a péčí o seniory se zabývá geragogika. Jejím předmětem je především podpora aktivního životního programu ve stáří. Při vzdělávání seniorů plní výchova a vzdělávání různé funkce např. všeobecně-vzdělávací, kulturně-uměleckou, poradenskou, zdravotní, právní a jiné poradenství. Jedná se tedy o funkce preventivní, rehabilitační, adaptační, relaxační, mezigeneračního působení a kultivační. (Zdroj: <http://www.rodina-finance.cz/seniori.207/vzdelavani-senioru.20407.html>).

Psychologické výzkumy ukazují, že během procesu stárnutí narůstá tendence klást větší důraz na vnitřní smysl činnosti. Tento se často projevuje potřebou vzdělávat se. Tato potřeba může být vyvolána potřebou „porozumět době“, potřebou kompenzovat pokles své výkonnosti, potřebou kompenzovat své celoživotní zaměření dané zaměstnáním, realizací koníčků a zájmů, porozumět moderní době, potřebou zvýšení prestiže v rodině a okolí.

Nutno respektovat, že s narůstajícím věkem roste zatížení organismu a to jak biologické, tak i psychické.

Při vzdělávání seniorů je nutno respektovat, že se jedná o vyzrálé osobnosti, jejichž názory na některé věci jsou již řadu let ustálené. Potřeby sociálního kontaktu a seberealizace vyplývají především ze základního pocitu - pocitu zbytečnosti. Vzdělávání dává životu smysl, zaměstnanost a především možnost styku s lidmi stejného hodnotového zaměření. Aktivita pomáhá rozvíjet i sebedůvěru. Na průběh vzdělávání seniorů má vliv i prostředí, osobnost pedagoga a kolektiv vzdělávaných.

Vzdělávání občanů v důchodovém věku je ve světě realizováno v různých formách, buď jako samostatná instituce nebo jako začleňování seniorů do normálního vzdělávacího systému. V České republice se ustálilo jako Univerzita třetího věku (U3V), jako Akademie třetího věku a jako Kluby třetího věku. Nejčastější poptávka je na následující oblasti - tělesné zdraví, duševní zdraví, právo, ekologie, filozofie, náboženství, mezilidské vztahy.

Význam edukace bude viditelný, pokud budou starší lidé způsobilí (Machalová, 2010, s. 136):

- Adekvátně nezkresleně vnímat skutečnost a svoji životní situaci.
- Přijmout sebe samé takové jací jsou.
- Prožívat a chovat se přirozeně a uvolněně.
- Orientovat se na dění v okolí víc než orientovat se jen výlučně na sebe.

- Obhájit si a chránit svoje soukromí.
- Být samostatný psychicky, sociálně, materiálně.
- Udržovat vztahy s blízkým okruhem lidí.
- Zachovat si smysl pro vlastní hodnoty.

3. 4 Sociální pedagog a jeho možnosti

Německý sociální pedagog **J. Schilling** (1999, In Machalová, 200, s. 192) v souvislosti se sociálním pedagogem uvádí: „ Sociální pedagogika se dotýká všech, začíná u problémů, zasluhuje se o lepší kvalitu života, podporuje lidskost, zahrnuje všechny věkové skupiny, vytváří společenství. Všichni potřebujeme sociální pedagogy!“

Podle **Z. Bakošové** (2008, s. 192): „ Sociální pedagog je odborník, který je teoreticky i prakticky připravený ve vysokoškolském – magisterském studiu oboru pedagogika, filozofického, pedagogického či sociálního zaměření na sociálně výchovnou činnost. Je odborníkem, jehož všeobecné kompetence spočívají v pomoci a podpoře dětem, mládeži, dospělým, rodičům (sociální andragogika, geragogika) a jejich podpoře v situacích vyrovnání deficitu socializace a hledání možnosti zlepšení kvality života prostřednictvím výchovy, vzdělávání, prevence, poradenství.“

M. Machalová (2010, s. 35): „Sociální pracovník, sociální pedagog, sociální andragog má být lidsky přitažlivou osobností, která s klienty roste, vyvíjí se. Pro pracovníka pomáhající profese je účast na procesu poskytování sociální pomoci inspirativním zdrojem pro naplnění jeho lidských, profesionálních aspirací a hodnotové orientace.“

Sociálně edukační pomoc se stává účinným prostředkem pomoci dětem, dospělým seniorům i osobám ve vysokém věku v jejich procesu sociální i psychické adaptace na osobní i společenskou realitu. Máme na mysli realitu, kterou ovlivňuje vysoké tempo dění i změny ve společenském i osobním životě. Nároky na adaptaci člověka se zvyšují tempem, které někteří lidé nejsou schopni zvládnout bez pomoci. Změny přesahují psychologické možnosti jednotlivců. Dostávají se do stavu psychického chaosu, což může vyústit až do stavu ohrožení jednotlivce tzv. civilizačními chorobami, kterých hlavním spouštěčem je psychika.

Pomoc sociálního pedagoga může mít charakter (**Kraus, 2008**):

- *poskytování opory* (ochota naslouchat, zaujmout neodsuzující empatický postoj, snaha o stabilizaci, navozování atmosféry důvěry);
- *výchovně-vzdělávacího působení* (vysvětlování příčin, souvislostí a ožnutí řešení dané situace, uvádění příkladů motivujících k následování, přinášení nových aktuálních informací souvisejících s daným problémem);
- *poradenský* (společné hledání možných konkrétních postupů řešení na základě předcházející analýzy příčin a souvislostí a případné kontaktování dalších institucí a organizací, které by mohly k řešení problému přispět, např. úřady práce).

B. Kraus (2008) popisuje i sociálně-pedagogický přístup v krizových situacích. To co pro někoho představuje náročnou životní situaci, ve které si pomůže sám, pro jiného znamená naprosto beznadějnou krizi, ze které není východiska. **Krizové situace** lze rozlišit na:

- Traumatické, tj. nepředvídatelné a velmi bolestivé (ztráta blízké osoby, úraz, vážné onemocnění, živelná pohroma apod.)
- Situace vznikající jako důsledek životních změn, jež objektivně přicházejí (stěhování, ztráta zaměstnání, klimakterium, odchod do důchodu, opuštění rodičovského domu).

Techniky řešení pro sociálního pedagoga jsou (Kraus, 2008):

- *Racionalizace problému* – zdůvodnění proč situace nastala, rozumová analýza situace, hledání východisek.
- *Kompenzace* – hledání aktivit, které by pro člověka mohli být východiskem v jeho situaci, kdy např. ztratil zaměstnání, prožil výrazný neúspěch apod.
- *Identifikace* – identifikace s vhodným modelem pro účelné jednání. Objevit takový vhodný příklad (vzor), který by mohl motivovat, aktivizovat.
- *Technika úniku* – neznamená to někoho navádět k vyhýbání se povinností, ale podnítit snění a schopnost představit si, že situace je již vyřešená. I to může být inspirující a povzbuzující. Stejně posilující a motivující může být návrat do minulosti a do životních situací, kdy se nám něco zdařilo a kdy jsme byli úspěšní a silní.
- *Technika agrese* – ačkoliv se na první pohled jeví jako těžko užitelná, její kontrolovaná aplikace může někdy přinést úspěch. Osobnost v krizovém stavu totiž často pociťuje značné napětí. K tomu, aby se člověk uvolnil, dobře poslouží bojová umění a jiné sporty, při nichž se může dotyčný např. do sytosti vykřičet.
- *Sociální izolace* – jde především o takové situace, kdy se dotyčná osoba nachází v nežádoucím prostředí, kde nejenže nelze očekávat pomoc, ale které problémy ještě umocňuje a psychický stav zhoršuje. Může jít také o případy, kdy do krizové fáze vstoupí osoba, která ohroženého člověka orientuje

nešťastným směrem (k nežádoucím únikům k alkoholu, lékům, agresi apod.). Pak je jediným řešením izolace těchto nežádoucích vlivů.

Další konkrétní možnosti uplatnění sociálního pedagoga:

Pomoc při „přípravě stáří“. Jako příklady dobrého stáří se mimo jiné uvádí odhalení vnějších a vnitřních sfér třeba zásluhou skupiny cestovatelů, odkrytí umění stáří v podobě účasti na vzdělávacích aktivitách, příprava speciálních rodinných setkání, znovuoživení uměleckých aktivit atd.

Starší lidé se také musí naučit bojovat s předsudky (Vážanský, 2010) ohledně: nemoci (asi 78% starších osob je dostatečně zdravých), impotence (uspokojivý milostný vztah pokračuje do 70 až 80 let a hraje důležitou roli u obou pohlaví), ošklivost (subjektivní hodnocení podléhá kulturním standardům krásy). Další problémy údajně přináší pokles duševních schopností (realitou je zpomalená doba reakce a prodloužená doba učení), výskyt psychické poruchy (v rámci populace se uvádí méně než 10% osob s vážnou psychickou chorobou a 10 až 32% s jejími mírnými projevy), představa zbytečnosti (naopak menší fluktuace, nižší nehodovost, vyšší spolehlivost). Desítku bludů o starších osobách naplňuje izolace (souvislost se sníženou společenskou aktivitou a ustálením sociální sítě), chudoba (v českých poměrech k nejchudší vrstvě patří matky samoživitelky s malými dětmi), deprese (částečně pravdivá ve spojení s počtem sebevražd u seniorů) a politická moc (fakt absence silného bloku při volbách).

Toto jsou tedy předsudky a na jejich základě mohou vznikat problémy lidí v pozdní dospělosti až stáří.

Starší lidé, kteří mohou potřebovat sociálně pedagogickou pomoc jsou například lidé se závažným zdravotním postižením, migranti, obyvatelé špatně vybavených lokalit venkova a měst, starší lidé z etnických menšin, oběti totalitních režimů, váleční veteráni atd. Všechny tyto osoby je třeba informovat o způsobech řešení obtížných situací v různých oblastech života.

Duševní zdraví a kvalita sociálních vztahů zvyšuje pevnost celkového zdraví, odolnost a adaptabilitu člověka. Deprese zvyšuje riziko zneužívání alkoholu a drog, riziko sebezanedbávání, ztěžuje zvládání změn ve stáří a je rizikovým faktorem sociálního vyloučení. Změny ve stáří, například penzionování či ztráta blízkých, vyžadují věnovat zvýšenou pozornost starším lidem ohroženým izolací. Události v předchozích fázích života, zejména v období dětství, mají významný vliv na kvalitu duševního zdraví ve stáří. Ke zlepšení duševního zdraví je proto nezbytné využít celoživotní a preventivní přístup. Prevence a podpora zdraví v průběhu života může napomoci zvýšit soběstačnost ve stáří.

Je důležité podporovat mezigenerační soudržnost a solidaritu v rodině a ve společnosti.

Bod 8 z Národního programu přípravy na stárnutí – Participace a lidská práva, obsahuje mnoho příležitostí a návodů pro sociální pedagogy:

„Zapojení do života komunity a společnosti, pocit uznání a užitečnosti, ocenění zkušeností a smysluplné využití volného času jsou důležité pro pozitivní sebepojetí a životní spokojenost člověka v každém věku. Důležité je podpořit participaci seniorů na vzdělávacích, kulturních a společenských aktivitách a na řešení a rozhodování o otázkách, které se jich významně dotýkají. Sociální začlenění předpokládá zachování sociálních vztahů a kontaktů, právo na sebeurčení a participaci na životě společnosti.

Významným zdrojem aktivního života jsou vzdělávací, zájmové a volnočasové aktivity. Vzdělávání zvyšuje adaptabilitu a přispívá ke zvládnutí sociálních a společenských změn, včetně zavádění moderních komunikačních a informačních technologií. Vzdělávání nabízí možnost orientace na nové perspektivy a hodnoty, stimuluje občanské aktivity, má pozitivní vliv na zdraví a zabraňuje sociálnímu vyloučení.

Kultura a kulturní aktivity nabízejí hodnotné využití volného času a jsou zdrojem naplnění a sociálních kontaktů. Kulturní aktivity přispívají k prevenci sociálního vyloučení a izolace. Více volného času ve stáří je možno využít pro kulturní život. Kulturní aktivity jsou příležitostí pro posílení mezigeneračních kontaktů a sounáležitosti. Je třeba věnovat pozornost kulturním a duchovním potřebám starší generace a zejména osamělých a sociálním vyloučením ohrožených starších lidí.“

Starší lidé jsou ve vyšší míře ohroženi majetkovou i násilnou trestnou činností. Mohou se stát oběťmi domácího násilí, podvodného jednání a být vystaveni různým formám zneužívání, včetně finančního, psychologického a sexuálního. Ke zneužívání a zanedbávání může docházet jak ze strany rodiny, tak při poskytování zdravotní nebo sociální péče. Základním přístupem k zabránění zneužívání a zanedbávání je prevence. Preventivní přístup by se měl zaměřit na snížení rizikových faktorů, zvýšení bezpečnosti, poradenství a podporu pečující rodiny.

3. 5 Závěr

„Na počátku třetího tisíciletí opouští pedagogika koncepci vyhraněného zaměření na dětskou populaci. Činí tak v souladu s ideou celoživotního vzdělávání, celoživotní učení a učící se společnosti. Objevují se nové cílové skupiny, mezi nimiž seniorská populace hraje dominantní úlohu“. (Mühlpachr, 2005, s. 7)

Bude i úlohou sociální pedagogiky se této situaci ještě více přizpůsobit a hledat způsoby pomoci a řešení problémů stárnoucích lidí.

Lidský život je konečný. Jedinec stárne od okamžiku početí. Procesy stárnutí lze ovlivnit řadou intervencí, péčí, podporou a pomocí jedinci na jeho životní dráze. Všechny tyto intervence povedou ke skutečnosti, že většina z nás se seniorského věku dožije. Lidský život se prodlužuje, prodlužuje se právě v etapě postproduktivní, a tím vzniká nový sociální problém, stárnutí populace. Před společností jako takovou, ale i před společenskými vědami se otevírá široké akční pole působnosti.

Část čtvrtá

**Kvantitativní průzkum hodnot, hodnotového
žebříčku a životní spokojenosti osob
v pozdní dospělosti**

4. Kvantitativní průzkum hodnot, hodnotového žebříčku a životní spokojenosti osob v pozdní dospělosti

Tato kapitola se zabývá stanovenými cíli, výběrem respondentů, použitou explorativní metodou a nakonec zpracováním a interpretací zjištěných výsledků. Z tohoto se pokusíme vyvodit závěry a doporučení pro praxi sociálního pedagoga.

4.1 Cíle průzkumu

- Identifikovat hodnotové orientace v cílové skupině osob v pozdní dospělosti;
- sestavit hodnotový žebříček ve vybrané skupině respondentů v pozdní dospělosti;
- odhalit nejdůležitější hodnoty tzn. hodnotové orientace u osob v pozdní dospělosti, aby se pokud možno dal předpokládat podobný výsledek u všech osob této věkové kategorie, v celé ČR;
- odhalit míru životní spokojenosti v tomto období.

4.2 Výběr respondentů

„Smyslem kvantitativního výzkumu je poskytnout obecně platné poznatky o pedagogických objektech a jevech nebo o vztazích mezi těmito objekty a jevy, a to vzhledem k určité množině objektů nebo jevů.“ (Maňák, Švec, 2004, s. 42) Takovouto množinou pro nás jsou tedy všechny osoby v ČR, v pozdní dospělosti (61-75). Tuto množinu nazýváme **základní soubor**. Pokud bychom chtěli být velmi přesní a objektivní museli bychom provádět šetření u všech jedinců. To však není z časových, organizačních a ekonomických důvodů možné. Proto ze základního souboru vybíráme menší skupinu jedinců, která bude tento soubor v našem sociálně-pedagogickém průzkumu zastupovat. Naše vybraná skupina jedinců bude 50 osob. Tuto skupinu nazýváme **výběrovým souborem**, popř. **výzkumným vzorkem**.

Ne každý výběrový soubor však umožňuje vztahovat získaná empirická data k základnímu souboru. Zobecnit výsledky z výběrového souboru na základní soubor umožňuje pouze tzv. reprezentativní výběr.

Reprezentativní výběr musí splňovat dvě základní podmínky (Maňák, Švec, 2004):

a) *Základní soubor* musí být přesně a jasně definovaný (např. pohlavím, věkem, vzděláním, osobnostními vlastnostmi atd.)

Základní soubor tohoto průzkumu jsou tedy osoby ve věku 61-75 let, muži i ženy, žijící samostatně v domácnosti, s partnerem, s rodinou nebo lidé žijící v domovech pro seniory či v domovech s pečovatelskou službou, u nichž budeme v měsíci únoru 2011 zkoumat hodnoty, hodnotovou orientaci a životní spokojenost. Tyto charakteristiky jsou znaky našeho základního souboru.

b) Výběrový soubor musí reprezentovat základní soubor, tzn. musí být jeho obrazem. Reprezentativnost dosahujeme tím, že provádíme záměrný nebo ještě lépe náhodný výběr.

V našem průzkumu bude reprezentativní výběr složen přibližně z 15 lidí z každé výše jmenované skupiny základního souboru.

4. 3 Způsob průzkumu a použití explorativní metody

Vlastní šetření jsme prováděli explorativní metodou, pomocí dvou dotazníků. Dotazník umožňuje oslovit velký počet respondentů a získat tak množství dat, z kterých lze zjistit hodnoty, hodnotové orientace i životní spokojenost. V dotaznících byly použity škálované otázky se stupnicí 1-3, přičemž 1 označuje hodnotu pro člověka velmi důležitou. Stupeň 3 je nejnižší důležitost resp. 1 spokojenost, 3 nespokojenost.

Problematičtější je validita takto získaných údajů. Dotazník je subjektivní, správnost resp. pravdivost odpovědi respondenta nezáleží jen na znění otázky, ale i na respondentech samotných. Někteří lidé odpovídají úzkostlivě přesně a pravdivě, jiní přistupují k odpovědím volněji nebo své odpovědi „vylepšují“. Používáme anonymní dotazníky, protože přináší pravdivější informace než dotazníky neanonymní. I když jsme si vědomi, že anonymní dotazník může být považován za nedůležitý. Respondentům bude řádně vysvětlena důležitost tohoto sociálně-pedagogického průzkumu a budou mít dostatek času, aby mohli dotazníky vyplnit.

První dotazník k výzkumu hodnot se skládá ze dvou částí. Vstupní část se skládá z hlavičky (název instituce, jméno autora) a vysvětluje cíle dotazníku. Zdůrazňuje význam respondentových odpovědí. Tím motivuje k pečlivému vyplňování dotazníku. Vstupní část obsahuje i pokyny jak dotazník vyplňovat a poděkování respondentovi za spolupráci. Druhá část obsahuje vlastní otázky.

Druhý dotazník v úvodu připomíná způsob vyplnění a následují otázky týkající se životní spokojenosti.

Dotazník č. 1

Institut veřejného mínění (IVVM) a jeho nástupnická instituce Centrum pro výzkum veřejného mínění, realizovaly výzkum hodnot, které vypovídají o stavu a vývoji hodnotových struktur ve společnosti České republiky. Výzkumy Centra pro výzkum veřejného mínění přímo zaměřené na hodnotové struktury probíhaly od roku 1990 do roku 1999 prakticky každý rok. Šetření byla obnovena v roce 2004. Po celou dobu byla téměř stejná formulace výroků, respondenty byl reprezentativní vzorek dospělé populace a sběr dat probíhal vždy ve stejném časovém období. (do roku 1999 v prosinci, po roce 2004 v květnu). Srovnání vývoje hodnot lze nalézt v knize Inventura hodnot (Prudký, 2009, s. 194). Pro naši práci toto srovnání neuvádíme, protože není cílem zkoumat vývoj hodnot. Tento dotazník hodnot použijeme pro vlastní průzkum. Přičemž jsme dotazník mírně upravili, aby odpovídal zkoumané věkové skupině. Vypustili jsme hodnoty týkající se zaměstnání a přidali posledních osm hodnot.

Dotazník č. 2

Tento dotazník jsme sestavili sami na základě bodů, kterými se zabývá Národní program přípravy na stárnutí (Kvalita života ve stáří).

4. 4 Zpracování, interpretace výsledků

Dotazník č. 1

Způsob vyplnění: důležitost hodnoty od 1 po 3. Přičemž 1 = nejdůležitější.

Posuzovaná hodnota	vyjádřeno v %			průměr
	1	2	3	
Žít pro svou rodinu/děti/vnuky	89	7	4	1,15
Pomáhat rodině a přátelům	74	24	2	1,28
Žít tradičně ve svém rodinném a osobním životě	74	15	11	1,37
Žít skromně	61	35	4	1,39
Být silný (nedat se ovlivnit nepohodlím nebo bolestí)	65	28	6	1,41
Žít zdravě, starat se o své zdraví	61	35	15	1,43
Mít přátele, se kterými si dobře rozumím	61	30	9	1,47
Pomáhat těm, kteří pomoc potřebují	46	52	2	1,57
Žít v zdravém životním prostředí	59	24	17	1,59
Žít podle svého přesvědčení	54	33	13	1,59
Být vždy schopný adaptovat se na životní okolnosti	46	50	4	1,59
S nikým nebojovat a nemít konflikt	52	33	15	1,63
Žít v hezkém prostředí	48	35	17	1,70
Být dobře informován o dění u nás a ve světě	43	41	15	1,72
Mít práci, která má smysl, je užitečná	41	41	17	1,76
Žít pro sebe nebýt závislý na jiných lidech nebo skupinách	39	46	15	1,76
Mít práci nebo koníček, který by mě bavil	43	35	22	1,78
Mít co nejvšestrannější vědomosti, všeobecný přehled o: kultuře, vědě, technice, politice	39	43	17	1,78
Mít vždy své nerušené soukromí	35	50	15	1,80
Být schopný vše doma udělat a opravit	39	41	19	1,80
Být v kolektivu sympatických lidí	39	37	24	1,85
Aktivně se podílet na ochraně přírody	28	43	28	2,0
Mít čas hlavně na své koníčky a zájmy	22	54	24	2,02
Žít podle vlastních zásad bez ohledu na mínění ostatních	20	59	22	2,02
Věřit v Boha	33	30	37	2,04
Žít příjemně, užívat si	26	41	33	2,07
Pomáhat rozvoji demokracie ve společnosti	22	50	28	2,07
Podílet se na zlepšování života v místě bydliště	22	48	30	2,09
Žít podle náboženských zásad	30	28	41	2,11
Porozumět moderním technologiím (počítač, mobil)	17	50	33	2,15
Mít hodně peněz	11	61	28	2,17
Mít přátele, kteří mohou být užiteční	20	39	41	2,22
Žít zajímavý vzrušující život	22	33	46	2,24
Zkoušet nové věci	11	54	35	2,24
Být oblíbený mezi lidmi	15	41	43	2,28
Mít hezké věci, které nemá každý	11	15	74	2,63

Při vyhodnocení prvního dotazníku týkajícího se hodnotové orientace jsme seřadili hodnoty podle průměru, který je vypočítán následovně: tento dotazník vyplňovalo 46 respondentů. Škála je 1 – 3. Vynásobili jsme počet respondentů, kteří volili jednotlivé odpovědi a pořadí důležitosti (1, 2, 3).

V našem případě např.:

	1	2	3	dohromady
<i>Žít pro svou rodinu/děti/vnuky</i>	41	3	2	41+6+6=53

Součet všech násobků je 53. Aby se získal průměr, tento součet se dělí počtem všech respondentů, tedy číslem 46. Výsledek je 1,15. Je to hodnota, která se v naší škále těsně přibližuje k poloze 1, nejdůležitější.

Nejjednoznačněji byla ohodnocena hodnota „žít pro svou rodinu/děti/vnuky“ a další dva výroky týkající se rodiny: „pomáhat rodině a přátelům“ a „žít tradičně ve svém rodinném a osobním životě“.

Další hodnoty, kde je velmi výrazně vyšší počet odpovědí 1 (nejdůležitější), popř. velmi nízký počet odpovědí 3 (nedůležité) jsou: „žít skromně“, „být silný“, „žít zdravě, starat se o své zdraví“, „mít přátele, se kterými si dobře rozumím“, „pomáhat těm, kteří pomoc potřebují“, „žít v zdravém životním prostředí“, „žít podle svého přesvědčení“, „být vždy schopný adaptovat se na životní okolnosti“, „s nikým nebojovat, nemít konflikt“.

Další skupinou jsou hodnoty, u kterých je větší počet odpovědí 2 než u předchozích nebo odpovědi 2 převažují. Jedná se o výroky: „mít práci, která má smysl, je užitečná“, „být dobře informován o dění u nás a ve světě“, „žít pro sebe nebýt závislý na jiných lidech nebo skupinách“, „mít práci nebo koníček, který by mě bavil“, „mít co nejvšestrannější vědomosti, všeobecný přehled“.

„Mít vždy své nerušené soukromí“ 50% odpovědělo 2 (středně důležité). Nerušené soukromí je nedůležité pouze pro 15% respondentů.

Následují výroky, které respondenti nevidí ani jako nejdůležitější, ani jako nedůležité. Pohybují se kolem průměru 2 – 2,11. „Aktivně se podílet na ochraně přírody“, „mít čas hlavně na své koníčky zájmy“, „žít podle svých vlastních zásad bez ohledu na mínění ostatních“, „pomáhat rozvoji demokracie ve společnosti“, „mít hodně peněz“, „zkoušet nové věci“.

„Víra v Boha“ je zastoupeno ve všech kategoriích přibližně 30%. Znamená to, že byli stejně zastoupeni věřící i nevěřící. „Žít podle náboženských zásad“ není důležité pro 41%.

Jednoznačné procento nedůležitosti, tedy hodnota nejméně důležitá je „mít hezké věci, které nemá každý“ – 74%.

Ze zpracovaného dotazníku vymezujeme následující zjednodušené pořadí hodnot:

1. rodina	18. vše doma udělat
2. skromnost	19. kolektiv sympatických lidí
3. být silný	20. ochrana přírody
4. žít zdravě	21. žít podle vlastních zásad bez ohledu na druhé
5. mít přátele	22. víra v Boha
6. pomáhat	23. žít příjemně, užívat si
7. životní prostředí	24. pomáhat rozvoji demokracie
8. žít podle svého přesvědčení	25. pomáhat zlepšovat místo bydliště
9. schopnost adaptace	26. žít podle náboženských zásad
10. nekonfliktnost s okolím	27. rozumět moderním technologiím
11. hezké prostředí	28. mít hodně peněz
12. informovanost o dění	29. mít užitečné přátele
13. smysluplná práce	30. vzrušující život
14. žít pro sebe, nebýt závislý	31. zkoušet nové věci
15. koníčky	32. být oblíbený
16. všestranné vědomosti	33. mít věci, které nemá každý
17. nerušené soukromí	

Zajímavé je umístění hodnoty „být oblíbený mezi lidmi“ na předposledním místě, nebo hodnota „žít ve zdravém životním prostředí“, která je na 7. místě, ale „aktivně se podílet na ochraně přírody“ je až na 20. místě.

Hodnoty „být dobře informován o dění u nás a ve světě“ se blíží až ke středu hodnotové orientace s průměrem 1,72, tak jako „mít co nejvšestrannější vědomosti“.

Další hodnoty sociální interakce a aktivního života „být v kolektivu sympatických lidí“, „žít příjemně, užívat si“, „podílet se na zlepšování života v místě bydliště“, se objevují až v druhé polovině hodnotového žebříčku.

Myslíme si, že tyto hodnoty týkající se aktivního osobního života by měly v budoucnu rozhodně stoupnout na důležitosti, což může být úkolem sociální pedagogiky např. v oblasti působení na dnešní střední, ale zejména mladší generaci.

Dotazník č. 2

Způsob vyplnění: 1 = spokojenost, 2 = průměr 3 = nespokojenost.

spokojenost			
v %	1	2	3
			průměr
Jste spokojeni se svým dosavadním životním stylem?			
43	52	4	1,60
Jste spokojeni v prostředí, ve kterém žijete?			
46	48	6	1,54
Jste spokojeni s Vaším bydlením?			
52	37	11	1,59
Vyhovuje Vám dostupnost dopravy?			
43	28	28	1,85
Vyhovuje Vám úroveň zdravotní péče?			
30	41	28	1,98
Jsou podle Vás dostatečné možnosti pro kulturní a volnočasové aktivity seniorů?			
30	57	13	1,83
Je pro Vás důležité účastnit se různých aktivit pro vyplnění volného času?			
26	56	20	1,93
Jste spokojeni se vztahy ve společnosti mezi mladší a starší generací?			
2	57	41	2,39
Jste spokojeni s ekonomickým rozvojem našeho státu?			
4	39	57	2,32
Jste spokojeni s politickou situací v ČR?			
2	28	70	2,67
Pokud máte rodinu jste spokojeni se svou rolí v této rodině?			
70	26	4	1,35
Je podle Vás věnována dostatečná pozornost obětem totalitních režimů, válečným veteránům a podobným skupinám?			
15	50	35	2,20
Jste spokojeni s Vaší vlastní ekonomickou situací?			
15	63	22	2,07
Jste spokojeni s nabídkou práce nebo přivýdělků pro seniory?			
4	46	50	2,46
Jste spokojeni ve společnosti jiných spoluvrstevníků?			
33	63	4	1,72
Jste spokojeni s důchodovým systémem v ČR?			
7	20	74	2,67
Jste soběstační v dnešním světě? Jsou pro Vás srozumitelné požadované věci od úřadů?			
15	54	30	2,15
Můžete si dovolit koupit všechny pro Vás důležité věci, uspokojit Vaše potřeby a zájmy?			
7	52	41	2,35

Je podle Vás v ČR zaručeno důstojné stáří?			
17	41	41	2,24
Jste spokojeni s tím jak se dokáže stát postarat o seniory?			
13	43	43	2,30
Je podle Vás ve společnosti dostatečná úcta ke stáří?			
9	33	59	2,50
Myslíte si, že jste schopni se bránit proti časté kriminální činnosti páchané vůči seniorům? (falešní elektrikáři, plynáři, krádeže peněz)			
11	33	57	2,46
Jste spokojeni se svou fyzickou zdatností?			
24	41	35	2,10

Dotazník č. 2 vychází z vládního Národního programu přípravy na stárnutí na období let 2008-2012. Z tohoto programu jsme vytvořili dotazník a pokusili se zjistit, jak jsou lidé, kteří v období pozdní dospělosti prochází obdobím přípravy na stárnutí, spokojeni.

Průměr byl počítán stejně jako u prvního dotazníku.

Nejvíce jsou lidé spokojeni se svou rodinou a rolí, kterou tam zastávají, spokojenost je také s bydlením, okolním prostředím a vlastním životním stylem.

Spokojenost ve společnosti svých spoluvrstevníků volilo 63% stupeň 2 a pouze 4% nespokojenost.

57% respondentů je středně spokojeno s možnostmi kulturních a volnočasových aktivit seniorů, pouze 13% nespokojeno.

Dostupnost dopravy v Brně je spíše vyhovující. Středně hodnotí úroveň zdravotní péče a průměrem 2,2 (50% odpovědí 2) pozornost, která je věnována obětem totalitních režimů, válečným veteránům atd.

Vztahy ve společnosti mezi mladší a starší generací vidí spíše negativně (2,39), taktéž úctu ke stáří (2,5).

V otázkách na důstojné stáří v ČR a spokojenost jak se stát dokáže postarat o seniory je počet respondentů volící průměr a nespokojenost téměř totožný.

Velká nespokojenost (74%) je s důchodovým systémem, politickou situací v ČR (70%), ekonomickým rozvojem našeho státu (57%) a s nabídkou práce či přivýdělků pro seniory (50%)

S vlastní ekonomickou situací jsou spokojeni průměrně (2,07), i když 41% si nemůže koupit důležité věci a uspokojit svoje potřeby a zájmy. Průměr v této otázce volí 52%.

Jen 15% respondentů se cítí soběstační v dnešním světě a na úřadech. 54% průměrně a 30% je nespokojeno.

57% lidí si myslí, že nejsou schopni se bránit proti kriminální činnosti páchané vůči seniorům (falešní elektrikáři, plynáři, krádeže peněz).

Se svou fyzickou zdatností je spokojeno 41% respondentů a 35% je nespokojeno.

V tomto dotazníku vyšla jako pozitivní opět pouze otázka týkající se rodiny (1,33). Jen u 9 výroků z 23 je průměr odpovědí nižší než 2, tedy spokojenost. 6 výroků je kolem průměru (2-2,3). S 8 výroky jsou respondenti nespokojeni.

Tyto výsledky ukazují důležitost existence programů snažících se zlepšit podmínky pro život v období pozdní dospělosti resp. přípravy na stáří. Průzkum odhaluje oblasti, kde je třeba nadále pracovat.

4. 5 Závěr průzkumu

Nejvyšší hodnotou pro všechny osoby ve věku pozdní dospělosti je jejich rodina a jsou spokojeni se svou rolí zde. Žít skromně, zdravě a mít přátele jsou spolu s rodinou na vrcholu hodnot. Ve vztazích se spoluvrstevníky jsou spíše spokojeni. Z tohoto vyplývá, že se rádi setkávají s jinými lidmi a většina je ochotna účastnit se různých volnočasových aktivit, avšak hodnoty týkající se užívání si, nových věcí a zážitků, řadí až na konec žebříčku svých hodnot.

Informovanost je pro ně středně důležitá a informovanost prostřednictvím moderních technologií je až v závěru hodnot.

Jejich problémem není bydlení, okolní prostředí, ani dosavadní životní styl. Za problém se dá označit pocíťovaná neúcta ke stáří a vztahy mezi generacemi. Respondenti jsou nespokojeni s politickou situací, ekonomickým rozvojem státu i důchodovým systémem.

Hodnotová orientace osob v pozdní dospělosti je zaměřena spíše na tradiční hodnoty (kromě víry v Boha).

Otázkou pro další výzkum je, zda hodnoty spojené se současným životním stylem střední generace nepůjdou v dalších letech do popředí hned za rodinu, zdraví a přátele.

Myslíme si, že během nadcházejících let dojde ke změně hodnot, které budou více zaměřeny na soukromý život člověka a je úkolem dnešní společnosti připravit se na období, kdy 1/3 obyvatelstva budou tvořit senioři a budou se dožadovat lepších podmínek, jak v oblasti volného času, tak zaměstnání. Do té doby by měl být změněn pohled na stárnutí a stáří, i když nejspíš změnou struktury obyvatel a současného rostoucího zájmu politických špiček o tuto kategorii, dojde ke změně postoje spíše samovolně. Na oboru jako je sociální pedagogika zůstává pomáhat lidem vyrovnat se s problémy, které zde již byly mnohokrát popisovány, a které ke stárnutí a stáří patří.

Část pátá

Závěr a doporučení pro praxi

5. Závěr a doporučení pro praxi

Celá práce ačkoliv jejím cílem je identifikovat hodnotovou orientaci a odhalit životní spokojenost měla vlastně ještě jeden důležitý úkol, a tím je porozumění problematice seniorů, současné situaci a vývoji.

Stárnutí obyvatelstva znamená důsledek společenských a ekonomických změn. Příčiny jsou: zvýšení očekávané délky života, klesající dětská úmrtnost, proměna životního stylu, vyšší úroveň lékařské péče a snížení míry porodnosti. Hlavní příčiny stárnutí populace jsou prodloužení střední délky života a snížení porodnosti.

Osoby v pozdní dospělosti až stáří se stávají silnou početní skupinou, kterou je třeba se zabývat na všech úrovních nejenom ekonomických. Tato narůstající skupina obyvatel otevírá nové možnosti uplatnění sociální pedagogiky v průběhu dospělosti, ale i v mládí prostřednictvím prevence a informovanosti. Pozdější období je především dobou pro vlastní rozvoj. Toto období s sebou také přináší mnohé ztráty, se kterými je třeba se vyrovnat (stáří a smrt rodičů, odchod dětí, markantní pokles tělesných sil, překvapivý výskyt chorob atd.). Přesun v hodnotách a v prioritách se projevuje v oblasti psychické i duchovní.

V období pozdní dospělosti mají lidé před sebou prozatím neznámou kvalitu závěrečného úseku života, musí zaujmout postoj ke stáří. Stále více se poukazuje na zaměření každého člověka na sebe, celou svou bytost, péči o tělo i duši. Také se upozorňuje na důležitost hledání síly v sobě samém, v osobní moudrosti, což vyžaduje změny ve vlastním myšlení, postojích a hodnotách.

Důležitá je podpora „aktivního stáří“. Termín, který v 90. letech zavedla Světová zdravotnická organizace, přinesl vizi udržení samostatnosti a nezávislosti člověka v pozdním věku. Přijetí zdravého životního stylu, delší pracovní zapojení, aktivita ve vyšším věku, snaha o lepší život.

Pro zvýšení kvality života seniorů a podporu rovných příležitostí starších lidí ve společnosti je nezbytná znalost potřeb a preferencí starších lidí. K tomuto se snaží přispět i tato práce, protože jenom na tomto základě a ve spolupráci s těmito lidmi a jejich zkušenostmi lze sestavovat různé vládní programy, programy pomoci, řídit práci v oblasti prevence a informovanosti.

Všechny příklady a možnosti uplatnění sociální pedagogiky ve vztahu k lidem v období pozdní dospělosti lze shrnout do dvou kategorií:

1. v oblasti teoretické – působení na mladší generaci, prevence, informovanost mladších i starších osob;

2. v oblasti praktické – pomoc a řešení situací, do kterých se v tomto období lidé mohou dostat tzn. tíživé životní situace, problémy spojené s rychlým vývojem společnosti, pomoc při adaptaci na nové životní podmínky, situace nebo události, využití volného času, vzdělávání.

V závěru, i v kapitole 3. 4 Sociální pedagog a jeho možnosti (s. 57), je mnoho příkladů a situací jak může sociální pedagogika pomáhat lidem v období pozdní dospělosti i v přípravě společnosti na „nové rozložení sil v populaci“.

Podle údajů OSN bude Česká republika v roce 2050 patřit k nejstarším zemím světa, poněvadž 40 procent obyvatelstva přesáhne hranici šedesáti let. A to už je pádný důvod, aby se sociální pedagogika zajímala více o tuto kategorii a o utvoření lepšího, pozitivního obrazu stárnutí a stáří v celé české populaci.

Resumé

Cílem práce je identifikace hodnotové orientace osob v pozdní dospělosti, sestavení hodnotového žebříčku, odhalení nejdůležitějších hodnot tzn. hodnotové orientace a odhalení životní spokojenosti v tomto období.

Bakalářská práce je rozdělena do pěti částí. První se zabývá teoriemi o hodnotách, hodnotové orientaci, typologií hodnot a popisuje známé koncepty výzkumů hodnot. Průzkum nepostupuje podle těchto konceptů. Stejně jako většina existujících výzkumů je proveden „ad hoc“. Koncepty jsou zde uvedeny pro dokreslení a ucelení celé teorie o hodnotách. Nicméně by bylo zajímavé, kdyby výzkumy postupovali podle určitých konceptů a byly tak snáze srovnatelné mezi sebou.

Druhá část bakalářské práce je teorie o pozdní dospělosti a životní spokojenosti z různých hledisek (psychologického, filozoficko-antropologického, gerontologického a gerontopedagogického) a přibližuje některé mezinárodní dokumenty a dokumenty vlády ČR zabývající se přípravou na stáří a stářím.

Třetí kapitola pojednává o sociálně pedagogických aspektech tohoto problému. Tato kapitola přibližuje souvislosti mezi tématem a sociální pedagogikou jako životní pomocí. Zdůrazňuje důležitost vzdělávání seniorů, smyslu přípravy na důchodový věk a uvádí četné možnosti sociálního pedagoga.

Čtvrtá kapitola se týká samotného kvantitativního průzkumu. Hovoří o cílech průzkumu, výběru respondentů, způsobu průzkumu, zpracování a interpretuje výsledky šetření.

Poslední pátá část je závěr práce, shrnutí výsledků průzkumu, úvaha o využití sociální pedagogikou, doporučení pro praxi.

Práce poukazuje na to, že sociální pedagogika v posledním desetiletí nachází svoje místo a zahrnuje všechny věkové kategorie. Vzniká nový sociální problém, stárnutí populace, a před sociální pedagogikou se otevírá široké pole působnosti. Zdůrazňuje smysl přípravy na důchodový věk a možnosti sociálního pedagoga.

Práce pro mě byla velmi přínosná ve smyslu uvědomění si problému stárnutí populace a důležitosti věnovat se stárnoucí populaci, aby nebyla vylučována ze společenského dění a nestavěna na okraj jako přítěž pro společnost.

Anotace

Práce se zabývá hodnotovou orientací a životní spokojeností v období pozdní dospělosti. Představuje různá teoretická vymezení pojmu hodnota a ostatních souvisejících termínů. Přibližuje také koncepty zkoumání hodnot pro dokreslení teorie o hodnotách.

Období pozdní dospělosti a spokojenost v tomto období je popsána z hledisek různých vědních oborů a také z pohledu mezinárodních i národních dokumentů.

Celá problematika je spojena se sociální pedagogikou, jejími možnostmi a závěr práce nastiňuje využití empirického výzkumu resp. této práce v praxi.

Klíčová slova

definice pojmu hodnota, hodnotová orientace, koncepty hodnot, životní spokojenost, vývoj osobnosti, sociální role, změny v tomto období, životní stádia, životní úkoly, gerontologie, stárnutí populace, aktivní stárnutí, Národní program přípravy na stárnutí, sociálně pedagogické aspekty.

Annotation

The work deals with value orientations and life satisfaction in late adulthood. It represents a different theoretical notion of value and other related terms. It explains the concepts of exploration of values to illustrate the theory of values. The period of late adulthood and satisfaction during this period is described from the viewpoints of different disciplines and also from the perspective of international and national documents. The issue is linked to social education, its possibilities and finding work outlines the use of empirical research if you like this work in practice.

Keywords

definitions of value, value orientation, research concepts, life satisfaction, personality development, social role, changes in this age, life stages, life tasks, gerontology, aging of population, active aging, National programme on ageing, aspects of social pedagogy.

Seznam literatury:

BAKOŠOVÁ, Z. *Sociálna pedagogika jako životná pomoc*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2008. 251 s. ISBN: 978-80-969944-0-3

BROŽÍK, V. *Hodnoty a významy*. Bratislava: Pravda, 1985. 291 s. ISBN: 75-025-85.

ČAKIRPALOGLU, P. *Psychologie hodnot*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2009. 376 s. ISBN: 978-80-244-2295-4

ČORNANIČOVÁ, R. *Edukácia seniorov*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1998. 156 s. ISBN: 0-223-1206-1

DLABALOVÁ, I., KLEVETOVÁ, D. *Motivační prvky při práci se seniory*. Praha: Grada, 2008. 202 s. ISBN: 978-80-247-2169-9

DOROTÍKOVÁ, S. *Filosofie hodnot: problémy lidské existence, poznání a hodnocení*. Praha: Univerzita Karlova, 1998. 162 s. ISBN: 80-86039-79-X

DOROTÍKOVÁ, S. *Filosofia a problém hodnoty*. Praha: Pravda, 1980. 147 s. ISBN: 75-081-80

DVOŘÁKOVÁ, J. *Morální usuzování: vliv hodnot, osobnosti a morální identity*. Brno: Filosofická fakulta, 2007. 149 s. ISBN: 978-80-210-4751-8

FRANKL, V. E. *Člověk hledá smysl*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství, 1994. 87 s. ISBN: 80-901601-4-X

GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000. 207 s. ISBN: 80-85931-79-6

GRUBEROVÁ, B. *Gerontologie*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1998. 85s. ISBN: 80-7040-286-5

HAMILTON, S. *Psychologie stárnutí*. Praha: Portál, 1999. 319 s. ISBN: 80-7178-274-2

HUNGR, P. *Teorie práva II*. Brno: IMS, 2006

HEGEL, G. W. F. *Základy filosofie práva*. Praha: Academia, 1992. 378 s. ISBN: 80-200-0296-0

HORÁK, J. *Kapitoly z teorie výchovy. Díl 1: problematika hodnot a hodnotové orientace*. Liberec: Fakulta pedagogická, 1996. 75 s. ISBN: 80-7083-196-0

HORÁK, J. *Kapitoly z teorie výchovy. Díl 2: problematika hodnot a hodnotové orientace. (Aplikace výzkumných pedagogických metod na příkladě provedeného šetření)*. Liberec: Fakulta pedagogická, 1997. 109 s. ISBN: 80-7083-224-X

Ilustrovaný encyklopedický slovník. Kolektiv autorů. I. díl A-I. Praha: Academia, 1980. 70 s. ISBN: 505-21-856

JEDLIČKA, V. *Praktická gerontologie*. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví, 1991. 182 s. ISBN: 80-7013-109-8

KOHOUTEK, R. a kol. *Základy sociální psychologie*. Brno: Cerm, 1998. 181 s. ISBN: 80-7204-064-2

KOHOUTEK, R. *Základy užití psychologie*. Brno: Cerm, 2002. 544 s. ISBN: 80-214-2203-3

KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. 206 s. ISBN: 978-80-7367-383-3

KURIC, J. *Ontogenetická psychologie*. Brno: Cerm, 2001. 179 s. ISBN: 80-214-1844-3

KUČEROVÁ, S. *Člověk-hodnoty-výchova: kapitoly z filosofie výchovy*. Prešov: Grafotlač, 1996. 231 s. ISBN: 80-85668-34-3

LOUČKOVÁ, I. *Integrovaný přístup v sociálněvědním výzkumu*. Praha: Slon, 2010. 311 s. ISBN: 978-80-86429-79-3

MACHALOVÁ, M. *Biodromálna psychológia pre pomáhajúce profesie*. Brno: Institut mezioborových studií, 2010. 220 s. ISBN: 978-80-87182-10-9

MÁCHOVÁ, J. *Spor o rodinu*. Praha: Mlada fronta, 1970. 133 s. ISBN: 75-038-95.

MAŇÁK, J. ŠVEC, V. *Cesty pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2004. 78 s. ISBN: 80-7315-078-6

MÚHLPACHR, P. *Gerontopedagogika*. Brno: Masarykova Univerzita, 2004. 203 s. ISBN: 80-210-3345-2

MASLOW, A. H. *Ku psychologii bytia*. Modra: Persona, 2000. 223 s. ISBN: 80-967980-4-9

MÚHLPACHR, P. *Schola gerontologica*. Brno: Masarykova Univerzita, 2005. 314 s. ISBN: 80-210-3838-1

NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Praha: Vysoká škola obchodní, 2007. 82 s. ISBN: 978-80-86841-06-9

PALÁN, Z. *Základy andragogiky*. Praha: Vysoká škola J. A. Komenského, 2003. 199 s. ISBN: 80-86723-03-8

PRUDKÝ, L. *Hodnoty a normy v české společnosti*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2004. 32 s. ISBN: 80-7204-358-7

PRUDKÝ, L. a kol. *Inventura hodnot*. Praha: Academia, 2009. 341 s. ISBN: 978-80-200-1751-2

PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky*. Praha: Portál, 2009. 271 s. ISBN: 978-80-7367-567-7

PRŮCHA, J. (ed.) *Pedagogická encyklopedie*. Praha: Portál, 2009. 935 s. ISBN: 978-80-7367-546-2

PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2009. 395 s. ISBN: 978-80-7367-647-6

ŘÍČAN, P. *Cesta životem. Vývojová psychologie*. Praha: Portál, 2004. 390 s. ISBN: 80-7367-124-7

ŘÍČAN, P. *Psychologie*. Praha: Portál, 2005. 286 s. ISBN: 80-7178-923-2

SCHELER, M. *Můj filosofický pohled na svět*. Praha: Vyšehrad, 2003. 284 s. ISBN: 80-7021-390-6

SLEJŠKA, D. *Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba*. Praha: sociologický ústav, 1990. 142 s. ISBN: 80-7007-015-3

SMĚKAL, V. *Pozvání do psychologie osobnosti: člověk v zrcadle vědomí a jednání*. Brno: Barrister & Principal, 2002. 517 s. ISBN: 80-85947-80-3

SOKOL, J. *Filosofická antropologie. Člověk jako osoba*. Praha: Portál, 2008. 222 s. ISBN 978-80-7367-422-9

SÝKOROVÁ, D. *Třetí věk trojí optikou*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. 187 s. ISBN: 80-244-1006-0

SÝKOROVÁ, D. *Autonomie ve stáří*. Praha: Slon, 2007. 284 s. ISBN: 978-80-86429-62-5

VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2004. 356 s. ISBN: 80-246-0841-3

VÁGNEROVA, M. *Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2008. 461 s. ISBN: 978-80-246-1318-5

VÁŽANSKÝ, M. *Atributy života starších osob s ohledem na proměny společnosti*. In *Elan vital v priestore medzigeneračných vzťahov*. 1. vyd. Prešov: FF PU, 2010. 194—200 s. ISBN 978-80-555-0198-7.

VÁŽANSKÝ, M., SMĚKAL, V. *Základy pedagogiky volného času*. Brno: Paido, 1995. 176 s. ISBN: 80-901737-9-9

Vybrané kapitoly ze sociální pedagogiky. Kolektiv autorů. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2002. 190 s. ISBN: 80-7044-458-4

Sociologický časopis, vydává sociologický ústav AV ČR, v. v. i. – internetové vydání.

http://sreview.soc.cas.cz/uploads/13cf738a87afccaf7bcf1377d631e8b51bdb42e4_645_108rehakova21.pdf

Internetové zdroje:

http://sreview.soc.cas.cz/uploads/13cf738a87afccaf7bcf1377d631e8b51bdb42e4_645_108rehakova21.pdf

<http://www.mpsv.cz/cs/5045>

http://www.demografie.info/?cz_starnuti=

<http://www.rodina-finance.cz/seniori.207/vzdelavani-senioru.20407.html>

http://www.course-readings-and-resources.bestpractices-healthpromotion.com/attachments/File/Goodstadt%20other%20resources/Rokeach_Value_s_Survey_Goodstadt.pdf

http://is.muni.cz/th/53004/ff_m/Kolenata_DP.txt

Přílohy

**Institut mezioborových studií Brno
Kateřina Božková**

Milé dámy a pánové,

Jsem student sociální pedagogiky na Institutu mezioborových studií v Brně. Tyto dotazníky slouží ke zpracování mé bakalářské práce, která se týká hodnot, hodnotové orientace a životní spokojenosti osob v pozdní dospělosti. Hlavním cílem je sestavení hodnotového žebříčku osob v pozdní dospělosti a životní spokojenost v tomto období.

Dovolte mi, abych Vás požádala o pravdivé vyplnění dotazníků.

Pravdivě vyplněné informace v těchto anonymních dotaznících pomohou k vytvoření správného obrazu o hodnotách a spokojenosti osob v pozdní dospělosti, popř. umožní další práce, kterých cílem může být pochopení a respekt k lidem starší generace. Myslím, že vztah ke starší generaci by se měl výrazně zlepšit a z tohoto důvodu Vás prosím o spolupráci.

Děkuji za spolupráci a čas, který věnujete vyplnění dotazníků.

Kateřina Božková

Váš věk:

Dotazník č. 1

Způsob vyplnění: Odpovězte prosím na všechny následující otázky. Označte kroužkem **důležitost** od 1 po 3. Přičemž 1 = nejdůležitější.

Žít pro svou rodinu/děti/vnuky	1	2	3
Pomáhat rodině a přátelům	1	2	3
Mít přátele, se kterými si dobře rozumím	1	2	3
Mít práci nebo koníček, který by mě bavil	1	2	3
Žít v zdravém životním prostředí	1	2	3
Žít zdravě, starat se o své zdraví	1	2	3
Žít podle svého přesvědčení	1	2	3
Žít v hezkém prostředí	1	2	3
Mít práci, která má smysl, je užitečná	1	2	3
Být v kolektivu sympatických lidí	1	2	3
Mít hodně peněz	1	2	3
Mít vždy své nerušené soukromí	1	2	3
Pomáhat těm, kteří pomoc potřebují	1	2	3
Žít příjemně, užívat si	1	2	3
Pomáhat rozvoji demokracie ve společnosti	1	2	3
Mít přátele, kteří mohou být užiteční	1	2	3
Být oblíbený mezi lidmi	1	2	3
Mít čas hlavně na své koníčky a zájmy	1	2	3
Zkoušet nové věci	1	2	3
Aktivně se podílet na ochraně přírody	1	2	3

Mít co nejvšestrannější vědomosti, všeobecný přehled o:			
kultuře vědě, technice, politice	1	2	3
Podílet se na zlepšování života v místě bydliště	1	2	3
Být dobře informován o dění u nás a ve světě	1	2	3
Žít zajímavý vzrušující život	1	2	3
Věřit v Boha	1	2	3
Žít podle náboženských zásad	1	2	3
Mít hezké věci, které nemá každý	1	2	3
Být vždy schopný adaptovat se na životní okolnosti	1	2	3
Být silný (nedat se ovlivnit nepohodlím nebo bolestí)	1	2	3
Žít skromně	1	2	3
Žít podle vlastních zásad bez ohledu na mínění ostatních	1	2	3
Být schopný vše doma udělat a opravit	1	2	3
Žít pro sebe nebýt závislý na jiných lidech nebo skupinách	1	2	3
S nikým nebojovat a nemít konflikty	1	2	3
Žít tradičně ve svém rodinném a osobním životě	1	2	3
Porozumět moderním technologiím (počítač, mobil)	1	2	3

Dotazník č. 2

Způsob vyplnění: Odpovězte prosím na všechny následující otázky. Označte kroužkem Vaši **spokojenost**. Přičemž 1 = spokojenost, 2 = průměr 3 = nespokojenost.

1. Jste spokojeni se svým dosavadním životním stylem? 1 2 3
2. Jste spokojeni v prostředí, ve kterém žijete? 1 2 3
3. Jste spokojeni s Vaším bydlením? 1 2 3
4. Vyhovuje Vám dostupnost dopravy? 1 2 3
5. Vyhovuje Vám úroveň zdravotní péče? 1 2 3
6. Jsou podle Vás dostatečné možnosti pro kulturní a volnočasové aktivity seniorů? 1 2 3
7. Je pro Vás důležité účastnit se různých aktivit pro vyplnění volného času? 1 2 3
8. Jste spokojeni se vztahy ve společnosti mezi mladší a starší generací? 1 2 3
9. Jste spokojeni s ekonomickým rozvojem našeho státu? 1 2 3
10. Jste spokojeni s politickou situací v ČR? 1 2 3
11. Pokud máte rodinu jste spokojeni se svou rolí v této rodině? 1 2 3
12. Je podle Vás věnována dostatečná pozornost obětem totalitních režimů, válečným veteránům a podobným skupinám? 1 2 3
13. Jste spokojeni s Vaší vlastní ekonomickou situací? 1 2 3
14. Jste spokojeni s nabídkou práce nebo přivýdělků pro seniory? 1 2 3
15. Jste spokojeni ve společnosti jiných spoluvrstevníků? 1 2 3
16. Jste spokojeni s důchodovým systémem v ČR? 1 2 3
17. Jste soběstační v dnešním světě? Jsou pro Vás srozumitelné požadované věci od úřadů?
1 2 3
18. Můžete si dovolit koupit všechny pro Vás důležité věci, uspokojit Vaše potřeby a zájmy?
1 2 3
19. Je podle Vás v ČR zaručeno důstojné stáří? 1 2 3
20. Jste spokojeni s tím jak se dokáže stát postarat o seniory? 1 2 3
21. Je podle Vás ve společnosti dostatečná úcta ke stáří? 1 2 3
22. Myslíte si, že jste schopni se bránit proti časté kriminální činnosti páchané vůči seniorům? (falešní elektrikáři, plynáři, krádeže peněz)
1 2 3
23. Jste spokojeni se svou fyzickou zdatností? 1 2 3